
หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

อุรังคธาตุ
(ตำนานพระธาตุพนม)

ที่ระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

อ. ต. หลวงประชุมบรรณสาร (พิณ เดชะคุปต์)

วันที่ ๒๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๘๓

ณสุสานวัดมกุฎกษัตริยาราม

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
294.3135
อ654ป
ก.๙๗๓๓

คำนำ

นางสาวถนอม เดชะคุปต์ มาแจ้งความขอให้กรมศิลปากรช่วยเลือกหาเรื่องที่สมควรพิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิงศพ อ. ต. หลวงประชุมบรรณสาร (พิณ เดชะคุปต์) ผู้บิดา กรมศิลปากรแนะนำให้พิมพ์เรื่อง อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) เป็นหนังสือที่เกี่ยวเนื่องทางพระพุทธศาสนา และตำนานบ้านเมือง ประกอบกัน นางสาวถนอม เดชะคุปต์ ก็พอใจตามคำแนะนำ

ตำนานพระธาตุพนม เคยพิมพ์มาแล้วครั้งหนึ่ง แต่เป็นฉะบับสังเขป ส่วนฉะบับนี้ได้ความตามท้ายเรื่องว่า อาชญาเจ้าพระอุปราช พร้อมด้วยบุตรภรรยาให้จำลองจากฉะบับโบราณ สร้างขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๒๔๐๔ เป็นหนังสือใบลานอักษรไทยที่เคยใช้ในแถบเหนือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ได้ฉะบับนั้นมาประทานไว้สำหรับหอสมุดแห่งชาติ ตั้งแต่ พ. ศ. ๒๔๖๔ กรมศิลปากรให้นายสุด ศิริสมวงศ์ และ นายทองดี ไชยชาติ เปรียญ ถ่ายออกจากสำนวนเดิม เรียบเรียงพอให้อ่านเข้าใจได้ทั่วไป มีข้อความแปลกและพิสดารกว่าฉะบับที่เคยพิมพ์มาแล้วบ้าง จึงให้ชื่อฉะบับพิมพ์ครั้งนี้ว่า อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) หวังว่าบรรดาผู้ได้รับ คงจะยินดีทั่วกัน

กรมศิลปากรขอโมทนากุศล ที่เจ้าภาพและญาติมิตร บำเพ็ญอุทิศให้แด่หลวงประชุมบรรณสาร เย็นอนุปทานหวังเพิ่มพูนหิตานุหิตประโยชน์ และสิ่งที่ต้องประสงค์อันปราศจากโทษ ในสัมปรายภพทุกประการ

กรมศิลปากร

๓ เมษายน ๒๔๘๓

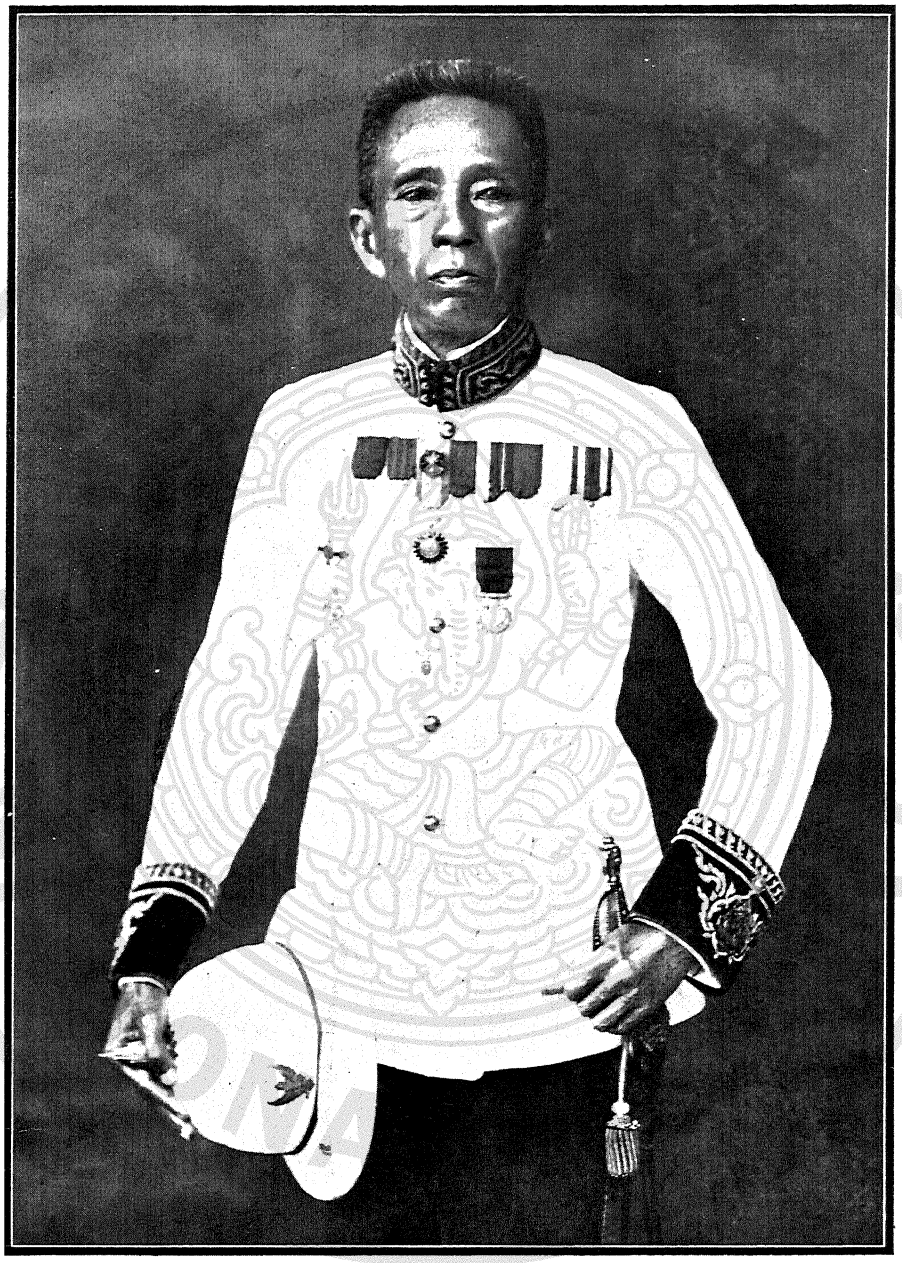
NATIONAL LIBRARY

ถ่ายเมื่อเป็นขุนวรพจน์พิจิตร์

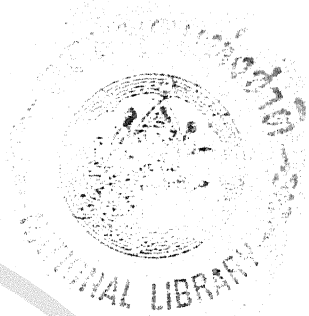
พ.ศ. ๒๔๓๒

หอสมุด... ๗ มิ.ย. ๘๓ กรมศิลปากร

หลวงประชุมบรรณสาร (พิน เดชะคุปต์)

พ.ศ. ๒๔๐๗–๒๔๘๒

ประวัติ หลวงประชุมบรรณสาร

อ. ต. หลวงประชุมบรรณสาร (พิน เดชะคุปต์) เกิดเมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๐๗ เวลา ๘.๓๐ น. ตรงกับวันพุธ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด ฉศก (ร. ศ. ๘๓) ที่บ้านปากคลองบางขุนนนท์ใต้ ในคลองบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี เป็นบุตรชายคนที่ ๑ ของ ขุนฤทธิ์ดรุณเสรฐ (เดช) สารวัตรมหาดเล็กเวรฤทธิ์ ซึ่งเกิดแต่นางฤทธิ์ดรุณเสรฐ (ไผ่)

เมื่อเยาว์ได้ศึกษาวิชาภาษาไทยอยู่กับบ้าน โดยท่านอาจารย์รอด และท่านอาจารย์ช่วย วัดศรีสุดาราม เป็นผู้สอนจนถึงอายุได้ ๑๓ ปี ท่านบิดาจึงได้ทำการตัดจุก และอุปสมบทเป็นสามเณรอยู่กับท่านอาจารย์ทับ ณวัดสุวรรณาราม ระวางอุปสมบทเป็นสามเณรได้ศึกษาภาษาบาลีและภาษาไทยตลอดมาจนถึงอายุได้ ๑๖ ปี จึงได้ลาสิกขาบท และเข้ารับราชการ

พ. ศ. ๒๔๒๓ แรกเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กเวรฤทธิ์ในกรมมหาดเล็ก ได้ฝึกหัดงานในหน้าที่เสมียนอยู่กับ หลวงฤทธิ์นายเวร (กระจ่าง) ณที่ทำการกรมทหารหน้า

วันที่ ๒๓ มกราคม พ. ศ. ๒๔๒๖ ได้รับตำแหน่งเสมียนในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๐ บาท

วันที่ ๑ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๒๗ ถึงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ปีเดียวกัน ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น ๑๕ บาท

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๒๘ ได้อุปสมบทณวัดศรีสุดาราม เจ้าคุณพระศรีลาจารียพัฒน์ (ศรี) วัดสุวรรณาราม เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ จำพรรษาอยู่ณวัดมหาธาตุ ๑ พรรษากับ ๒ เดือนเศษ ได้ลาสิกขาบทกลับเข้ารับราชการตามเดิม

วันที่ ๑๓ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๒๙ ย้ายไปเป็นเสมียนเอกในเวรบรรณารักษ์และในเวรเลขาธิการโรงเรียนทหารมหาดเล็ก

วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๓๐ ย้ายไปรับราชการในกรมศึกษาธิการ ได้รับเงินเดือน ๑๖ บาท กับเบี้ยเลี้ยงวันละ ๘ อัฐ

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๓๑ ได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็น ๒๔ บาท และย้ายไปเป็นนายเวรจดหมาย เบี้ยเลี้ยงวันละ ๑๖ อัฐ ต่อมาเดือนพฤศจิกายน ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น ๓๐ บาท

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๔๓๒ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนวรพจน์พิจิตร

วันที่ ๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๓๓ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น ๓๕ บาท และวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งผู้เบิกจ่าย แทนสมุหบัญชีกรมแผนที่ ได้รับเงินเดือนเดือนละ ๕๐ บาท

วันที่ ๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๓๕ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น ๖๐ บาท และได้เพิ่มปีละ ๑๐ บาท จนถึง ๑๑๐ บาท

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๔๐ โปรดเกล้า ฯ ให้ไปรับตำแหน่งแทนเจ้ากรมรักษาพระราชวังบางปอิน และเป็นนายอำเภออุไทยน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อีกตำแหน่งหนึ่ง ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๒๐ บาท ภายหลังได้เพิ่มขึ้นเป็น ๑๔๐ บาท และวันที่ ๑ มีนาคม ปีนั้น ได้ย้ายกลับมารับราชการในกรมแผนที่ตามเดิม ในตำแหน่งผู้ช่วยราชการ

วันที่ ๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๔๓ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น ๑๖๐ บาท และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหลวงประชุมบรรณสาร ในตำแหน่งสมุห์บัญชีกรมแผนที่ เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ในปีเดียวกัน

วันที่ ๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๔๔ ได้รับเงินเดือนเพิ่มเป็น ๒๐๐ บาท และได้เพิ่มปีละ ๑๐ บาท ต่อมาจนถึง พ. ศ. ๒๔๕๐ ได้รับเงินเดือน ๒๕๐ บาท

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๕๓ ได้รับตำแหน่ง เลขานุการกรม ฯ และผู้รั้งแม่กองสุขาภิบาล

วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานยศ เป็นรองอำมาตย์เอก

วันที่ ๗ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานยศ เป็นอำมาตย์ตรี

หลวงประชุมบรรณสารได้รับราชการมาด้วยความอุตสาหะ วิริยะตลอดมาจนถึง พ. ศ. ๒๔๖๑ จึงได้ลาออกจากประจำการ เพื่อรับพระราชทานบำนาญตามคำแนะนำของแพทย์ คำนวณ อายุราชการได้ ๓๙ ปี

ในระวางรับราชการอยู่ ได้เป็นสมาชิกเสือป่า สังกัดกอง เสนากลาง

หลวงประชุมบรรณสาร ได้รับพระราชทาน ตรา และ เหรียญ คือ :—

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๔๓๖ เหรียญรัชฎาภิเศก

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๔๑ เหรียญประพาสมาลา

วันที่ ๓ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๔๖ เหรียญทวีธาภิเศก

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๔๖ ตราวิจิตราภรณ์มงกุฎไทย ชั้น ๕ (เบญจมาภรณ์)

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๔๕๐ เหรียญรัชมงคล

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๔๕๑ เหรียญรัชมังคลาภิเศก

วันที่ ๒ มกราคม พ. ศ. ๒๔๕๓ ตราภัทราภรณ์มงกุฎไทย ชั้น ๔ (จัตุรถาภรณ์)

วันที่ ๒ ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๕๔ เหรียญบรมราชาภิเศก รัชชกาลที่ ๖

วันที่ ๙ ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๕๔ เข็มไอยราพต

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ. ศ. ๒๔๕๙ เหรียญจักรพรรดิมาลา

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ. ศ. ๒๔๖๘ เหรียญบรมราชาภิเศก รัชชกาลที่ ๗

วันที่ ๖ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๗๕ เหรียญเฉลิมพระนคร ๑๕๐ ปี

หลวงประชุมบรรณสาร ได้เริ่มป่วยด้วยโรคลำไส้ใหญ่เป็นแผล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้ทำการรักษาพยาบาลโดยนายแพทย์แผนปัจจุบันและแผนโบราณตลอดมา อาการค่อยทุเลาขึ้นบ้างเป็นครั้งคราว ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๒ อาการได้กำเริบขึ้นโดยลำดับ เหลือความสามารถของนายแพทย์จะเยียวยาได้ อาการมีแต่ทรุดลงตลอดมา จนถึงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ เวลา ๒๒.๓๗ นาฬิกา ก็ได้ถึงแก่กรรมในท่ามกลางบรรดาบุตรธิดาและญาติด้วยความสงบ ณบ้านเลขที่ ๑๖๒๗ ในคลองบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี คำนวณอายุได้ ๗๔ ปี ๑๑ เดือนเศษ ได้รับพระราชทานน้ำอาบศพในวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ เวลา ๑๗ นาฬิกา

หลวงประชุมบรรณสาร มีน้องร่วมบิดามารดารวม ๕ คน คือ :—

๑. พระยาพิพิธภักดี (เพิ่ม เดชะคุปต์) ถึงแก่กรรมแล้ว

๒. น. ส. ใย เดชะคุปต์

๓. พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ถึงแก่กรรมแล้ว

๔. นางอภิรักษ์สมบัติ (เรือน ดิษยรักษ์)

๕. นายพล เดชะคุปต์ ถึงแก่กรรมแล้ว

หลวงประชุมบรรณสาร ได้ทำการสมรสกับ นางประชุมบรรณสาร (ชุ่ม เดชะคุปต์) เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๔๑ เกิดบุตรด้วยกัน ๙ คน คือ :—

๑. น. ส. ถนอม เดชะคุปต์

๒. นายทำเนียบ เดชะคุปต์

๓. นางสังวาล จักษุรักษ์

๔. น. ส. ฉวี เดชะคุปต์

๕. นายประสงค์ เดชะคุปต์

๖. น. ส. จำเรียง เดชะคุปต์

๗. น. ส. พิไล เดชะคุปต์

๘. น. ส. ไขศรี เดชะคุปต์

๙. น. ส. พิสิน เดชะคุปต์

แต่นางประชุม ฯ ได้ถึงแก่กรรมเสียแต่ พ. ศ. ๒๔๖๗ หลวงประชุมบรรณสารก็ได้เลี้ยงดูและทนุถนอมบุตรเป็นอย่างดีตลอดจนกระทั่งวาระสุดท้ายแห่งชีวิต

อุรังคธาตุ

ตำนาน พระธาตุพนม

นโม พุทธาย จักกล่าวยังอุรังคธาตุนิทาน ปาฏลักษณนิทาน ศาสนานครนิทาน อันพระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์ แปลไว้ให้แจ้งแก่นักปราชญ์เจ้าทั้งหลาย นิทานอันนี้ พระพุทธเจ้าทรงทำนายปลายเมื่อหากกึ บุคคลผู้มีปัญญาจึงค่อยพิจารณาดูอธิบายให้แจ้งเทอญ

เมื่อพระพุทธเจ้ายังธรรมานอยู่สำราญในเชตวันอารามยามใกล้รุ่ง เจ้าอานนทอุปฐากด้วยน้ำและไม้สีฟัน เมื่อพระพุทธเจ้าเสยกิจชำระแล้ว หลังเห็นโบราณประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ ที่เสด็จเข้าสู่พระนิพพานไปแล้ว ทรงไว้ยังธาตุในกองกปัปนครีอันมีในที่ใกล้เมืองศรีโคตรบอง พระพุทธเจ้าทรงผ้ากัมพลผืนแดงงาม มีวรรณเหมือนแสงสุริยอาทิตย์เมื่อแรกขึ้น และผ้ากัมพลผืนนี้พระนางกีสาโคตมีได้ถวายให้เป็นทานเมื่อแรกปลูกผ้ายนั้น พระนางได้เอาแห่งคำมาฝนผสมกับน้ำ หก็ต้นผ้ายนั้นวันละแสนทุก ๆ วันเพื่อเหตุนั้น เมื่อต้นผ้ายนั้นเป็นดอกออกมา จึงมีสีแดงงาม

พระพุทธเจ้าทรงยาตรอ่วยหน้าสู่ทิศตะวันออก เจ้าอานนท์นำพุทธลีลามาทางอากาศ ลงที่ดอนกอนเนาที่นั้นก่อน แล้วจึงมาสถิตย์

---

๑ ต้น, โดน ๒ สำเร็จ ๓ เลิง ๔ รด ๕ หัน, กลับ ๖ ตาม

อยู่แคมหนองคันแทเสื้อน้ำ ทอดพระเนตรเห็นแลนคำตัวหนึ่งแลยลันที่โพนจิกเวียงงัวใต้ปากห้วยกู่คำ พระพุทธเจ้าทรงกระทำหสิตุการแย้มหัว เจ้าอานนท์จิ่งไหว้ว่า พระพุทธเจ้าแย้มหัวด้วยเหตุสิ่งใดขา

พุทธพยากรณ์

ดูราอานนท์ ตถาคต เห็นแลนคำแลยลันให้เยื่นเหตุ เมืองสุวรรณภูมินี้ เยื่นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเยื่นเค้า แลผีเสื้อน้ำเสื้อยก ยักษ์ทั้งมวลภายหน้าโพ้น คนฝูงอยู่ในเมืองอันนี้ แม้นรู้ธรรมก็คือจะเลือกหาผู้มีสัจจะได้ยากนัก แลจักหล่านำคาที่ยืนแผ่ไปมา เยื่นหลายแห่งหลายซ่อ บางพ่องจักเชื่อบุญคุณแก้วทั้งสามสิ้น บางพ่องจักเชื่อบุญคุณแก้วทั้งสามถ่องหนึ่ง และจักเชื่อมิจฉาทิฏฐิส่วนหนึ่ง บางพ่องจักเชื่อบุญคุณแก้วทั้งสามสองส่วนจักเชื่อมิจฉาทิฏฐิส่วนหนึ่ง บางพ่องจักเชื่อบุญคุณแก้วทั้งสามส่วนหนึ่งจักเชื่อมิจฉาทิฏฐิสองส่วน บางพ่องก็บ่เชื่อบุญคุณแก้วทั้งสามสักอัน จักถือมิจฉาทิฏฐิกรรมอันเยื่นคลองแห่งอบายทั้ง ๔ สิ่งเดียว เหตุว่าตถาคตเห็นแลนคำแลยลันนั้นเยื่นนิมิตร์ เมื่อใดท้าวพระยาองค์เยื่นเชื้อหน่อพุทธวงศ์ได้มาเสวยราชสมบัติ พุทธศาสนา บ้านเมืองจักรุ่งเรืองเหมือนดังเมื่อกูตถาคตยังธรมานอยู่ เมืองอันนี้เยื่นที่เที่ยวไปมาแห่งพระโพธิสัตว์แต่ก่อน เยื่นเหตุจักนำมาส่งผลเวร เมื่อตถาคตเสวยพระชาติเยื่นท้าวสุทธนู ได้

---

๑ ตะกวด ๒ หัวปลวก ๓ แย้มพระโอฐ ๔ พลัด ๕ ฉลับ ๖ ครั้ง

มาเซาในศาลายักษ์นั้น จึงพลัดนางแก้วเจียรประภา เมื่อเย็นท้าวสุทธเสน ก็ได้มาเซาศาลายักษ์นั้น มีฤษีตนหนึ่งอยู่ในป่านั้นมีเมตตาให้พ้นจากยักษ์กินในกาลครั้งนั้น

ดูราอานนท์ เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว พระยานาคจักก่อแรกเย็นเมือง ตั้งไว้ที่แคมน้ำเพียง๒หาดทราย และยังมีพระยาองค์หนึ่งชื่อว่าสุมิตตธรรม จักให้นำเครื่องขัญจราชกกุธภัณฑ์ มาหดสรงกะทาชายผู้หนึ่ง อันเย็นพ่อไร่พ่อนาพร้อมทั้งตระกูลวงศา มาเย็นใหญ่ในเมืองสุวรรณภูมินั้น ให้เย็นพระยาจันทบุรี จักได้ตั้งไว้ยังพระพุทธศาสนาเย็นปฐม ก่อนท้าวพระยาทั้งหลาย พระยาจันทบุรีองค์นั้นแหม่นพระยาชั่วเสนมาเกิดใช้กรรมอันเศษบุ๊ใหญ่นักเย็นเค้า

ครั้งหนึ่ง พระองค์ได้ลุอำนาจมาตุคามแห่งนางมัลลิกา ลงจากผ้าสาทไปสู่ส้วมอายน้ำ เพื่อเหตุนั้นจึงได้ไปเกิดในตระกูลพ่อนา ลูกสาวตระกูลวงศ์นั้น คือนางมัลลิกามาเกิดใช้เศษบุรพกรรม อันนางได้ให้หมาเสพตกนรก๗วัน ยาปนั้นหมดแล้วแต่กรรมยัง เพื่อเหตุนั้นจึงได้ตระกูลพ่อนามาเย็นผัว หากว่านางบ่เกี่ยวด้วยเย็นเมียแห่งโพธิสัตว์ ยังจักได้รับกรรมวิยากยิ่งกว่านี้ ที่นางตกนรก๗วันนั้นด้วยเหตุให้หมาเสพยาปยังเขา อันนางหล่ายว่าพระยาสนุกกับด้วยแม่แพะนั้นบ่เย็นยาป ผัวเมียใส่โทษกันบ่ขึ้น เท่าเย็นเศษกรรมสิ่งเดียว เหตุดังนั้นตถาคตจึงกล่าวว่า เมืองสุวรรณภูมินี้ติดด้วยเศษ

---

๑ พัก, อาศัย ๒ เสมอ ๓ คือ ๔ ห้องพลุ้ย ๕ ต้น ๖ ปรา ๗ ตุ่

กรรมมีมีเวรแห่งโพธิสัตว์

แต่นี้จักนำมาซึ่งเหตุ เมื่อพ่อนาฝั้นนั้นได้เป็นพระยา มีพระอรหันต์ ๔ องค์ อยู่ในเมืองสุวรรณภูมิ ๒ องค์ จักได้นำเอาธาตุพระอรหันต์ชิณาสพอันเป็นเชื้อวงศ์ตถาคตทั้งมวล มาไว้ในป่าที่แคมน้ำบึง พระยาองค์นั้น จักได้พร้อมกับพระอรหันต์สององค์ฐปนาไว้ณะที่นั้น พระอรหันต์อีก ๕ องค์จักได้เอาธาตุตถาคตมาไว้ที่ภูเขาหลวง แล้วพระยาองค์นั้นจักได้พร้อมกับพระอรหันต์ฐปนาไว้สู่เชน พระยาจันทบุรีจุติมาได้มาบังเกิดเป็นพระยาจันทพานิช ตั้งเมืองในดงหนองคันแทเลื่อน้ำนั้น

ดูรา อานนท์ พระอรหันต์สององค์ จักได้มากำจัดผีเสื้อน้ำทั้งหลายเหล่านี้ แล้วพระยาองค์หนึ่ง ชื่อว่าศรีธรรมาโศก จักเอาธาตุตถาคตมาฐปนาไว้ณะที่แห่งหนึ่ง และฤษีตนหนึ่ง ชื่อว่าฐิตกัปปีอยู่ในป่าหิมพานต์มีอายุเสี้ยงกัปป์หนึ่ง มาเอาพระยาสององค์ที่กินเมืองกรุนตนั้นไปบวชเป็นฤษี ตนหนึ่งชื่อว่าอมรฤษี ตนหนึ่งชื่อว่าโยธิกฤษี ส่วนพระยาสุมิตตธรรมที่หดพ่อนาให้เป็นพระยานั้น ก็จักได้บวชเป็นฤษีอยู่ที่เดียวกัน

อมรฤษี โยธิกฤษี จักได้มาก่อแรกเมืองไว้ที่ดอยนันทกังร์ ชื่อว่าเมืองศรีสัตตนาค ด้วยเหตุนาคตัวหนึ่งมี ๗ หัวแต่นั้นมา บุญบ้านเมืองก็จักเกิดมีสืบ ๆ ไป พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่ณะที่นั้น โยธิกฤษีจักมาเกิดในเมืองอินทปัฐนคร แล้วออกบวชก็จักได้ถึงพระอรหันต์อยู่

---

๑ พัน ๒ ทุกชั่ว ๓ สิ้น ๔ ในที่นี้หมายถึงราชาภิเศก

ณที่แห่งหนึ่ง

ส่วนอมรฤษี ครั้นเมื่อจุติมาเกิดในเมืองศรีสัตตนาคครั้งนั้น ได้ครองราชสมบัติมีนามว่า พระยาทุคคตะไหลน้ำ เหตุที่ได้ถูกลอยแพไปถึงพระมหาเถร ๆ เก็บเอามาเลี้ยงจนมีอายุเจริญ แล้วสั่งสอนศิลปะต่าง ๆ ให้แก่กุมาร ๆ ก็ได้ให้ความสัจจะแก่พระมหาเถรผู้อาจารย์

ครั้นต่อมาภายหลัง กุมารนั้นรวยรวมผู้คนได้มาก จึงเที่ยวรบเอาบ้านเล็กเมืองน้อย บ้านห้อยเมืองแขวนได้เย็นอันมาก แล้วตั้งเย็นบ้านเย็นเมืองใหญ่โตขึ้นณที่นั้น และได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ในดอยนันทกังรีศรีสัตตนาค เพื่อเย็นที่สักการบูชาสืบต่อไป พระยาทุคคตะไหลน้ำ พระองค์ปรารถนาเย็นพระพุทธบิดา แต่ทะว่ามักกระทำมิจฉาจารมากนัก ครั้นสิ้นชีวิตมิจิตต์บ่มิได้หวั่นไหว ได้ไปเกิดในเมืองพาราณสี แล้วออกบวชเย็นฤษี ได้ชื่อว่าทุคคตฤษีอยู่ที่เก่า

ส่วนสุมิตตธรรมฤษีนั้น ครั้นจุติมายังเกิดในเมืองศรีสัตตนาคดังนั้น ฝูงหมู่เทพดาทั้งหลายในที่นั้น คอยพิทักษ์รักษากุมารนั้นมิให้เย็นอันตราย ครั้นนั้นทุคคตังสา ผัวแห่งนางปาปเทวีผู้นั้น จักได้เสวยราชสมบัติสืบพระพุทธศาสนา บ้านเมืองก็สุขเกษมอิ่มเต็มยิ่งนัก พระยาทุคคตังสาองค์นี้ แต่ชาติปางก่อนนั้นได้เย็นอำมาตย์ของพระยาสุมิตตธรรม ครั้นจุติจากชาตินั้นได้ไปยังเกิดเย็นพระยารุกขเทวดาอยู่รักษาพระพุทธศาสนา บ้านเมืองกับดอม[๒]เทวดาทั้งหลายเหล่านั้น

---

๑ ลอย ๒ ด้วย

ครั้งนั้นนางปาปเทวีได้เป็นใหญ่ จักให้หม่นหมองแก่พระพุทธ-ศาสนาบ้านเมือง พระยาภุมรุกขะเทวดาโกรธ กลัวจักเป็นอันตรายถึงแก่กุมาร จึงพร้อมกันบรรดลจิตต์ใจเสนาอำมาตย์ ให้กระทำนางปาปเทวีถึงแก่ความตายไปตกนรก ฝ่ายว่าพระสังฆเถรและเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย จึงพร้อมกันราชาภิเศกกุมารนั้นขึ้นครองราชสมบัติมีชื่อว่า พระยาไชยจักร เหตุผจญแพ้มารทั้งหลาย มีนางปาปเทวีเป็นเค้า พระยาไชยจักรองค์นั้นได้สืบพระพุทธศาสนาบ้านเมือง แล้วจักได้มาตั้งพระพุทธศาสนาไว้ในเมืองจันทบุรี อันพระยานาคหากให้สวัสดิแต่ก่อนนั้น

ครั้งนั้นพระยาอินทร์ จึงสั่งให้วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาก่อแรกพระ-พุทธศาสนา ที่น้ำห้วยมงคลที่นั้น เมื่อพระยาไชยจักรจุติมาเกิด ได้บวชเป็นฤษี ชื่อว่าไชยจักรฤษีอยู่ที่เก่า

พระยาปุตตขุลมาเกิด ชื่อว่าเอกจักขุกุมาร ได้เป็นพระยาเอกจักขุ มีอัครมเหสีผู้หนึ่ง เทพดาจึงบรรดาลให้นางฝันเห็นต้นไม้รังล้อมไม้ศรีมหาโพธิ พระสังฆเถรทั้งหลาย จึงพร้อมกันประชุมทำนายฝันของนาง แล้วพร้อมกันทำนายว่า จักมีบุตรเป็นชายต่อไปภายหน้า จักได้เป็นพระพุทธบิดา และกุมารนั้นจักมีบุตรคนหนึ่งอันเป็นเชื้อหน่อพุทธพงศ์องค์หนึ่งภายหน้าโพ้น พระสังฆเถรทั้งหลายทำนายดังนี้ ทุคคตฤษีก็จุติมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางนั้น ครั้นกุมารนั้นประ-

---

๑ ชะนะ

สูติออกมา พระสังฆเถรทั้งหลายจึงพร้อมกันใส่ชื่อว่า สารโพธิกุมาร สาร ได้แก่ไม้รังอันล้อม กล่าวคือว่าพ่อ โพธิได้แก่บุตรของสารโพธิกุมารที่จักเกิดมานั้น เมื่อสารโพธิกุมารได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ เอานางยโสธรกุมาริอันร่วมชาติมาเป็นเทวี ครั้งนั้น พระพุทธศาสนาบ้านเมืองก็รุ่งเรืองเจริญ ปราศจากมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย

เมื่อไชยจักรฤษีจุติมาเกิดในท้องนางเทวีประสูติออกมาแล้ว เทพดาทั้งหลายที่รักษา ก็บรรดลใจเอกเทศมาเอาให้เป็นใหญ่ ได้ชื่อว่าไชยประเสริฐ จักได้ยังโลกิยสมบัติเป็นอันมากในที่นั้น ส่วนพระยาสารโพธิองค์พ่อนั้น ก็จักได้ไปสร้างพระนครที่เมืองพระยาจันทบุรี เมื่อชาติได้เป็นพระยาทุคคตกุมารนั้น ได้พาริพลไปอ้อม[๒]ยังพระยาองค์หนึ่งไว้ แล้วได้เสวยราชสมบัติตามประเพณี พระยาองค์นั้นย้อยไว้แล้วก็ตายไป พระยาสารโพธิจึงถึงปฏิกรรม์แห่งพันธนหัตถิตัวหนึ่งตายไป ครั้นเกิดมาจึงได้ยวชเป็นฤษีชื่อว่าสารโพธิฤษีอยู่ที่เก่า

ดูราอานนท์ พระยาไชยประเสริฐจากเอกเทศอันนั้นมาอยู่เสวยราชสมบัติ ได้นางเทวีแก้วอันเกิดกับนั้น มาตั้งชื่อเมืองว่า เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค ว่าเป็นเมืองพระยานาค ให้ความสวัสดีแก่บุรีจันครั้งนั้น เทพดา นาค และมเหสักข์ทั้งหลายก็ชื่นชมยินดี ให้เสียงสาธุการทั่วกันไปทุกทิศานุทิศ จักได้โชตนาพระพุทธศาสนาทั่วไปในอาณา

---

๑ คำว่า "เอา" ในที่นี้หมายความว่า "ได้" ๒ ล้อม ๓ แซ่ง

๔ อีกฉะบับหนึ่งเป็นปวุตติกรรมพันธนา

รัฐบ้านเมือง ท้าวพระยาทั้งหลายจักได้ก่อเจดีย์โลมธาตุตถาคต อันพระยาศรีธรรมาโศกเอามาฐปนาไว้ในที่ต่าง ๆ ส่วนท้าวพระยาผู้งอนมีบุญสมภารน้อย ก็บ่มีอาจก่อเจดีย์โลมธาตุอันพระยาศรีธรรมาโศกประดิษฐานไว้นั้นได้ เท่าเว้นไว้แต่เชื้อหน่อพุทธพงศ์มีบุญสมภารมากพระยาองค์นั้นและ จักได้ก่อเจดีย์โลมธาตุหัวเหน่าตถาคต ไว้ที่ภูเขาหลวงนั้น สืบต่อพระยาจันทบุรี บ่เท่าแต่นั้นจักได้ก่ออุโมงโลมธาตุพระอรหันต์ขีณาสพ ที่พระยาจันทบุรีพร้อมด้วยพระอรหันต์สององ์ได้นำมาฐปนาไว้ในบ่าที่นั้น

พระยาไชยประเสริฐองค์นี้ เมื่อชาติก่อนนั้นได้พาทารกบริวารไปเล่นน้ำในที่แห่งหนึ่ง ทารกทั้งหลายลอย[๒]น้ำไป่เย็น ได้จำลอย[๓]ด้วยอันเหยาะ[๔]ไย ทารกทั้งหลายฝูงนั้นได้รับความลำยากเวทนา ครั้นต่อมา เมื่อพระยาไชยประเสริฐพาริพลโยธาไป่ยุทธกรรมเมืองอินทปั่ฐนครตั้งพลอยู่ที่แม่น้ำในเขตต์เมืองมรุกขนคร อันเย็นเมืองเก่าแต่ชาติก่อนนั้น บังเกิดการกุศลจักได้ก่อแรกพระพุทธศาสนา และได้ก่อเจดีย์ใหญ่ไว้ในที่นั้น แล้วจึงจะได้ไป่ยุทธกรรมสงคราม

พระยามรุกขเทวดาองค์ที่อยู่รักษาเมืองศรีสัตตนาคนั้น แต่ก่อนได้เกิดมาในตระกูลต่ำ แล้วได้มาเย็นเสนาใหญ่ของพระยาไชยประเสริฐ ได้ไปกระทำยุทธกรรมดอมพระยาทางหนึ่ง ส่วนทารกทั้งหลายที่เย็นบริวาร ของพระยาไชยประเสริฐครั้งนั้น ครั้นจุติจากชาตินั้น

---

๑ ครอบ ๒ "ลอย" ในที่นี้แปลว่า "ว่าย" ๓ บังคับ ๔ เย้าหยอก

ได้ไปเกิดในเมืองอินทปัฐนครเป็นใหญ่ในพลศึก จึงได้มาอ้อมวังขังไว้ยังพลศึกของพระยาไชยประเสริฐ บางพ่องตาย บางพ่องก็ลอยพ้น เหตุที่พระยาไชยประเสริฐตกอยู่ในที่ล้อมแห่งข้าศึกนั้น ก็ด้วยเหตุเศษกรรมที่ได้บังคับให้ทารกลอยน้ำครั้งนั้นเป็นเหตุ

ส่วนพระยาไชยประเสริฐนั้น ได้สร้างกุศลผลบุญไว้เป็นอันมาก เทพดาทั้งหลายจึงได้พิทักษ์รักษาอยู่ทุกเมื่อ วิสสุกรรมเทวบุตรจึงได้ลงมาช่วยชีวิต และหลีงเห็นอนาคตภัยจักเกิดมี จึงเอาหนีไปขวชเป็นไชยฤษีอยู่ที่เก่า

ส่วนเสนาใหญ่ผู้นั้น จักได้พารี้พลกลับคืนมา แล้วได้เป็นพระยากุญชรประเทศ ด้วยอันหล่ำชื่อเมืองเสีย พระยากุญชรประเทศสืบพระพุทธศาสนาบ้านเมือง จักได้ก่อเจดีย์ชูปนาโลมผ่าพระยาทเบื้องขวา อันพระอรหันต์นำมาชูปนาไว้ที่เมืองลาหนองคายที่นั้น ครั้นจุติก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต มีนามปรากฏชื่อว่า กุญชรเทวบุตร ๆ จักได้ลงมาบังเกิดในเมืองมนุษย์พร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

ครั้งนั้น สารโพธิญาณ จุติมาเกิดในวงศ์ไชย ได้ชื่อว่าวงศากุมารและเสวยราชสมบัติสืบพระพุทธศาสนา บ้านเมืองก็รุ่งเรือง คนทั้งหลายมีความสงสัยเป็นอันมาก พระยาอินทร์หลีงเห็นอนาคตภัยจักเกิดมีแก่พระยาวงศา เหตุที่ราชบุตรผู้เค้าเมื่อเป็นทุคคตะกุมาร ได้ให้ความสัจจะแก่พระมหาเถรผู้อาจารย์ ครั้นภายหลังเท่าเอาเหตุที่ได้

---

๑ "หล่า" ในที่นี้แปลว่า "เปลี่ยนแปลง"

ครอบครองบ้านเมือง มากระทำมิจฉากรรม

ครั้นเมื่อพระยาวงศาองค์นั้น พารพลกลับ[๑]เมื่อสู่บ้านเมืองแล้ว ก็ได้ถึงอุปฆาตกรรม ลวดเย็นโกลาหลแก่พระพุทธศาสนาบ้านเมือง พระยาอินทร์เห็นเหตุดังกล่าวมานี้ จึงใช้ให้วิสสุกรรมเทวบุตร ลงมาช่วยชีวิตแก่ไชยฤษี เมื่อไชยฤษีจุติเกิดเป็นบุตรของพระยาวงศาองค์นั้น มีชื่อว่าสุริยกุมารตามนิมิตร แต่เมื่องร้อยเอ็จประตูโพ้น วิสสุกรรมเทวบุตรจึงมาคาด[๒]ยังนาคแลเทวดา อารักข มเหสักขทั้งหลายให้รักษาไว้ด้วยคำว่า เจ้าทั้งหลายจงช่วยกันปกปักรักษาเจ้าสุริยกุมารไว้ ให้ถึงพิธีการมงคลสังกราช[๓] ให้ได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยานั้นเทอญ วิสสุกรรมเทวบุตรสั่งดังนี้แล้ว กลับไปสู่ที่อยู่

ครั้งนั้นพระยาวงศาตนพ่อถึงกรรมยังติแต่หลัง ได้เกิดด้วยโอปปาติกะเป็นภุมเทวดา มีชื่อว่าวงศาเทวดา ได้ชาว[๔]วัสสา จึงได้ไปยังเกิดในเมืองอินทปัฐนคร ได้เสวยราชสมบัติสร้างพระพุทธศาสนาแล้วจุติไปยังเกิดในเมืองพาราณสี ออกยวชมีชื่อว่าวงศาฤษีอยู่ที่เก่า

แต่นั้น อปสัทธา มิจฉาทิฏฐิก็จักเกิดมีปางนั้น มีวัสสากาลอันหนึ่ง เทวดา นาค อารักข และมเหสักขฝูงรักษาสุริยกุมาร เห็นยังสังกราชพร้อมทุกมาตรา มีชื่อว่าปุณณสหัสสวุฒิมงคลสังกราช อันควรแก่เจ้าสุริยกุมารในชาติถ้วน ๓ นี้ เทวดาทั้งหลายเห็นดังนี้จึงมารำพึงว่านี่ เจ้าสุริยกุมารจักถึงราชสมบัติเป็นพระยา

---

๑ ไป ๒ บอกกล่าว, สั่ง ๓ ศักราช ๔. ๒๐ วรรษา

ครั้งนั้น เทวดาฝูงรักษาภูมิฉัตรและฝูงรักษาพระพุทธศาสนากับทั้งเทวดาที่อยู่รักษาในอาณาเขตต์บ้านเมืองทั้งมวล สังขยาได้๑๓๓,๓๓๙ ตนจึงพร้อมกันให้เสี่ยงสาธุการ ส่งข่าวสืบๆไป ด้วยคำว่า ดูรา เจ้าทั้งหลาย สุริยกุมารได้เสวยราชสมบัติเป็นใหญ่แก่บ้านเมืองอันทบุรีแล้ว ท่านทั้งหลายจงลงมาชุมนุมปงราชนามตามคำมักแห่งเราทั้งหลายเทอญ

เมื่อเทวดาทั้งหลายกล่าวดังนี้แล้ว จึงพร้อมกันลงมาชุมนุมในดอยเขาควาย เล่นมหรสพสมโภชเจ้าสุริยกุมาร ๓ วัน ๓ คืน แล้วจึงปงราชนามเจ้าสุริยกุมารให้เป็นพระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชฏฐาธิราช ดังนี้

ครั้งนั้น พระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชฏฐาธิราช พระองค์ทรงบำเพ็ญศีลทานบารมี ทรงตั้งอยู่ในทศราชธรรม ๑๐ ประการ และพระองค์ได้กำจัดคนทั้งหลายฝูงถือมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้นให้หมดให้สิ้น เป็นประดุจดังพระสุริยอาทิตย์ขึ้นมา กำจัดเสียยังเมฆให้แจ้งเสาะ[๒]ใสงามสอาด พระองค์ผจญแพ้ข้าศึกภายในขันธสันดานทั้งมวลด้วยศีล มี โลภะ, โทษะ, โมหะ, มานะ, กุกกุจจะ, วิจิกิจฉาสิ้นแล้ว จึงมีคำติปองตามคำนักด้วยกุศลกรรม หาบุคคลผู้จะเสมอได้ด้วยยาก เป็นพระยาองค์ประเสริฐ ยิ่งกว่าพระยาในชมพูทวีปทั้งมวล มีพระชนมายุยืนนานยิ่งนัก ทรงโชตนาพระพุทธศาสนาของ

---

๑ ด้วยความพอใจ ๒ หมดจด ๓ พยายาม

ตถาคต ที่เก่าที่ใหม่ทั้งมวลให้รุ่งเรืองยิ่งนัก ควรนักปราชญ์ทั้งหลาย จักได้ก่อเจดีย์ถ้วนสองครั้ง โลมไว้อุโมงอุรังคธาตุของตถาคต ในที่ภูกำพร้านั้น ครั้นจุติได้ไปเกิดในเมืองพาราณสี แล้วออกบวชเย็นฤษีมีชื่อว่า สุริยวงศาจักรฤษีอยู่ที่เก่า เมื่อจุติจากชาติอันเย็นฤษีได้มาเกิดในเมืองอินทปัฐนคร สร้างพระพุทธศาสนาที่นั้นเย็นครั้งที่ ๒ แล้วจุติมาเกิดในเมืองกุรุนท ชื่อว่าสุริยวงศากุรุนท

ครั้นวงศาฤษีจุติมาเกิดในเมืองกุรุนท ชื่อว่าสารวงศา พ่อเคียวต่างแม่ สุริยวงศาได้เสวยราชสมบัติเย็นพระยาสุริยวงศา แล้วจักได้มาตั้งเมืองในเมืองร้อยเอ็จประตูดังแต่ก่อนเย็นครั้งที่ ๓

ส่วนสารวงศานั้น ก็ได้เสวยราชสมบัติเย็นพระยาสารวงศากุรุนทนคร จักได้สร้างพระพุทธศาสนาในที่นั้น ครั้นจุติจักได้ไปเกิดในชั้นดุสิต และจักลงมาบังเกิดในมนุษย์พร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

ส่วนพระยาสุริยวงศา เมื่อมาสร้างเมืองร้อยเอ็จประตูได้นางเทวีแก้ว พระพุทธศาสนารุ่งเรืองเหมือนดังแต่ก่อน ครั้นจุติก็ไปบังเกิดในเมืองสาวัตถี สืบพระพุทธศาสนา เย็นครั้งที่ ๓ แล้วจุติไปเกิดในเมืองกุสินารา แลเมืองราชคฤห โชตนาพระพุทธศาสนาเมืองละ ๓ ครั้ง โดยลำดับโสฬสนครแลเมืองน้อยทั้งหลาย เวียนกลับไปลังกาทวีปครั้งหนึ่งแล้วกลับคืนมาในเมืองอินทปัฐนคร ในชาติอันถ้วน ๓ ตลอด ๕๐๐๐ วรรษา ครั้นจุติจากชาติอันถ้วน ๓ ก็ได้ไป

---

๑ ทำให้รุ่งเรือง

บังเกิดในชั้นดุสิต ปรากฏชื่อว่า สุริยวงศาไชยจักรเทพบุตรอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ดูรา อานนท์ ตถาคตทำนายไว้นี้เป็นเอกเทศแต่โดยสังเขป

พระพุทธองค์ ทรงทำนายศาสนานครนิทานอันนี้แก่เจ้าอานนท์ที่แคมหนองคันแทเสื้อน้ำ สิ้นข้อความเพียงเท่านี้

ครั้นเมื่อ พระพุทธองค์เสด็จจากหนองคันแทเสื้อน้ำ ไปประทับอยู่ที่โพนจิกเวียงงัว ทอดพระเนตรเห็นแลนคำแลยลัน และแลนคำตัวนั้นแหม่นชื่อพารนาค ตัวที่อยู่ภูเขาหลวงริมน้ำยางพวน เนรมิตให้เป็นเหตุ นาคตัวนั้นประดับสังวาลย์คอด้วยแก้วชื่อพา เหตุนั้นจึงได้ชื่อว่าชื่อพารนาค แล้วกลับเนรมิตเป็นมนุษย์นุ่งผ้าขาวเสื้อขาวเข้ามารับเอาขาตร และราธนาพระพุทธเจ้าไปสู่ภูเขาหลวงสถิตย์ในร่มไม้ป่าแขังต้นหนึ่ง ชื่อพารนาคถวายภัตตาหารพระพุทธองค์ทรงกระทำภัตตกิจเสร็จแล้ว จึงประทานผ้ากัมพลผืนหนึ่งแก่ชื่อพารนาค แล้วเสด็จไปฉันเพนณะที่ใกล้เวินหลอดคนทั้งหลายจึงเรียกที่นั้นว่า เวินเพนมาเท่ากาลทุกวันนี้

ยังมีพญานาคตัวหนึ่งชื่อว่า สุกขนาคหัตถี เนรมิตรเป็นช้างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระยาท พระพุทธองค์ทรงย่ำรอยพระยาทไว้ที่แผ่นหิน ใกลริมแม่น้ำ ชั่วเสียงช้างร้องได้ยิน ช้างตัวนั้นก็เข้าไปไหว้อุปฐากด้วยงวงยกขึ้นใส่หัว แล้วก็หลีกหนีไป น้ำที่

---

๑ คือ

นาคตัวนั้นอยู่เรียกชื่อว่าเวินสุข แล้วคนทั้งหลายได้พร้อมกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์พระตถาคต ประดิษฐานไว้ณที่นั้นเพนนั้น พญานาคตัวนั้นจึงเอารูปพระพุทธองค์หนึ่งจากที่นั้น ไปไว้ในแม่น้ำณที่อยู่แห่งตน คนทั้งหลายจึงได้เรียกที่นั้นว่า เวินพระเจ้ามาถึงกาลบัดนี้

แต่นั้นพระพุทธองค์จึงเสด็จไปสู่เมืองศรีโคตรบอง เพียงที่อยู่แห่งพญาปลาตัวหนึ่ง พญาปลาตัวนั้นได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธองค์จึงได้พายริวารล่องไปตาม พระพุทธองค์ทรงเห็นการณ์ดังนั้นจึงทรงแย้มพระโอษฐ์ เจ้าอานนท์จึงทูลถามว่า พระองค์ทรงแย้มพระโอษฐ์ด้วยเหตุอันใด พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ตถาคตเห็นพญาปลาตัวหนึ่ง พายริวารมาถึงฝั่งน้ำนี้ และพญาปลาตัวนี้ เมื่อเป็นมนุษย์ได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้าองค์ชื่อว่า กัสสป ได้มาถึงแม่น้ำที่อยู่นั้น ภิกษุรูปนั้นได้เด็ดใบไม้กรองน้ำฉัน เมื่อใกล้จุติมีความกินแหนงในการที่ได้กระทำนั้น จึงได้มาเกิดเป็นพญาปลาอยู่ในแม่น้ำที่นั้น เมื่อมันได้เห็นรัศมีและได้ยินเสียง ฆ้อง, กลอง, แส่ง[๑] จึงได้ออกมาจากที่อยู่เป็นอาจิณ ด้วยเหตุว่า มันเคยได้เห็นรูปารมณ์ และได้ยินสัททารมณ์อันดีมาแต่เมื่อก่อน จึงได้รู้สพพสัญญานั้น ๆ และพญาปลาตัวนี้จักมีอายุยืน ตลอดถึงพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า จึงจักได้จุติจากชาติอันเป็นปลามาเกิดเป็นมนุษย์ แล้วออกบวชเป็นภิกษุในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

---

๑ ฉาบ

เมื่อพญาปลาตัวนั้น ได้ยินพระพุทธพยากรณ์อันน่าชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงมาคำนึงนึกแต่ในใจว่า อยากจะได้ยังรอยพระบาทของพระศาสดาไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์ทรงทราบจึงทรงพระเมตตา อธิษฐานรอยพระบาทไว้ที่โหง่นหินในน้ำที่นั้น คนทั้งหลายจึงเรียกที่นั้นว่าพระยาทเวินปลามาเท่ากาลยัดนี้

ครั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จมาทางอากาศ ลงประทับที่ดอยกัปปนคิรี คือว่าภูกำพร้า ในราตรีนั้น วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาอุปัฏฐากพระพุทธองค์อยู่นจนตลอดรุ่ง กาลนั้นพระพุทธองค์ทรงผ้า แล้วเอาบาตรห้อยไว้ที่หง่า[๒]มากทันไม้ป่าแย้งต้นหนึ่งเบื้องทิศตะวันตก แล้วเสด็จลงไปสู่ริมแม่น้ำที่นั้น เพื่อชำระพระยาท บัณฑุกำพลศิลาอาศน์ของพระยาอินทร์ ก็กระด้างแข็ง พระยาอินทร์เห็นเหตุดังนั้น ก็เสด็จลงไปสู่ย่าหิมพานต์ นำเอาน้ำแต่สระอโนดาดพร้อมด้วยไม้สีฟันมาถวายพระพุทธองค์ทรงชำระแล้ว ก็ทรงยาตรผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออก แล้วก็เสด็จไปประทับอิงต้นรังต้นหนึ่งใต้ป่ากเซเล็กน้อย ทอดพระเนตรเมืองศรีโคตรบอง เพื่อจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร ครั้งนั้น พระยาเจ้าเมืองศรีโคตรบองนั้น ได้ทรงขำเพ็ญบุญสมภารมาเป็นอเนกประการ เหตุนี้จึงได้มาเสวยราชสมบัติบ้านเมือง ในชมพูทวีปเป็นครั้งที่ ๓ เพื่อจักได้โชตนาพระพุทธศาสนา จึงได้ชื่อว่าพระยาติโคตรบูร พระยาติโคตรบูรเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาเสด็จมาดังนั้น ก็

---

๑ ถ้อนหิน ๒ หง่าหมากทัน กิ่งพุดทรา

ทูลอาราธนาพระศาสดาเข้าไปรับเอาบิณฑบาตในพระราชฐาน

เมื่อพระศาสดาทรงรับเอาข้าวบิณฑบาตแล้ว ก็ส่งบาตรให้กับพระยาติโคตรบูร แล้วก็เสด็จกลับมาประทับที่ต้นรังตามเดิม เมื่อพระยาติโคตรบูรรับเอาบาตรจากพระศาสดาแล้ว ก็ทรงยกบาตรขึ้นเหนือพระเศียร ทรงกระทำความปรารถนา แล้วจึงนำบาตรไปถวายพระศาสดาที่ประทับ พระศาสดาทรงรับเอาบาตรแล้ว ก็เสด็จกลับมาทางอากาศ ลงประทับที่ภูกำพร้าดังเก่า พระยาติโคตรบูรเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาเสด็จมาทางอากาศดังนั้น ทรงปีติยินดี ยกพระหัตถ์ขึ้นประนม ทอดพระเนตรพระศาสดาจนสุดชั่วพระเนตร จึงทรงดำริในพระทัยว่า อยากจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง แล้วจึงเสด็จกลับมาสู่พระราชฐาน

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงทราบเหตุของพระยาติโคตรบูรดังนั้น จึงตรัสกับพระยาอินทร์ว่า ดูรา อินทราธิราช ตถาคตมาสถิตย์ณที่ราตรีหนึ่งด้วยเหตุอันใด พระยาอินทร์ทูลตอบว่า พระศาสดามาสถิตย์ที่ภูกำพร้าราตรีหนึ่งนั้น พระองค์ทรงอาศัยซึ่งอดีตเหตุ แห่งพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ มีพระกกุสันธเป็นต้น มีพระกัสสปเป็นปริโยสาน ซึ่งเสด็จเข้าสู่พระนิพพานไปแล้วนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมเอายังพระบรมธาตุ ของพระศาสดาทั้ง ๓ พระองค์ มาประดิษฐานไว้ในที่นี้ เพื่อเป็นที่สักการบูชาแห่งท้าวพระยาทั้งหลาย ในอนาคตกาลนี้เป็นประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายสืบ ๆ มา ฉะเพาะที่พระศาสดา

ทรงฉันข้าวมธุปายาส ของพระยาติโคตรบูรนั้น คนทั้งหลายเรียกว่าเมืองศรีโคตรบอง ผู้ข้าทั้งหลาย อินทร์ พรหม เทพยุดร เทวดา เรียกว่าเมืองศรีโคตโม เหตุพระองค์ทรงพระนามว่าโคตมะ หากให้ศรีสวัสดิแก่พระยาศรีโคตรบูร ผู้ข้าทั้งหลายเรียกดังนี้ พระยาอินทร์ทูลชอบพระพุทธวิสัยของพระศาสดาดังนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงคุณภาพ

ในขณะนั้น เทวดา มเหสักข ทั้งหลายผู้งอยู่ในราวป่านั้น เมื่อได้ยินดังนั้น ก็ส่งเสียงสาธุการขึ้นพร้อมกัน ภายบนถึงชั้นอกนิษฐ์พรหม ภายล่างถึงขอบเขาจักรวาฬเบื้องสุด พระยาอินทร์กราบทูลดังนั้นแล้ว ก็เสด็จกลับไปสู่ที่อยู่ของตน

ในกาลนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ให้เจ้าอานนท์แจ้งว่า พระยาติโคตรบูรองค์นี้ จักจุติไปเกิดในเมืองสาเกตนคร ทิศตะวันตกแห่งเมืองติโคตรบูร มีนามว่าสุริยกุมาร เมืองศรีโคตรบองนี้จักย้ายไปตั้งที่ป่าไม้รวก มีนามว่า เมืองมรุกขนคร เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว สุริยกุมารนี้ จักได้เป็นพระยาใหญ่กว่าท้าวพระยาทั้งหลาย และจักได้ก่อแรกพระพุทธศาสนาไว้ในเมืองร้อยเอ็จประตู เมืองสาเกตนครนั้นก็เสื่อมศูนย์ไป ตั้งแรกแต่นี้ไปพระพุทธศาสนา ก็จักรุ่งเรืองเสมอด้วยเมื่อตถาคตยังมีชีวิตอยู่ ครั้นจักจุติก็ได้มาเกิดเป็นพระยาสุมิตตธรรมมรุกขนคร จักได้หัดพ่อนาเป็นพระยาจันทบุรี และแรกพระพุทธศาสนาในที่นั้น

ดูรา อานนท์ พระยาสุมิตตธรรมองค์นั้น จักได้ชุปนาอุรังคธาตุของตถาคตไว้ในที่นั้น แล้วจักได้กลับคืนไปโชตนายังพระพุทธศาสนาอันแตก[๑]ม้างในเมืองสาเกตนครร้อยเอ็ดประตู ครั้นจุติก็ไปเกิดในเมืองพาราณสี ออกบวชได้เป็นฤษี ชื่อว่า สุมิตตธรรมฤษี

ส่วนเมืองมรุกขนครนั้น จักได้ย้ายกลับคืนไปตั้งพระพุทธศาสนาใกล้ที่อยู่แห่งพญาปลาตัวนั้น แต่เมืองนี้ก็มิอาจตั้งเป็นเอกราชอยู่ได้ดังแต่ก่อน จักเป็นเมืองน้อยขึ้นแก่เมืองใหญ่ ที่ท้าวพระยามีบุญสมภารเสวยราชสมบัติครอบครองนั้น เหตุว่า ตถาคตได้อธิษฐานรอยบาทไว้ที่ก้อนหิน ให้แก่พญาปลาตัวนั้นเป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ดังนี้แล้ว จึงทรงผินพระพักตร์ต่อเมืองขุลณพรหมทัตต์ และเมืองอินทปัฐนคร

ขณะนั้น พระอานนท์มีความสงสัยว่า พระองค์จักเสด็จไปเมืองทั้งสองนั้นหรือ ๆ ว่าบ่เสด็จไปหนอ จึงกราบทูลว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จจากภูกำพร้าที่นี้แล้ว จะเสด็จไปโปรดณที่ใด.

พระตถาคตตรัสว่า เราจักไปชุมรอยบาทที่แคมหนองหานหลวง[๒]ที่นั้นก่อน และในหนองหานหลวงนี้มีพระยาองค์หนึ่ง มีพระนามว่าพระยาสุวรรณภิงคาร พระยาองค์นี้มีกระโจมหัวคำ[๓]และสังวาลย์คำ น้ำ[๔]เต้าคำใหญ่ เสวยราชสมบัติอยู่ณเมืองนี้ เมื่อพระ

---

๑ เสื่อมศูนย์ ๒ "ชุมรอยบาทที่หนองหานหลวง นี้" คือพระธาตุเชิงชุมนี้เอง
๓ คำว่า "กระโจมหัวคำ" หมายถึง มงกุฎทองคำ ๔ "น้ำเต้าคำ" หมายถึง คณโฑทองคำ

ศาสดาเสด็จไปถึงริมแม่น้ำอันหนึ่ง อยู่ณท่ามกลางทาง มีนาคตัวหนึ่ง ชื่อว่าโทธนนาค เข็ญเชื้อวงศ์พระยาศรีสุทโธทนแต่ชาติเมื่อเข็ญมนุษย์ เมื่อเวลาจะตาย ๆ ด้วยความโกรธ จึงได้มาเกิดเข็ญนาค มีนามว่าโทธนนาค เข็ญนาคก็เที่ยวเลาะเลียบหากินปลาตามริมแม่น้ำ พระพุทธองค์ทรงทรายยังเหตุแห่งโทธนนาคดังนั้นจึงตรัสว่า ดูรา โทธนนาค ท่านอย่าได้ถือหายอันหนักซ้ำเติมหายเก่าให้หนักขึ้น

เมื่อนาคตัวนั้นได้ยิน จึงมารำพึงว่า บุคคลผู้ใดมารู้จักเชื้อชาติแห่งกูและตักเตือนกูเช่นนี้หนอ? กูควรจักเข้าไปดูให้รู้ คำนึงดังนั้นแล้ว ก็เข้าไปใกล้พระศาสดา ๆ จึงตรัสว่า โทธนนาคเข้ามาหาเราเพื่อจะปรึกษายังหายอันหนัก เราก็จักปลดเสียยังทุกข์ ให้ท่านได้ถึงความสุข นาคตัวนั้นเมื่อได้ยิน ก็มีจิตต์ใจเบิกบานชื่นชมยินดีนัก จึงเข้าไปกราบแทบฝ่าพระยาทของพระศาสดา แล้วก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ครั้นจุติจากชาติอันเข็ญนาค ก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ มีนามปรากฏว่า โทธนนาคเทวบุตรตามวงศ์แห่งตน แม่น้ำที่โทธนนาคอยู่แต่ก่อนนั้น คนทั้งหลายเรียกว่าน้ำพุงสามาเท่ากาลยืดมา

เมื่อพระศาสดาเสด็จจากที่นั้น ไปสู่เมืองหนองหานหลวง พระยาสุวรรณภิงคาร เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระศาสดาเสด็จมาดังนั้น จึงทูลอาราธนาเข้าไปฉันในปรางปราสาท เมื่อพระพุทธองค์ทรงทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ก็เทศนาสั่งสอนพระยาสุวรรณภิงคาร แล้วจึงเสด็จลงจากปราสาทไปไว้รอยพระยาทที่นั้น ต่อพระพักตร์พระยาสุวรรณภิงคาร

แล้วทรงกระทำพระปาฏิหาริย์ ให้เบื้องแก้วออกมาจากพระยาทั้ง ๓ พระยาทละลูกโดยลำดับ ซ้ำทรงกระทำพระปาฏิหาริย์ให้ออกมาอีกลูกหนึ่ง เมื่อพระยาสุวรรณภิงคารได้ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็บังเกิดอัศจรรย์ยิ่งนัก ว่าเหตุใดหนอ แก้วจึงออกมาจากรอยพระยาทของพระศาสดาได้

ในขณะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูรา มหาราช สถานที่นี้เบื้องที่ประดิษฐานรอยพระยาทของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ แก้วจึงได้ออกมาจากที่นี้ ๓ ลูก มีรอยพระยาทของพระกกุสนธ พระโกนาคมน์ และพระกัสสป พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้ ได้เสด็จไปรับข้าวบิณฑบาตในเมืองศิริโคตรบองมาฉันที่ภูกำพร้า แล้วประดิษฐานรอยพระยาทไว้ณที่นี้ ส่วนแก้วลูกที่ ๔ นั้น ข้อตถาคตนเอง เมื่อตถาคตได้มาไว้รอยพระยาทรวมอยู่ในที่นี้ และเข้าสู่นิพพานไปดังนั้น ในที่นี้จักเบื้องที่ว่างเปล่า ทันใดนั้นพระยาสุวรรณภิงคารจึงไหว้กราบทูลว่าเมื่อเช่นนั้น พระศาสดาจักประดิษฐานรอยพระยาทไว้ด้วยเหตุใด

พระศาสดาตรัสว่า ดูรามหาราช ที่เบื้องบ้านเบื้องเมือง ตั้งพระพุทธศาสนาอยู่เบื้องปกตินั้น แม้มีเหตุควรไว้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไปไว้ ด้วยเหตุว่า เบื้องที่หวงแหนแห่งหมู่เทวดาและพญานาคทั้งหลายและบ้านเมืองก็จักเสื่อมศูนย์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเทียรย่อมไว้ยังรอยพระยาทใกล้บ้านเมือง พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่ก้ำท้ายเมืองและหัวเมือง

เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ไว้จิตแก้ว กล่าวคือ รอยพระบาท ที่ท้ายเมืองทิศใต้นั้น พระพุทธศาสนาก็จักตั้งรุ่งเรืองในเมืองนั้นก่อน แล้วจึงยาย[๑]ห่างมาใต้ตามรอยพระบาท เมื่อไว้จิตแก้วก้ำหัวเมือง พระพุทธศาสนาก็จักตั้งในเมืองนั้นแล้วจึงยายห่างไปข้างเหนือ ที่รอยพระพุทธบาทอันพระพุทธเจ้าได้ประดิษฐานไว้นั้นก็ไปตั้งเป็นเมือง คนทั้งหลายจึงจะตั้งอยู่เป็นปกติ

ส่วนเมืองหนองหานหลวงนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้มาสุมรอยพระพุทธบาทไว้ สมัยพระยาองค์ใดเสวยราชสมบัติ พระยาองค์นั้นได้สร้างบุญสมภารมาแล้วตั้งแสนกัลป์ทุก ๆ องค์ ถึงเมืองหนองหานน้อยก็เช่นเดียวกัน และทั้งสองเมืองนี้ เมื่อตั้งก็เกิดพร้อมกันด้วยเหตุเป็นที่เสด็จมาแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ครั้นสิ้นชั่วพระยาทั้งสองเมืองนี้ เทวดาและนาคทั้งหลายที่รักษาหนองหานหลวงและหนองหานน้อย ก็จักได้ให้น้ำไหลนองเข้ามาหากัน ท่วมรอยพระบาทและบ้านเมือง คนทั้งหลายจึงได้แยกย้ายกันไปตั้งเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยตามริมหนองนั้น จักได้ไปรับเอาจารีตประเพณีและกิจการบ้านเมืองในราชธานีใหญ่ ที่พระพุทธศาสนาตั้งรุ่งเรืองอยู่ณที่นั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จเข้าสู่นิพพานไปแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลายจักได้นำเอาธาตุตุม[๒]ไก่มาประดิษฐานไว้ริมแม่น้ำอันนที่ราชธานี บ้านเมือง พระพุทธ

---

๑ แยกย้าย, เรียงราย ๒ "ตุมไก่" เข้าใจว่าเป็นพระธาตุดาตุ่ม และอีกฉบับ ๑ เป็นแต่บอกว่า เป็นพระธาตุพระพุทธเจ้า

ศาสนา จักตั้งรุ่งเรืองไปตามริมแม่น้ำอันนั้น เมืองฝ่ายเหนือกลับลงไปตั้งอยู่ฝ่ายใต้ ฝ่ายใต้กลับไปตั้งอยู่ฝ่ายเหนือ เมืองที่ตั้งอยู่ท่ามกลางนั้นประเสริฐมีอานุภาพยิ่งนัก ท้าวพระยาทั้งหลายที่มีบุญสมภาร จักได้เสวยราชสมบัติ บ้านเมืองค้ำชูพระพุทธศาสนา แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ครั้นสิ้นพระพุทธศาสนา ราชธานี บ้านเมืองที่อยู่ริมแม่น้ำฝ่ายเหนือก็กลับไปฝ่ายเหนือ เมืองราชธานีอันเป็นที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จเที่ยวบิณฑบาต เป็นต้นว่า เมืองศรีโคตรบองก็กลับมาตั้งอยู่ที่เก่า เมืองราชธานีที่ตั้งอยู่ณะท่ามกลางนั้น ก็กลับมาตั้งอยู่ริมหนองหานทั้งสองดังเก่า เพื่อรอท่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ครั้งนั้น ท้าวพระยาทั้งหลายที่มีบุญสมภารก็บังเกิดขึ้นตามราชธานีนั้น ๆ อันนี้หากเป็นอาริตประเพณีสืบ ๆ มาแห่งแม่น้ำอนนที พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่แต่ทิศเบื้องเหนือและทิศเบื้องใต้ แลทิศตะวันตกตะวันออกไปตามริมแม่น้ำอยู่เป็นปกติ

ดูรา มหาราช ตถาคตเทศนา ศาสนานครนิทานดังกล่าวมาแล้วเพื่อเหตุนั้นจึงได้ว่าไม่มีคนอยู่ในเมืองหนองหาน แม้ว่ามีคนอยู่ในริมหนองหานทั้งสองนั้น ท้าวพระยาที่มีบุญสมภารเป็นเอกราชนั้น จักตั้งอาณาคม และพระพุทธศาสนาอันใหญ่ก็ไม่มี เท่ามีก็เป็นแต่ปัจจันตพุทธศาสนาตามกาลสมัยนั้น ๆ

เมื่อพระยาสุวรรณภิงคารได้ทรงสดับรตนปัญหาดังนั้น ก็ทรงพระโสมนัสชาชื่นในพระชินธรรมยิ่งนัก และมีพระทัยปรารถนา

ระดับยังพระเศียรของพระองค์ บูชารอยพระพุทธบาท ทันใดนั้น พระนางเทวีจึงได้ทูลห้ามไว้ว่า เมื่อมหาราชมีพระชนม์อยู่ จักได้สร้างพระราชกุศลเพิ่มเติมต่อไป ไม่ควรที่พระองค์จะมาทรงกระทำเช่นนี้ เมื่อพระยาได้ทรงสดับถ้อยคำนางเทวีห้ามดังนั้น จึงถอดมงกุฎออกบูชา

พระศาสดาซ้ำเทศนาโปรดเย็นครั้งที่สองว่า ดูรา มหาราช รอยบาทอันตถาคตได้ไว้ให้แก่พญานาค ที่แผ่นกระดานหินฝั่งแม่น้ำใหญ่ ช้างร้องและงัวร้องได้ยิน ฝ่ายตะวันออกนั้น เพื่อหมายจิตแก้วแห่งหัวเมืองและท้ายเมืองอันจักเป็นราชธานี พระพุทธศาสนาก็จักรุ่งเรืองยิ่งนักในที่นั้น และรอยบาทอันตถาคตได้ไว้ที่แผ่นหิน ฝ่ายตะวันตกแห่งแม่น้ำนั้น หมายจิตแก้วแห่งพระพุทธศาสนา มัชฌิมอนุราชธานีสืบต่อกันโดยลำดับ ครั้นตถาคต จักไว้รอยบาทพระพุทธศาสนานั้นจึงได้ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำก้ำตะวันออกซ้ายนั้นก่อน แล้วจึงข้ามแม่น้ำมาไว้กงจิตแก้วฟากฝั่งแม่น้ำก้ำตะวันตกเฉียงใต้ แล้วตถาคตจึงข้ามแม่น้ำกลับคืนไปก้ำตะวันออกเฉียงใต้ เล็งเห็นพญานาคว่าจักขอรอยบาทที่สุมไว้ ตถาคตจึงอุบายเสีย ลางเมืองก็หมายกงจิตแก้วเบื้องขวานั้นไว้ก่อนแล้วจึงไต่ตามเส้นซ้าย เล็งเห็นพญาปลาตัวน้อยไปควรไว้กงจิตแก้วแต่อธิษฐานเป็นรูปจิตแก้ว คือรูปรอยบาทที่ไว้ฝั่งฟากตะวันออกเพื่อหมายเมืองราชธานีที่ตั้งพระพุทธศาสนาพอป่านกลาง จึงข้ามไปเบื้องขวาก้ำตะวันตก ไว้ยังพงสอนฟากแม่น้ำ เต็งโลมยังรูปจิตแก้วที่อธิษฐานไว้นั้น เพื่อให้บ้านเมืองฝ่ายใต้และพระพุทธศาสนาน้อมกลับ

ขึ้นไปเหนือ อย่าให้เข็ญอันตรายในภายหน้า ตถาคต จึงได้กลับคืนไปหากกเบื้องขวาแต่เค้า จึงไว้ยังจิตแก้วผ้ายตะวันตก ที่ได้หมายกงจิตแก้วไว้แต่ก่อนนั้นแท้จริง.

ดูรามหาราช รอยยาทอันตถาคตไว้ที่แผ่นหินในแม่น้ำใหญ่ไปเห็นนั้น พระพุทธศาสนาบ้านเมืองจักรุ่งเรืองด้วยพระสังฆเถรผู้เข็ญใหญ่ ตถาคตไว้รอยยาทที่แผ่นหินบนยอดเขาข่มรอยในน้ำนั้น เพื่อให้ไหลไปทางใต้ ให้บ้านเมืองพระพุทธศาสนามีความสุขสำราญรุ่งเรือง โสมเต็งอสัปปุริสพาลผู้เข็ญยาป และเหล่ามนุษย์ที่เข็ญมิจฉาทิฏฐิและอลัชชีทั้งหลายเหล่านั้น ให้เข็ญมงคลแก่พระพุทธศาสนาบ้านเมือง เมื่อท้าวพระยาตนมีบุญเกิดขึ้นแล้ว บุรุษผู้อาชาไนยก็จักบังเกิดมี เขาเหล่านั้นเทียรย่อมเข็ญมงคลแก่พระพุทธศาสนาและบ้านเมือง รอยยาทที่ตถาคต ได้อธิษฐานไว้ที่ก้อนหินนั้นหมายพระพุทธศาสนาอันจะมาถึงตามมัชฌิมราชธานีแต่ก่อน

และรอยยาทที่ตถาคต ได้อธิษฐานไว้ในแผ่นหินที่ภูเขายกโล้นใกล้แม่น้ำ ให้เข็ญยาทพาหิรประเทศ เพื่อโปรดนาคและเทวดาที่มีโอฆะมนะสัทธา ขอเอารอยตถาคตมาชุมนุมในแผ่นดิน กระทำปาฏิหาริย์เพื่อให้แจ้งแก่พระยาที่มีบุญอันสิ้นเสียแล้ว และมีบุญที่ได้สร้างมาแล้วแสนมหากัลป์ ตามรอยยาทอันนี้ เข็ญอันบ่พาง[๒] ตั้งอยู่เข็ญปกติ รอยพระยาทอันพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ประดิษฐานซ้อนกันไว้บนภูเขา

๑ เต็ง แปลว่าทับ ๒ บ่พาง ไม่คลาดเคลื่อน, ไม่โกหกหลอกลวง

สูงนั้น เพื่อหมายเมืองในชมพูทวีป ว่าเป็นมงคลแต่ปฐมกัลป์ ด้วยเหตุว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมิได้เกิดในที่ทั้ง ๓ และหมายกงจิตแก้วโลมไว้ยังชมพูทวีปนี้

ฝ่ายมหาราช รอยบาทหมายชมพูทวีป มีในเมืองโยนกวติ นครเชียงใหม่นั้น ดอยลูกนี้ชื่อว่าดอยผารังรุ้ง เป็นรูปสะเภางามยิ่งนัก พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เสด็จไปฉันข้าวที่นั้น แล้วก็เหยียบซ้อนรอยยุดกันลงไปโดยลำดับที่หินรูปสะเภานั้นทั้ง ๓ พระองค์

ตถาคตไปบิณฑบาตในเมืองแพ่ อันเป็นโบราณบิณฑบาต แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อน ชาวแพ่ทั้งหลาย เอาข้าวแลปลาเวียน[๒]ไฟมาใส่บาตร พระตถาคตรับเอาข้าวบิณฑบาตแล้ว ขึ้นไปสู่ดอยเทพ[๓] ดอยไชย แล้วจึงขึ้นไปดอยผารังรุ้ง เห็นปลาบ่า ปลาเวียนไฟ มีอยู่ในรอยพระบาท แห่งพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์อันเย็นอปหาริยธรรม ตถาคตก็ไม่ฉันปลาอันชาวแพ่ใส่บาตรมานั้น จึงได้อธิษฐานให้ปลามีชีวิตขึ้นทุกตัวไว้ในที่นั้น ปลาทั้งหลายเหล่านั้นยังเย็นรอยไม้หิบยังอยู่ทุกตัว จนตลอดสิ้นภัทธกัลป์ คนทั้งหลายที่อยู่ในเมืองนั้น เห็นปลาเหล่านั้น ก็รู้ว่าเย็นอปหาริยธรรม มีความเคารพยำเกรงไม่บริโภคปลาที่มีรอยนั้น แม้ว่าจะได้มาด้วยเหตุใด ๆ ก็ปล่อยเสียจนสิ้น ตถาคตฉันข้าวแล้ว ยังมีพญานาคตัวหนึ่งอยู่รักษาในที่นั้น

---

๑ ยุด แปลว่าลดลงไม่เสมอกัน ๒ ปลาตะเพียนหางแดง

๓ เข้าใจว่า ดอยสุเทพ ๔ ไม้ตับย่างปลา

นำเอาน้ำมาให้ฉัน แล้วขอเอายังรอยบาทไว้เพื่อเป็นที่สักการบูชาตถาคต จึงทำซ้อนรอยบาทลงไว้โดยลำดับ

รอยพระบาทพระกกุสนธ ยาว ๓ วา กว้าง ๑ วา รอยพระบาทพระโกนาคมน และพระกัสสป ยาวและกว้างโดยลำดับ รอยตถาคตยาวหนึ่งวาสองศอก สั้นกว่าทุกพระองค์ พระอริยเมตไตรยที่จักมาภายหน้านั้น จักได้เหยียบทับลงไปณะที่นั้น ส่วนรอยทั้ง ๕ นั้น ก็จักปรากฏมีอยู่ทั้ง ๕ รอยแท้จริง

พระยาสุวรรณภิงคารพร้อมด้วยพระราชเทวี ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาพระปาทลักษณ์และอปหาริยธรรมอันพระศาสดาตรัสเทศนาดังนั้น ก็ทรงพระปีติปราโมทย์ยิ่งนัก แล้วทรงสร้างอุโมงด้วยหินปิดรอยพระพุทธบาทพร้อมทั้งมงกุฎ เหตุนั้นจึงได้เรียกชื่อว่าพระธาตุเชิงชุม มาเท่ากาลทุกวันนี้

แล้วพระศาสดา ตรัสเทศนาแก่พระยาสุวรรณภิงคารว่า ที่ใดตถาคตได้ลงจากอากาศและสถิตย์ได้เห็นยังเหตุอันใดอันหนึ่งแล้วทำนายนั้น เป็นกงจิตแก้วอันหนึ่ง และที่ร่มไม้อันตถาคตฉันข้าวนั้น ก็เป็นกงจิตแก้วอันหนึ่ง พงศ์ทั้งสองนี้เรียกชื่อว่าโชติเจดีย์ พระพุทธศาสนาจักรุ่งเรืองในที่นั้น ที่ตถาคตได้ไสยาสน์และบิณฑบาตมาฉันที่นั้นเป็นพงศ์แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เสมอด้วยดอยสิงคุตร ที่ตถาคตทรงยาตรยืนอิงต้นไม้นั้น เป็นพงศ์อันหนึ่ง และเมื่อว่าตถาคตได้หมายกงจิตแก้วที่ใด ต่อไปภายหน้าโน้น โชติเจดีย์ก็จักบังเกิดมี

ขึ้นในที่นั้น ดูกรมหาราชเจดีย์ที่ก่อโลมชาทเชิงชุมขัดนี้เขื่นขั่งขุนอัปป-โชติเจดีย์ ไป่รุ่งเรืองในภายหน้า ทรงเทศนาแก่พระยาสุวรรณภิงคารดังนี้ แล้วจึงเสด็จขึ้นดอยลูกหนึ่งข้างในเขื่นดังคูหา

คนทั้งหลายขึ้นไปบนดอยลูกนั้น มองเห็นหนองหานหลวงและหนองหานน้อย มองเห็นเมืองศรีโคตรบองและภูกำพร้า พระยาสุวรรณภิงคารจึงให้สังวาลย์ทองคำหนัก ๓๐๑,๐๐๐ เขื่นทานแก่คนทั้งหลายที่มีกำลังสามารถก่อแท่นด้วยหินมุกดีเขื่นขั่งขุนโดยพลัน แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จขึ้นพระแท่น ระลึกถึงพระมหากัสสปเถร ๆ ก็มาเฝ้า พระศาสดาจึงตรัสเทศนาแด่พระมหากัสสปเถรเขื่นภายาลาว่า "อุรุงคธาตุก กสฺสปคิริ อปฺปตฺตรา" ดังนี้ แล้วพระศาสดาจึงผินพระพักตร์ฉะเพาะซึ่งภูกำพร้า จึงตรัสว่า ดูรากัสสป ตถาคตนิพพานแล้วเธอจึงนำเอาอุรังคธาตุ ตถาคตมาไว้ที่ภูกำพร้าที่นี้ อย่าได้ละทิ้งคำตถาคตสั่งไว้นี้เลีย พระมหากัสสปเถร เมื่อได้สดับพระพุทธพจน์ดังนั้นก็ชื่นชมยินดียกขึ้นยังอัญชุลีว่า สาธุ สาธุ แล้วก็กลับไปสู่ที่อยู่

ครั้นแล้วพระศาสดา ก็เสด็จกลับคืนมาสถิตย์อยู่ที่ภูกูเวียนที่นั้น มีคำปุจฉาแซกเข้ามาว่า พระศาสดาเสด็จกลับคืนมาสถิตย์ที่ภูกูเวียนนั้น ด้วยเหตุใด มีคำวิสัชนาแก้ว่า พระพุทธองค์ไว้กงจิตที่ภูเขาหลวง ไป่ได้ไว้ยังจิตแก้วคือรอยพระบาท จึงเสด็จกลับคืนมา เพื่อจักโปรดพญานาค ครั้งเมื่อพระพุทธองค์เสวยพระชาติเขื่นพญานาคนั้น

ยังมีอดีตนิทานอันหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธองค์เสวยพระชาติมีนาม

ว่าสุวรรณนาค เกล็ดเย็นทองคำทั้งตัวอยู่ในที่นั้น เมื่อเกล็ดนั้นหล่นณที่ใด ก็เกิดเย็นที่สักการบูชาเลี้ยงดู พญานาคตัวนั้นโกรธนิรมิตให้น้ำท่วมบ้านเมืองเสียสิ้น คนทั้งหลายได้ความเดือดร้อน จึงพากันไปไหว้พระอิศวร ฯ ทรายในเหตุอันนั้น จึงบัญชาให้ผู้มีฤทธิ์ไปว่ากล่าวแก่พญานาคว่า เมืองอันนี้พระอิศวรเย็นใหญ่ จักพระราชทานให้เย็นเมืองพระพาน พญานาคได้ยินคำดังนั้นจึงโกรธแก่พระอิศวรว่า พระอิศวรนี้ไม่รู้จักเกล็ดแห่งเราหนอ ตัวกูไม่ตาย มากุมหักคอถากเกล็ดแห่งเราอย่างไร เมื่อว่าพระอิศวรอยากได้เมืองก็ให้รบกับกูดูเสียก่อน เมื่อว่าแพ้กูเมื่อใดจึงเอาเมืองกูเทอญ กูจักทำอิทธิฤทธิให้เย็นภูเย็นดอย ล้อมไว้เย็นเมืองพระพาน คนใช้จึงนำความอันพญานาคกล่าวนั้นไปบอกพระอิศวร เมื่อพระอิศวรได้ทรายเหตุดังนั้น จึงใช้ให้ไปถามพญานาคอีกว่า เราทั้งสองจักรบกันณที่ใด พญานาคบอกว่าไปรบกันทางอากาศ แล้วคนใช้จึงนำความที่พญานาคบอกว่าไปรบกันบนอากาศนั้นแก่พระอิศวร ฯ ถือดาบขรรค์ไชยศรี เหาะขึ้นไปรบกับพญานาคบนอากาศ แล้วตัดหัวพญานาคด้วยดาบขรรค์ไชยศรีขาดตกไป ก็กลับเกิดเย็น ๒ หัว ตัด ๒ หัวกลับเกิดเย็น ๔ หัว ตัด ๔ หัวบังเกิดเย็น ๘ หัว ทวีขึ้นไปจนถึง ๑,๐๐๐ หัว พระอิศวรมีกำลังอิดโรยลงเย็นอันมาก

ทันใดนั้นยังมีนาคหลานชายแห่งพญาสุวรรณนาคตัวหนึ่ง ชื่อว่าพุทโธชปาปนาค มีความโกรธเคืองแก่สุวรรณนาคยิ่งนัก ด้วยเหตุ

ที่พังบ้านเมืองเขาให้ล่มจมเสียนั้น จึงได้นำความมาบอกแก่พระอิศวรว่า สุวรรณนาคที่รบอยู่บนอากาศนั้น เป็นแต่อำนาจอิทธิฤทธิของสุวรรณนาคเท่านั้น หาใช่ตัวสุวรรณนาคไม่ ส่วนตัวสุวรรณนาคนั้น จำแลงตัวเป็นงูเล็กตัวหนึ่งอยู่ข้างล่าง แม้ท่านจะรบสักเท่าใด ๆ ก็ไม่รู้แพ้แก่สุวรรณนาค เมื่อว่าแพ้งูน้อยข้างล่างนี้แล้ว อิทธิฤทธิทางอากาศของสุวรรณนาคก็จักศูนย์หายไปสิ้น เมื่อพระอิศวรได้ทรายในคำบอกเล่าของพุทโธธปาปนาคดังนั้น จึงนิรมิตเป็นพังพอนเผือกให้ขึ้นไปรบทางบนอากาศ ส่วนตัวพระอิศวรเองนั้นมาซุ่มอยู่เบื้องล่าง จึงเห็นสุวรรณนาคนิรมิตตัวเป็นงูน้อยตัวหนึ่งโก่งหลังอยู่ที่หว่างเขานั้น พระอิศวรถือดาบขรรค์ไชยศรี เดินเข้าไปหาสุวรรณนาค ๆ เห็น จึงละเพศอันเป็นงูน้อยนั้นเสีย แล้วเข้ามาอ่อนน้อมกรายไหว้

ขณะนั้นพระอิศวรจึงควงดาบขรรค์ไชยศรี พร้อมทั้งกล่าวว่า กูเวียนเกียนเวียน สุวรรณนาคระลึกถึงคำพูดของตัวแต่ก่อน ที่ว่าจะออกเวียนด้วยอิทธิฤทธิ ให้เป็นภูเขาล้อมเมืองสุวรรณภูมิ เป็นเมืองพงพานไว้นั้น เหตุนั้น ภูลูกนั้นจึงได้ชื่อว่าภูกูเวียน และคำว่าไข้รู้จักเกล็ดกูหนอ ตัวกูไข้ตายมากูมหักคอถากเอาเกล็ด นี้เป็นคำพญาสุวรรณนาคหากกล่าวไว้ คนทั้งหลายโกรธซึ่งกัน ย่อมนำเอาคำอันนั้นมากล่าวแก่กัน

แต่นั้นมา พระอิศวรและพระนารอท ก็พร้อมกันแต่งตั้งให้พระพานเป็นใหญ่ ยารถมาสู่นางอุษา พระพานโกรธ สุวรรณนาค

มีคำ "วังกัตตไนย" ออกมาช่วยพระพานยังเลียขึ้นไปมัดเอายารถมาจากปราสาทนางอุษา ให้พระพานขันไว้ เป็นเหตุให้พระนารายน์สาธยายเวทมนต์ เข้าหอยสังข์เรียกเอาพระยาครุฑมาขี่ไปแย่งเอายารถ แล้วมาสู้รบพระพาน สุวรรณนาคจึงมายอกพระพาน ให้ตั้งเวียงกระดานหิน เวียงทางใต้นั้นไปยอกยารถ ให้ยอกแก่พระกฤดนารายน์ ตั้งพลศึกเวียนไปตามริมแม่น้ำที่อยู่แห่งสุวรรณนาค แล้วให้พระกฤดนารายน์ขึ้นไปขนยอดภูกเวียนยิงกราดเบื้องบนไว้ อย่าให้ทดถอยพลศึกที่ตั้งนั้น หากจักมีชัย แล้วก็มาอยู่ช่วยพระพาน เมื่อเวลาจักรบกันนั้น ยารถจึงว่าแก่พระกฤดนารายน์ว่า พระบุเข้าตั้งทัพเวียนไปตามริมแม่น้ำ แล้วขึ้นอยู่ขนยอดภูกเวียนยิงป้องกันไว้ภายบน พระกฤดก็กระทำตามคำยารถยอก จึงยิงถูกพระพานกระเด็นตกจากรถ ยารถจึงยิงยื้อพันเอาพระพานขึ้นมาห้อยท้ายรถไว้ ที่นั้นจึงได้เรียกว่าแก่งซากมาเท่ากาลทุกวันนี้ และแม่น้ำที่สุวรรณนาคอยู่นั้น เรียกว่าแม่น้ำบุเวียน

พระอิศวร พระนารอทว่า ที่นั้นเป็น "อาสพุพลญาณ" อันประเสริฐ จักตั้งบ้านสร้างเมืองไปได้ ถ้าหากว่าพระพานไปเป็นเขยวงศ์พระอิศวร สุวรรณนาคก็จักช่วยให้แก่พระกฤดนารายน์ ถ้าหากว่าพระพานไปออกนอกเมือง และอยู่ในเมืองอันเป็น "อาสพุพลญาณ" ดังนั้น จักรบพระกฤดนารายน์ก็ไปแพ้

---

๑ ผูก, มัด

พญานาคตัวนั้น เป็นนาคเทวดาที่มีฤทธิ์มาก พร้อมทั้งนาคตัวที่เป็นหลาน เที่ยรย่อมประกอบไปด้วยความโกรธ จักกระทำอันตรายแก่พระพุทธศาสนาบ้านเมืองในภายหน้า พระพุทธองค์ทรงเห็นเหตุจึงเสด็จเวียนกลับคืนมาทรงสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ เพื่อให้รักษาพระพุทธศาสนาบ้านเมือง

ขณะเมื่อพระพุทธองค์สถิตที่ภูกูเวียน เปล่งพระรัศมีให้เข้าไปในเมืองนาคบูเวียน ขณะนั้นสุวรรณนาคได้เห็นพระรัศมี จึงออกมาจากแม่น้ำขึ้นไปอยู่บนยอดเขา พ่นพิศม์ออกมาเป็นควัน เขาลูกนั้นก็มืดมัวไปทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงเห็นดังนั้น ทรงเข้าเตโชกสิณเป็นเปลวไฟ ไปเกี่ยวพันสุวรรณนาค กระเด็นตกลงไปในน้ำบูเวียน เปลวไฟก็ผุดแต่ฟื้นน้ำขึ้นมา ไหม้เมืองนาคตลอดไปถึงหนองบัวยาน ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งพุทโธธปาปนาค หนองนั้นเป็นที่เกิดของนางอุษาแต่ก่อน นาคทั้งหลายพร้อมกันมาล้อมภูกูเวียนนั้นไว้

ขณะนั้น พระศาสดาประทับกระทำสมณธรรมอยู่ณที่นั้น นาคทั้งหลายจึงกระทำอิทธิฤทธิ เป็นเปลวไฟพุ่งขึ้นไปหาพระพุทธองค์ เปลวไฟนั้นก็พุ่งกลับคืนมาไหม้นาคทั้งหลายเหล่านั้น แล้วกลับบังเกิดเป็นดอกบัวบูชาพระศาสดา นาคเหล่านั้นจึงแวดล้อมพระพุทธองค์ไว้ เพื่อให้พุทโธธปาปนาคทำอิทธิฤทธิพังทะลายที่ประทับ พระพุทธองค์ทรงเข้าปฐวีกสิณ ที่ประทับนั้นก็บังเกิดเป็นพระแท่นแข็งงดงามยิ่งนัก นาคทั้งหลายกระทำอิทธิฤทธิทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อทำลายพระแท่น และ

องค์พระศาสดา ก็ไม่สามารถที่จะทำอันตรายพระศาสดาได้ มันซ้ำกระทำอิทธิฤทธิให้เย็นเปลวไฟเข้าไปทำลายอีก พระศาสดาทรงเข้าวาโยกสิณ เย็นลมพัดไฟกลับไปไหม้นาคทั้งหลายเหล่านั้น แล้วพระศาสดาก็เสด็จขึ้นไปบนอากาศ นาคทั้งหลายเห็นดังนั้น ก็กระทำอิทธิฤทธิโก่งหลังขึ้นไปเย็นหมู่นาค ตามล้อมพระศาสดา ๆ ทรงนิรมิตให้หัวนาคทั้งหลายเหล่านั้นขาดตกลงมา นาคทั้งหลายเห็นดังนั้น มีความเกรงกลัวในพระศาสดายิ่งนัก

พระศาสดาทรงรู้แจ้งดังนั้น ก็เสด็จกลับลงมาประทับณที่เก่า นาคทั้งหลายจึงพร้อมกันเข้าหาพระศาสดา ๆ จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงบันเทาเสียยังพยาธิต่อมผิอันเจ็บปวด กล่าวคือหัวใจแห่งท่านทั้งหลาย ตถาคตจักรักษาให้หายยังพยาธินั้น นาคทั้งหลายได้ฟังพระพุทธพจน์ดังนั้น มีใจชื่นบาน พร้อมกันเข้ามากราบแทบพระยาท

พระศาสดาจึงตรัสเทศนาว่า ดูรานาคทั้งหลาย บุคคลผู้มีต่อมผิยังเกิดขึ้นในหัวใจ กล่าวคือความโกรธ เที่ยรย่อมเสื่อมเสียจากประโยชน์ทั้งหลาย ส่วนบุคคลผู้ที่ไม่มีความโกรธ เที่ยรย่อมประจนแพ้แก่บุคคลผู้มีความโกรธ ฉันใด พุทธวิสัยของตถาคตนี้ บุคคลทั้งหลายบมิอาจที่จะหยั่งถึง เย็นนิมิตรอันหนึ่ง อิทธิวิสัยของตถาคต ก็เย็นอัศจรรย์อันหนึ่ง บุคคลในโลกนี้ไม่สามารถแพ้ฤทธิได้ เสมอด้วยสูท่านทั้งหลายกระทำยุทธกรรมต่อตถาคตอยู่ในกาลบัดนี้ และโลกนี้ย่อมเย็นที่เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลาย มิรู้สิ้นแห่งความ

ทุกข์ ก็เป็นอัศจรรย์อันหนึ่ง กรรมวิบากอันสูท่านทั้งหลาย ได้เกิดมาเป็นนาคมีอายุสิ้นกัลป์หนึ่ง ยมิได้เกิดเป็นอินทร์ เป็นพรหม เป็นเทวดาและมนุษย์แต่สักครั้ง และมิได้ดับยังทุกข์ เป็นอัศจรรย์อันหนึ่ง สิ่งที่เป็นแก่นสาร สูท่านทั้งหลายมาใส่ใจว่ามิได้เป็นแก่นสาร สิ่งที่ไม่เป็นแก่นสาร สูท่านทั้งหลายกลับว่าเป็นแก่นสารเช่นนี้ กรรมวิบากที่สูท่านทั้งหลายหวงแหนแผ่นดิน และมีความโกรธแต่ปางก่อนนั้นและเป็นเหตุ จึงได้มายังเกิดเป็นนาค

สูท่านทั้งหลายจงพยายาม รักษายังต่อมผิที่ยังเกิดขึ้นในหัวใจให้หายเป็นปกติ และอย่าให้ยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ดังตถาคตได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้นมายึดถือ มิใช่เป็นกรรมอันประเสริฐ และยมิได้เป็นมงคล สิ่งที่ประเสริฐในโลกนี้ มีแต่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้นและ

ดูรา พุทโธรธปาปนาค ต่อแต่นี้ไป ท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายพังบ้านเมืองดังแต่ก่อน นาคทั้งหลายเหล่านั้น ก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ จึงทูลขอเอายังรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระศาสดาทรงย่ำไว้ที่แผ่นหินในภูเวียน ใกล้ป่ากถ้ำที่สุวรรณนาคอยู่ แล้วพระศาสดาซ้ำทรงอธิษฐานรอยบาท ไว้ให้พุทโธรธปาปนาคที่หนองบัวยาน ซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุษาแต่ก่อน รอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นหิน ให้แก่นาคทั้งหลายที่มิได้ปรากฏชื่อนั้น ๒ รอย ในแผ่นหินบนโพนยกนั้นรอยหนึ่ง

แล้วพระศาสดา ก็เสด็จไปสู่ดอยนันทกังรี ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางนันทยักษ์แต่ก่อน มีนาคตัวหนึ่ง ๗ หัว ชื่อว่าศิริสัตตนาค เข้ามาทูลขอให้พระศาสดาทรงย่ำรอยพระบาทไว้ในดอยนันทกังรี พระศาสดาก็ไปย่ำรอยพระบาทไว้ณที่นั้น ทรงก้าวพระบาทข้ามดินดอยก้ำขวา แล้วทรงแย้มพระโอษฐ์ เจ้าอานนท์กราบทูลถาม ตถาคตรัสว่า เราเห็นนาค ๗ หัวเย็นนิมิตร ต่อไปภายหน้าที่นี้จักบังเกิดเป็นเมือง มีชื่อว่าเมืองศิริสัตตนาค และที่พญานาคได้ให้ความสวัสดีแก่พระยาจันทบุรีนั้น จักรกร้างเสื่อมศูนย์ไป

พระยาทุคคตะ ที่ตถาคตได้พยากรณ์ไว้แต่ก่อนนั้น จักได้มาเสวยราชสมบัติ ทนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองในเมืองนี้ แต่เป็นผู้ประกอบไปด้วยกามราค ทำโทษแก่ตนเอง ตายก็จักได้ไปตายต่างประเทศ พระพุทธศาสนาบ้านเมืองในที่นี้ก็จักเสื่อมศูนย์ไป พระยาจันทบุรี พร้อมด้วยท้าวพระยา จักได้เถราภิเษกพระสังฆเถระให้เป็นพระสมณราชา เป็นใหญ่ทางฝ่ายพระศาสนาในเมืองจันทบุรี พระพุทธศาสนากลับมารุ่งเรืองในพระนครนี้สืบต่อมา

ผิว่า ตถาคตไว้รอยบาทบนดอยนันทกังรีนี้ ต่อไปภายหน้าสถานที่นี้จักเสื่อมศูนย์ไป พระพุทธศาสนาบ้านเมืองก็ไม่บังเกิดขึ้นในที่นี้ ดอยนันทกังรีนี้ จักเป็นที่หวงแหน และเป็นที่เทียวไป แห่งพญาศิริสัตตนาค ด้วยเหตุนี้ ตถาคตจึงไม่ย่ำรอยบาทไว้ เมื่อพญาศิริสัตตนาคได้ยิน จึงสมมติดอยนันทกังรีนี้ว่าเป็นหงอนแห่งตน

ถวายให้เย็นที่ตั้งพระพุทธศาสนาในภายหน้า

พระพุทธองค์ จึงเสด็จลงไปไว้รอยพระบาท ที่แผ่นหินที่จมอยู่ในกลางแม่น้ำใต้องซ้ายดอยนันทกังรี ซึ่งมนุษย์ทั้งหลายไม่สามารถจะมองเห็นได้ แล้วพระศาสดาจึงเสด็จขึ้นไปยนดอยนันทกังรี อธิษฐานให้เย็นรอยเกือบาททับหงอนนาคไว้ เพื่อมิให้ท้าวพระยาในเมืองนั้นประกอบการยุทธกรรม จักแพ้พระพุทธศาสนาบ้านเมือง แล้วพระศาสดาก็เสด็จกลับมาสู่เชตวันอารามดังเก่า เย็นอันสิ้นข้อความปาฏลักษณนิทานแต่เท่านี้

อยู่มาในกาลครั้งหนึ่ง หมู่งวันก็มาถึงแก่พระพุทธองค์ ๆ จึงตรัสถามพระอานนท์เย็นอุบายว่า ดูราอานนท์ วิหารหลังเก่าเราจะปฏิสังขรณ์อยู่ไปก่อนดีหรือ ๆ ว่าไม่ดี พระอานนท์ทูลว่าสร้างใหม่อยู่ดี แล้วพระศาสดาจึงตรัสว่า ยัคนี ตถาคตจักเข้าสู่นิพพาน อานนท์เห็นว่าเมืองใดเย็นเมืองใหญ่ พระอานนท์กรายทูลว่าเมืองราชคฤหเย็นเมืองใหญ่ แล้วพระศาสดาจึงตรัสว่า ตถาคตจักไปนิพพานในเมืองกุสินาราย เพื่อโปรดยังโสตถิยพราหมณ์ ๆ คนนั้นเมื่อครั้งก่อนได้เอาหญ้าคา ๘ กำมาปูให้ตถาคตนั่ง แล้วก็ยังเกิดเย็นแท่นแก้ว เย็นที่ตรัสรู้ และเมื่อครั้งตถาคตได้เย็นพระยาสุทัสนจักรวรรดิราช เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น กงจักรแก้วมณีโชติก็ยังเกิดขึ้นในเมืองนั้น เมืองกุสินารายนี้ เย็นที่นิพพานแห่งพระ

---

๑ รองเท้า

พุทธเจ้าทั้งหลาย ในระหว่างต้นไม้รัง

เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว ใครผู้ใดมีความระลึกถึงตถาคต เอาแก่นไม้รังที่ตถาคตบริโภคนั้นมาสร้างเป็นรูปตถาคตไว้ เมื่อบุคคลผู้นั้นยังท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร สามารถที่จะยังเสียซึ่งประตูอบายได้ ด้วยเหตุว่า เป็นพุทธบริโภค ๒ ชั้น หรือว่าเอาแก่นไม้ป่าแย้งที่ตายแล้ว มาสร้างเป็นรูปตถาคตก็ฉันเดียวกัน เหตุว่าไม้ทั้ง ๒ นี้ ตถาคตได้บริโภค เป็นต้นไม้อันประเสริฐ พระศาสดาตรัสดังนี้ ก็ฉันยังหมู่งัน แล้วจึงเสด็จไปสู่เมืองกุสินาราย ทรงอาเจียรออกเป็นโลหิต พระอานนท์เห็นดังนั้น จึงไปแสวงหาน้ำมาถวายพระศาสดา น้ำในที่นั้น ๆ ก็ขุ่นเป็นตมไปทุกแห่ง ไม่ได้น้ำที่ใสมาถวายพระศาสดา ทันใดนั้น พระอานนท์จึงกราบทูลพระศาสดา ๆ เมื่อทรงทราบ จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ เธออย่าได้ไปแสวงหาเลย ถึงเธอจะไปหาในที่ใด ๆ น้ำที่ใสอยู่แต่ก่อนนั้นก็จักขุ่นเป็นตมไปสิ้นทุกแห่ง

ดูกรอานนท์ เมื่อชาติก่อนนั้น ตถาคตได้เป็นพ่อค้าเกวียนเดินตามทางมา งัวอยากกินน้ำ ๆ ใสมีอยู่ในที่ไกล น้ำขุ่นมีอยู่ในที่ใกล้ ความเกียจคร้านพร้อมด้วยการเร่งร้อนจะไปข้างหน้า จึงได้นำงัวไปกินน้ำขุ่นในที่ใกล้ เวรอันนั้นไปสิ้น จึงตามมาสนองในชาตินี้ พระศาสดาตรัสแก่อานนท์ดังนี้ ก็เสด็จไปไสยาศน์ในระหว่างไม้รัง

ขณะนั้น พระยาอินทร์ทรายในเหตุนั้น ๆ ก็เสด็จลงมาเพื่อทำ

สักการพระศาสดา ๆ ตรัสกับพระยาอินทร์ว่า ดูรา อินทาธิราช ท่านอย่าได้ลืมไชยกุมารที่เชาลอยแพไปเมืองลังกานั้นเสีย แล้วตรัสกับเจ้าอานนท์ว่า อานนท์ ธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ที่ตถาคตเทศนาไว้นั้น เมื่อตถาคตนิพพานไป ตถาคตไว้พระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ พระวรรษาไว้เป็นที่สักการบูชา ธรรมนั้นแลจักเป็นครูเป็นอาจารย์สั่งสอนแก่ท่านทั้งหลาย เสมอด้วยตถาคตยังทรมานอยู่ บุคคลผู้มีปัญญาได้ปฏิบัติตามธรรมที่ตถาคตสั่งสอนไว้ หรือสร้างสถูปเจดีย์วิหาร และรูปตถาคต ตั้งไว้สักการบูชา บำเพ็ญศีลทาน แม้ปรารถนาเอาโลกิยะและโลกุตตระ ก็จักได้สมดังความปรารถนาทุกประการ ประดุจดังไฟอันดับแล้ว บุคคลผู้มีปัญญาเอาไม้ที่แห้งมาสีกันเข้า เพื่อให้เกิดเป็นไฟ

อีกนัยหนึ่งว่า เป็นประดุจดังบุคคลเอาแก้วสุริยะกันตะ มารองแสงตะวัน เพื่อให้เกิดเป็นไฟติดยังชะนวน แล้วก็จุดกันต่อ ๆ ไป เป็นไฟกองใหญ่ เพื่อให้สำเร็จในกิจนั้น ๆ

อีกนัยหนึ่ง เปรียบประดุจดังลำอ้อยมีโคนอันขาดแล้ว บุคคลปรารถนาในรสอันหอมหวาน เอามาชำไว้ให้แตกออกเป็นหน่อเป็นกอเป็นลำขึ้น มีรสอันหวาน มีใบก็คม ฉันใด ถึงแม้ตถาคตจะนิพพานไปแล้วก็ตาม พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่เป็นปกติตลอด ๕,๐๐๐ วรรษา

พระพุทธศาสนานี้ เปรียบประดุจดังสระน้ำตั้งอยู่เหนือแผ่นดิน

ถึงแม้น้ำจะเหือดแห้งไปก็ตาม เมื่อถึงฤดูกาลฝนตกลงมามีน้ำขึ้นในสระนั้น พรรณดอกไม้ทั้งหลายในสระนั้น เป็นต้นว่า ดอกบัวหลวง และบุณฑริก ก็จักยังเกิดขึ้นในสระนั้น ฉันใด พระพุทธศาสนาก็ฉันนั้น เมื่อบุคคลมีความเพียรกระทำกรรมฐาน ก็จักได้ถึงยังมรรคผลนั้น ๆ โดยลำดับ

ผิว่าไปไม่ได้ถึงในชาตินั้น เมื่อจุติไปก็จักได้ไปยังเกิดเป็นเทวดา ได้สดับธรรมเทศนา จากธรรมกถึกเทวบุตร ก็จักได้ถึงในสำนักนั้น ท่านทั้งหลายจงกระทำกรรมฐานอย่าได้ขาดเทอญ

ดูกรอานนท์ บุคคลบูชารูปตถาคต และศาสนาที่ตถาคตตั้งไว้ด้วยดอกไม้ธูปเทียนนั้น ชื่อว่ามิได้บูชา ส่วนบุคคลบูชาได้ชื่อว่าบูชานั้น ตถาคตจะสั่งเธอไว้ ภิกษุ สามเณร หรือคฤหัสถ์ก็ตาม ที่ปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอนของตถาคต ถึงแม้ว่าจะไม่มีเครื่องสักการก็ตาม เป็นแต่เพียงมีจิตต์ใจเลื่อมใสเชื่อในคุณพระรัตนตรัย ไหว้นบแต่มือเปล่า ๆ ก็ได้ชื่อว่าบูชาอันประเสริฐยิ่งกว่าประเสริฐ เมื่อพระศาสดาตรัสสั่งกับพระอานนท์ดังนี้แล้ว จึงทรงอธิษฐานว่า เมื่อใดกัสสปยังไม่มารับเอาอุรังคธาตุของตถาคตไปไว้ ที่ดอยกับปนคีรี ไฟธาตุอย่าได้ไหม้สรีระตถาคต ทรงอธิษฐานแล้วก็เสด็จเข้าสู่นิพพาน

ครั้งนั้น กษัตริย์มัลลราชทั้งหลาย ได้ทราบซึ่งเหตุว่าพระศาสดาเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ก็พร้อมกันมากระทำสักการบูชาโสรดสรงพระบรมศพ แล้วเชิญพระบรมศพเข้าพระหิรัญทอง ประดิษฐานไว้

บนเชิงตะกอน แล้วทำการถวายพระเพลิงเป็นหลายครั้งหลายหน เพลิงก็ไม่สามารถจะทำลายพระบรมศพได้ ทันใดนั้นพระมหากัสสปเถระก็มาถึงแล้วเข้าไปกระทำสักการ ขณะนั้น พระศาสดาทรงกระทำพระปาฏิหาริย์ ให้พระยาทเบื้องขวาย่นออกมาจากพระหิบทอง เพื่อให้พระมหากัสสปเถระกระทำสักการ

ทันใดนั้น พระอุรังคธาตุที่หุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลก็ปาฏิหาริย์ เสด็จออกจากพระหิบทอง มาประดิษฐานอยู่เหนือฝ่ามือเบื้องขวา แห่งพระมหากัสสปเถระอัครสาวก ทันใดนั้น ไฟธาตุก็บังเกิดลุกเป็นเปลวขึ้นทำลายพระสรีระของพระศาสดา ส่วนพระบรมธาตุกระโหงหัว[๑]นั้น ฆฏิการพรหมนำเอาไปประดิษฐานไว้ในพรหมโลก พระธาตุแข้วหมากแง้[๒] โทณพราหมณ์เอาซ่อนที่มวยผม พระอินทร์นำเอาไปประดิษฐานไว้ในชั้นดาวดึงส์ พระธาตุกระดูกด้ามมีด[๓]นั้น พญานาคนำเอาไปประดิษฐานไว้ในเมืองนาค พระบรมธาตุที่ออกพระนามมาข้างบนนี้ มิได้เป็นอันตรายด้วยเพลิง ยังปกติอยู่ตามเดิม ส่วนพระบรมธาตุนอกนั้นย่อยยับไปเป็น ๓ ขนาด ขนาดใหญ่เท่าเมล็ดถั่วกวาง[๔] ขนาดที่สองเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดที่สามเท่าเมล็ดพรรณผักกาด พระยาอชาตสัตรุ นำเอาไปประดิษฐานไว้ในถ้ำสัตตบัณฑคูหา

---

๑ "พระบรมธาตุกระโหงหัว" พระอุตมางคสิโรตม์ ๒ "พระธาตุแข้วหมากแง" พระเขี้ยวแก้ว ๓ "กระดูกด้ามมีด" พระรากขวัญ ๔ "เมล็ดถั่วกวาง" ถั่วแดง

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ องค์ นำเอาพระอุรังคธาตุ ไปประดิษฐานที่ภูกำพร้า แต่จะนำไปพักที่เมืองหนองหานหลวงนั้นก่อน ครั้งนั้น ท้าวพระยาทั้งหลาย มีพระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พระยานันทเสน พระยาสุวรรณภิงคาร และ พระยาคำแดง รู้ข่าวว่า พระมหากัสสปเถรจะนำเอาพระอุรังคธาตุของพระศาสดามาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าดังนั้น พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พระยานันทเสน ทั้ง ๓ พระองค์พร้อมด้วยไพร่พลโยธา เสด็จมาประทับและพักที่ฝั่งแม่น้ำอนนทีใต้ปากเซที่นั้น จึงตรัสสั่งให้ไพร่พลโยธาทั้งหลาย ๕๐๐ คน สะกัดหินมุกด์ มาสร้างอารามไว้คอยท่าพระมหากัสสปเถร

ส่วนเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อยนั้น มีพระยาสุวรรณภิงคารและพระยาคำแดงทั้ง ๒ องค์เป็นประธาน แล้วจึงตรัสสั่งให้ไพร่พลโยธาทั้งหลายสะกัดหินมุกด์ หินแลง มากองไว้ให้เป็นกอง ๆ สำหรับก่ออุโมงค์บนยอดดอยแท่น ที่พระศาสดาเสด็จมาประทับแต่เมื่อครั้งก่อนโพ้น ส่วนหินที่จะก่อนั้น พระองค์ตรัสสั่งให้เอาสิ่วเจาะให้เป็นรูสำหรับเข้าไลหางปลาทุก ๆ ก้อน ไพร่พลโยธาทั้งหลาย เมื่อได้ยินรับสั่งดังนั้น จึงพูดกันขึ้นเป็นเชิงแข่งขันพะนันว่า ฝ่ายชายชาวเมืองหนองหานหลวง จะก่ออุโมงค์บนดอยแท่น ฝ่ายหญิงก็ให้ก่ออุโมงค์ขึ้นอีกแห่งหนึ่งในที่นั้นเหมือนกัน แข่งขันกันกับฝ่ายชาย และให้ข้อสัญญากันไว้ทั้ง ๒ ฝ่ายว่า นับตั้งแต่วันรุ่งขึ้นพอเห็นลายมือ ให้

ลงมือก่อไปจนถึงดาวเพ็กขึ้นของคืนวันนั้นให้แล้วเสร็จ ถ้าหากว่าฝ่ายใดแล้วทันตามข้อสัญญานั้น สถานที่นั้นจะได้เป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ชาวเมืองหนองหานน้อยก็เหมือนกัน พระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง ทั้ง ๒ พระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย ครั้นถึงวันกำหนด จึงลั่นฆ้องขึ้นให้เป็นสัญญาแก่กัน

ฝ่ายหญิงชาวเมืองหนองหานหลวง และหญิงชาวเมืองหนองหานน้อย จึงรวมกำลังกันก่ออุโมงค์แข่งขันกับฝ่ายชาย หญิงทั้งหลายจึงกล่าวขึ้นเป็นคำอวดอ้างว่า ถึงแม้ผู้ชายก็มีมือ ๒ มือ และมีนิ้วข้างละ ๕ นิ้ว เหมือนกัน ไม่ใช่ว่าผู้ชายมีมือประดุจดังพระนารายน์นั้นเล่า กล่าวดังนั้นแล้ว ก็ลงมือก่อ

ฝ่ายชายชาวหนองหานหลวงอวดอ้างว่า ตัวมีกำลังยิ่งกว่าฝ่ายหญิง ซ้ำก่อขัว[๒] หินเพิ่มขึ้นอีกขัวหนึ่ง ยาว ๑๐๐ วา กว้าง ๕ วา ไปบรรจบตีนดอยแท่น แล้วก่อเป็นบันไดแก้วขึ้นไป

ทันใดนั้น ยังมีชายผู้เฒ่าคนหนึ่งอยู่ในหมู่นั้นด้วย จึงพูดขึ้นว่าให้ก่ออุโมงค์ให้แล้วทันดาวเพ็กขึ้นเสียก่อน เมื่อหินมีเหลือจึงก่อขัวและบันไดแก้วต่อไป เขาทั้งหลายก็มิได้เชื่อฟังถ้อยคำ จึงกล่าวแก่ผู้เฒ่านั้นว่า ทำไมจะไม่ทัน ยิ่งกว่าทันไปเสียอีก เขาทั้งหลายกล่าวดังนี้แล้วก็ลงมือก่อ อุโมงค์นั้นก่อเป็นรูปเตาขึ้นไว้ทั้ง ๔ ด้าน แต่ฝาไม่ทันได้ก่อ พอผ่านพุ่มบารมี ส่วนหินที่ขนเอามายังไม่ทันถึงนั้น

---

๑ ดาวประกายพฤกษ์ ๒ "ขัว" สะพาน

ลางก้อนโตเท่าเสื่อกะลำ[๑] ลางก้อนเท่าแถบ เจาะเยื่นรูทุกก้อน ไว้สำหรับหายหิ้ว

ขณะนั้น ฝ่ายหญิงเห็นฝ่ายชายจะก่อแล้วก่อน จึงแต่งกันเยื่นพวกเยื่นหมู่ ออกไปพูดจา เล้าโลมเย้าหยอก พวกชายที่กำลังขนหินอยู่นั้น ชายเหล่านั้นเห็นหญิงมากระทำเช่นนั้น ก็พากันวางหินกองไว้ณที่นั้น แล้วแต่งกันขึ้นไปยนดอยที่ก่ออุโมงค์ ทำโคมจุดไฟขึ้นแขวนไว้ จึงกล่าวกันว่าดาวเพ็กขึ้นแล้ว ๆ แล้วก็พากันตามหญิงไป แม้ผู้ที่ก่ออยู่ยนดอยนั้นรู้ก็ตามกันลงไปหมดสิ้น ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายที่อยู่ณที่นั้น จึงข่มว่าแค้นใจแท้ และที่เขากองหินไว้นั้น คนทั้งหลายจึงได้เรียกชื่อว่า แค้นแท้ มาจนกาลบัดนี้

เมื่อก่อนพระศาสดาจะเสด็จเข้าสู่นิพพานนั้น พระยาติโคตรบูรม้างเบญจขันธ์ได้ไปเกิดเยื่นราชบุตรพระยาสาเกตนคร ทิศตะวันตกเมืองติโคตรบูร เมื่อนางเทวีพระยาสาเกตนครจะทรงครรภ์นั้น นิมิตรเห็นพระสุริยอาทิตย์เข้ามาในปรางค์ปราสาท แล้วเปล่งรัศมีออกทั้ง ๔ ทิศ เยื่นลำพุ่งขึ้นไปสู่ทิศตะวันออก เมื่อทรงครรภ์ถ้วนทศมาสแล้วก็ประสูติ เมื่อราชกุมารมีอายุได้ขวบหนึ่ง พระยิดาจึงให้ชื่อว่า เจ้าสุริยกุมาร ตามนิมิตร ตั้งแต่นั้นมา พระพุทธศาสนาบ้านเมืองรุ่งเรืองยิ่งนัก ผู้คนก็ยังเกิดทวีมากขึ้นทุกวัน บมิได้มีอันตราย ด้วยบุญสมภารแห่งเจ้าสุริยกุมารนั้น

---

๑ "เสื่อกะลา" เสื่อลำแพน ๒ "จ่ม" บ่น

ครั้งนั้น พระยาสาเกตนคร และพระยากุรุนทนคร เป็นสัมพันธมิตรซึ่งกันและกัน พระยาสาเกตนครจึงพาราชพลโยธาไปเล่นมหรสพอยู่ในเมืองกุรุนทนคร ละทิ้งเจ้าสุริยกุมารไว้ ตั้งแต่อายุ ๑๓ ปี จนถึงอายุ ๑๖ ปี พระยากุรุนทนครผู้พระสหาย จึงแบ่งบ้านเมืองให้กับพระยาสาเกตนครครึ่งหนึ่ง

อยู่มาวันหนึ่ง พระยาทั้ง ๒ กำลังมีงานมหรสพสมโภชพระรัตนตรัยอยู่ ขณะนั้นยังมีฤษีตนหนึ่ง ชื่อ ฐิตะกัปปี มาจากป่าหิมพานต์โดยทางอากาศ ลงมานั่งอยู่ณท่ามกลางพระยาทั้ง ๒ ๆ เห็นดังนั้นจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์จัดหาโภชนาหารมาถวายฤษี ๆ บริโภคเสร็จแล้ว จึงทูลถามพระยาทั้ง ๒ ว่า พระองค์ทั้ง ๒ มีความปรารถนาสิ่งใด พระยาทั้ง ๒ จึงบอกว่า ขาทั้ง ๒ มีความปรารถนาอยากจะไปทางอากาศได้ ดังเจ้ากูนั้นนั่นแหละ

ขณะนั้น ฐิตะกัปปีฤษีจึงทูลว่า ถ้าเช่นนั้น มหาราชทั้ง ๒ จงละเพศอันเป็นพระยานั้นเสีย ทรงผ้าขาวรักษาศีล ๘ แล้วถือเอางำ[1] มงคลไปเก็บเอาเครื่องยาแต่ป่าหิมพานต์มา ให้ได้ตามกำหนด เป็นต้นว่า หมากนาวสีหนัก ๓ หาย เครืออมรณีหนัก ๓ หาย หมากขัดเค้าหนัก ๓ หาย หนามพญาหนัก ๓ หาย เครื่องยาเหล่านี้ให้เก็บวันอังคารในเวลาฤกษ์ยามดีจึงเก็บ และอย่าได้พาบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งไปด้วยเป็นอันขาด เมื่อได้สิ่งเหล่านี้มาพร้อมแล้ว เราจะ

---

๑ "งำ" พระแสงดาบ

ประกอบยาพละสิทธิเพทให้อม

พระยาทั้ง ๒ ก็ทรงปฏิบัติตามคำฤษีทุกประการ แล้วจึงพร้อมกันไปเก็บเครื่องยามาได้พร้อมทุกสิ่ง ฤษีจึงเอาเครื่องยาเหล่านั้นใส่หม้อเหล็กตั้งเหนือก้อนเส้าทองคำ แล้วไปเอาน้ำออกบ่อ[๑] ๓ บ่อ และไปเอาน้ำในแม่น้ำที่เย็นมงคลอีก ๓ แห่ง และน้ำที่สระพังอีก ๓ สระพัง มาผะสมใส่หม้อต้ม ให้เอาไม้นาวสี ไม้ขัดเค้า ไม้ส้มผ่อ[๒] และไม้คูน เข็นฝืนต้มเคี่ยวให้ข้น เมื่อเย็นแล้วจึงเอาน้ำยานั้นใส่ไว้ในขันเงินเลี่ยง จึงตกแต่งเครื่องบัญจราชกกุธภัณฑ์ไว้ ครั้นถึงวันอังคารจึงเอายาเพ็ชร์[๓]ใส่เข้าสุมด้วยถ่านไม้นาวสี ไม้ขัดเค้า ไม้ส้มผ่อ ไม้คูน ให้ได้ ๓ คืน ๓ วัน แล้วรองเอาน้ำอันนั้นให้ได้ ๑๓๓ หยด เอามาผะสมเสกด้วยมนต์ เมื่อฤษีกระทำพิธีเสร็จแล้วจึงราชาภิเษกพระยาสาเกตนคร ให้เป็นพระยาสีอมรณี ตามฤทธิยาและมนต์นั้น

ส่วนพระยากุรุนทนครนั้น ราชาภิเษกให้เป็นพระยาโยธิกา ฤษีจึงเอาน้ำยานั้น มานวดคั้นตามพระสรีระพระยาทั้ง ๒ แล้วจึงเอายาเพ็ชร์นั้นให้พระยาทั้ง ๒ อมองค์ละลูก มีฤทธิเหาะไปในทางอากาศได้ และมีรูปงดงามยิ่งนัก น้ำยาที่เหลือนั้น เอาให้ช้างให้ม้าให้คนกิน ช้างแต่ละตัวมีกำลังเดินไปได้วันละ ๔๐๐ โยชน์ ม้า

---

๑ "น้ำออกบ่อ" ในที่นี้หมายถึงน้ำพุ ๒ "ไม้ส้มผ่อ" ไม้ช่อย

๓ "บาเพ็ชร์" ปรอท

แต่ละตัว มีกำลังเดินได้วันละ ๒๐๐ โยชน์ ควาญช้างและนายม้านั้น มีกำลังเดินไปได้วันละ ๑๐๐ โยชน์

แล้วฤษีจึงสั่งกับพระยาทั้ง ๒ ว่าตั้งแต่นี้ไป พระองค์ทั้ง ๒ อย่าได้พรากจากกันไป จงพากันอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองกุรุนทนครนี้ จนตลอดชีวิต เมื่อว่าพระองค์ทั้ง ๒ จากที่นี้เมื่อใด และใส่พระทัยว่าจักไปจากพระนครอันนี้แท้ ฤทธิกำลังก็จักเสื่อมเสียสิ้น ยาพละสิทธิเพทนี้ก็ที่ใดอยู่ที่นั้น

พระยาทั้ง ๒ จึงไหว้ว่า ผู้ข้าอยู่ด้วยกันจักมีอายุยืนประมาณเท่าใด ฤษีทูลว่า ยานี้มิใช่ยาอายุวัฑฒนะ เมื่อพระองค์ปรารถนาจะให้มีพระชนมายุยืน จงไปอยู่ป่าหิมพานต์กับด้วยเรา เมื่อว่าปฏิบัติถูกต้องตามทาง เมื่อจุติ ก็จักได้ไปยังเกิดเป็นท้าวพระยา เสวยราชสมบัติมีความสุข

ขณะนั้น พระองค์ทั้ง ๒ จงเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครที่นี่ก่อน เราหากจักมารับเอาพระองค์ทั้ง ๒ ในภายหน้า ว่าแล้วฤษีตะกัปปีฤษีจึงสอนเวทมนต์ให้แก่พระยาทั้ง ๒ และสั่งไว้ว่า ให้แต่งยาสิทธิเพทอันนี้ให้เจ้าสุริยกุมารเสวย แล้วพระฤษีจึงปงราชนามเมืองนั้นว่า "เมืองศรีอโยธยา" ด้วยเหตุที่เอาหมากนาวสี และ หมากขัดเค้าหนามพญา มาเข้าในพิธีราชาภิเษกพระยาทั้ง ๒ นั้น เป็นนิมิตร แล้วเจ้าฤษีจึงกลับคืนไปสู่ป่าหิมพานต์ที่เก่าโดยทางอากาศ

ครั้งนั้น เจ้าสุริยกุมาร มีอายุได้ ๑๖ ปี คอยพระยาตนพ่อ

อยู่ในพระนครถึง ๓ ปี เห็นว่าพระบิดาไม่กลับมา จึงได้พาริพลโยธาไปทูลเชิญพระบิดาให้กลับคืนมาสู่พระนคร พระบิดาก็มิได้ตรัสสั่งกับด้วยพระโอรสแต่อย่างใด แต่ปฏิสันฐานกับด้วยพระยาโยธิกาผู้สหายว่า เราทั้ง ๒ ไม่ควรจักละคำพระฤษีตนเย็นครู บัดนี้ โอรสของเรามาถึงพระนครนี้แล้ว โอรสองค์นี้ เมื่อนางเทวีแรกจะทรงครรภ์ เธอนิมิตรเห็นพระอาทิตย์ เข้ามาในปรางค์ปราสาท แล้วเปล่งรัศมีออกทั้ง ๔ ทิศ เย็นลำพลุ่งไปสู่ทิศตะวันตก ก็สมกับด้วยบุญสมภารของเขาแล้ว ที่พระฤษีมาโปรดเราทั้ง ๒ ก็เย็นมงคลอันหนึ่ง และเราทั้ง ๒ ได้เวทมนต์อันประเสริฐนี้ ก็ด้วยบุญสมภารของพระโอรสองค์นี้

บัดนี้ เราทั้ง ๒ จงช่วยกันปรุงยาสิทธิเดช ให้เจ้าสุริยกุมารกินตามคำสั่งสอนของฐิตะกัปปีฤษีผู้อาจารย์ แล้วเราทั้ง ๒ จงพร้อมกันราชาภิเษก เจ้าสุริยกุมารโอรสของเราให้กลับคืนไปเสวยราชสมบัติในเมืองสาเกตนครตามเดิม ส่วนเราทั้ง ๒ ก็สมมติตนเย็นอนุแก่เจ้าสุริยกุมาร แล้วพร้อมกันพาริพลไปกระทำอิทธิฤทธิ ให้เหมือนจะกระทำยุทธกรรมเอาบ้านเมืองให้ท้าวพระยาในชมพูทวีปเข้ามาอ่อนน้อมเย็นเมืองขึ้นแก่เจ้าสุริยกุมาร เมื่อทรงปฤกษาตกลงแล้ว ก็พากันไปสู่ภูเขาลูกหนึ่ง ผ่อ[๑]หาเครื่องยาที่ฤษีได้บอกไว้นั้น ก็ได้เครือเขามวกนมราชสีห์ รากคูน ต้นส้มผ่อ เครืออมรณี ขมิ้นขึ้น[๒] ในภูเขาลูก

๑ "ผ่อ" มอง ๒ "ขมิ้นขึ้น" ขมิ้นอ้อย

นั้น ๆ จึงได้ชื่อว่า ภูเขาพญาพ่อ ผ่อเอายา เมื่อได้เครื่องยามาสมประสงค์แล้ว จึงปรุงยานั้นขึ้นให้ชื่อว่า ยาสิทธิเดชให้เข้าสุริยกุมารเสวย เมื่อพระกุมารได้เสวยยาสิทธิเดชแล้ว ก็บังเกิดมีกำลังและอานุภาพ พร้อมทั้งพระสรีระก็งดงามยิ่งนัก

พระยาศรีอมรณีและพระยาโยธิกาทั้ง ๒ จึงพร้อมกันราชาภิเษกเจ้าสุริยกุมารให้เป็นพระยาสุริยวงศาสิทธิเดช แล้วประทานช้างตัว ๑ ม้าตัว ๑ พร้อมทั้งควาญและนายม้าที่มีฤทธิ กับทั้งอำมาตย์ข้าทายบริพาร มีออกขุนพลเทพเป็นต้น มีครัวหญิงชายน้อยใหญ่มาด้วย ออกขุนพลเทพ ๕,๐๐๐ ครัว ออกขุนพรหมมีครัวมาด้วย ๕,๐๐๐ ครัว ออกขุนบุญชวางมีครัวมาด้วย ๕,๐๐๐ ครัว ออกขุนโลกบาลมีครัวมาด้วย ๕,๐๐๐ ครัว อำมาตย์ที่ออกนามมาแล้วข้างต้นนี้ ให้มาอยู่ช่วยดูแลรักษาช้างม้าในเมืองสาเกตนคร

ตั้งแต่นั้นมา พระยาสุริยวงศาสิทธิเดชก็เสด็จกลับคืนมาสู่พระนคร เสวยราชสมบัติบ้านเมืองแทนพระราชบิดาสืบต่อมา แล้วพระองค์ตรัสสั่งให้ออกขุนทั้งหลายที่ตามเสด็จมานั้น ตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ตามความพอใจ มิให้มีความเดือดร้อน เมื่อถึงฤดูกาลเดือน ๖ ฝนตก พืชข้าวกล้า ก็งอกออกมาทั่วพระราชอาณาจักรของพระองค์ ถึงแม้ว่า ส้มสูกลูกไม้ กล้วย อ้อย หมาก พลู พร้าว ตาล หวานส้มสรรพทั้งมวลก็บังเกิดขึ้นมาเป็นนิจกาล ยมิได้ขาด คนทั้งหลายยมิได้กระทำไร่ไถนาค้าขาย ถึงฤดูกาลฝน บุคคลผู้ใดมีความปรารถนา

อยากจะได้เท่าใด ก็ไปรักษาเอาพืชข้าวกล้าไว้ แล้วเก็บเกี่ยวนวดขน เอาไปใส่เล้าใส่เยี่ยไว้ตามความพอใจ

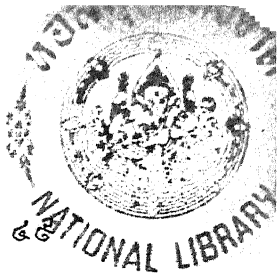
พืชผลที่ยังเกิดขึ้นดังที่กล่าวแล้วข้างต้นนี้ ก็ด้วยอานิสงส์ผลที่พระองค์ได้ใส่ยาตรพระศาสดา เมื่อครั้งพระองค์เป็นพระยาติโคตรบูรที่พระองค์มีกำลังนั้น ก็ด้วยอานิสงส์ที่ได้อุ้มยาตรแต่พระราชวังของพระองค์ไปถวายพระศาสดาที่ต้นรังครั้งโน้น

ครั้งนั้น อาณาประชาราษฎรทั้งหลายที่เป็นชาวต่างประเทศเห็นว่าพระราชอาณาจักรของพระยาสุริยวงศาสิทธิเดช สมบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปโภคและบริโภค ก็พากันหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งบ้านเรือนอยู่คราวละเล็กคราวละน้อยบ่มิได้ขาด แต่นั้นมาผู้คนในพระราชอาณาจักรของพระองค์จึงมีมาก และเป็นราชธานีใหญ่กว่าราชธานีท้าวพระยาทั้งหลาย มีจำนวนพลเมืองที่ใช้ราชการได้ ๔,๗๘๙,๐๐๐ คน

ครั้งนั้นพระองค์ทรงตั้งอำมาตย์ขึ้นหลายคน คนที่ ๑ มีนามว่าหมื่นพืชโลก ให้มีบริวาร ๕๐,๐๐๐ คน ครั้นถึงฤดูกาล พืชข้าวกล้า ส้มสูก ลูกไม้ บังเกิดขึ้น ให้หมื่นพืชโลกและบริวารเป็นผู้ดูแลแบ่งปันให้แก่พลเมืองทั้งหลาย เพื่อป้องกันมิให้บังเกิดการทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกัน คนที่ ๒ ทรงตั้งนายอโนชิตให้เป็นหมื่นกลางโรง เป็นคนดูแลในพระราชฐานทั้งสิ้น คนที่ ๓ ทรงตั้ง

---

๑ "เล้าเยีย" ยุ้งฉาง

อำมาตย์อีกผู้หนึ่ง สำหรับจัดการบ้านเมือง ให้ชื่อว่า หมื่นหลวงกลางเมือง คนที่ ๔ ทรงตั้งให้เป็นหมื่นชุมนุมเมือง คนที่ ๕ ทรงตั้งให้เป็นหมื่นรามเมือง นับตั้งแต่คนที่สามถึงคนที่ห้า ทั้ง ๓ คนนี้เป็นใหญ่กว่าเสนาทั้งหลาย ส่วนหมื่นแก่นั้น ให้เป็นผู้ว่ากล่าวตักเตือนราษฎรชาวเมือง และสร้างรั้วเวียงกำแพงพระนคร มีบริวาร ๕๐,๐๐๐ คน

แล้วพระองค์ทรงสร้าง พระพุทธศาสนา วัดวาอาราม กระตีบ[๑] กระฎี วิหาร ก่อด้วยหินมุกด์เป็น ๖ ชั้น มีสัณฐานประดุจดังชั้นฟ้าทั้ง ๖ เขาเป็นร้อยเอ็ดประตู รุ่งเรืองงามยิ่งนัก เหมือนเมื่อครั้งพระศาสดายังทรงทรมานอยู่ คณนานับพระภิกษุสงฆ์ในพระนคร ๒๐๐,๐๐๐ รูป สามเณร ๑๓๐,๐๐๐ รูป ผ้าขาวดาวบศ ๗๗,๘๐๐ คน และทรงตั้งบุคคลคนหนึ่งให้เป็นผู้คุแลฝ่ายพระพุทธศาสนา ให้ชื่อว่า ขุนปฏิบัติ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ส่วนพระพุทธศาสนานั้น ทรงสร้างไว้ให้ห่างจากคามนิคม มิให้เจือปนไปด้วยผู้คนทั้งหลาย เว้นแต่ผู้ชายที่เป็นผู้อุปฐาก ชาวไทยเมืองเชียงคง ให้ส่งไม้เท้าและตักน้ำฉัน ชาวไทยบ้านเชียงแก้วให้อุปฐากพระรัตนตรัย ชาวไทยบ้านกระโดน ให้ฟั่นเปลือกกระโดนโตเท่าแข้งมาเป็นชุดสุมไฟไว้ เมื่อพระสงฆ์สามเณรต้องการไฟขึ้นเมื่อใดให้ได้เมื่อนั้น ชาวไทยเมืองกระท่าง ให้ดูแลรักษาหนทางสำหรับ

---

๑ "กระติบ" กุฎิ

พระสงฆ์ไปบิณฑบาตร ชาวไทยบ้านบั้งจี่[1]สถาน ให้กระทำบั้งไฟดอก[1] บูชาเย็นปกติทุกวันศีล[2] สำคัญเมืองน้อยทั้งนี้มีคน ๑๕๐,๐๐๐ คน ให้หมื่นนันทอารามเย็นใหญ่ ส่วนหมื่นพระน้ำรุ่งนั้นมีบริวาร ๕๐,๐๐๐ คน สำหรับตักน้ำถวายพระสงฆ์ชำระให้พอ วันหนึ่ง คืนหนึ่ง ทุกวันไป หมื่นเชียงสา มีบริวาร ๕๐,๐๐๐ คน สำหรับหาดอกไม้เครื่องบูชาในเวลาเย็นของทุกวันไป

ส่วนกุฎีวิหารที่ใดสลักหักพัง ให้หมื่นนันทอาราม หมื่นพระน้ำรุ่ง หมื่นเชียงสา ทั้ง ๓ คนนี้ พร้อมกันไปเรียนปฏิบัติ หมื่นหลวงกลางเมือง หมื่นชุมนุมเมือง และหมื่นรามเมืองให้แจ้ง และให้ท่านทั้ง ๓ ที่ออกนามมานี้ พร้อมกันไปเรียนปฏิบัติ หมื่นกลางโรง เมื่อได้รับอาชญาจากหมื่นกลางโรงแล้ว ให้พร้อมกันปฏิบัติตามอาชญานั้น ให้ดีให้ชอบของทุกประการ

ส่วนราษฎรทั้งหลายนอกนั้น ให้หมื่นแก่เย็นหัวหน้า ก่อสร้างกำแพงพระนคร และให้มีประตูร้อยเอ็จประตู และให้สร้างสะพานข้ามในที่อันควรข้ามของทุกแห่ง กิตติศัพท์อันนี้ก็ปรากฏไปทั่วทิศานุทิศ

พระยาศรีอมรณีและพระยาโยธิกา ทรงยินดีในบุญยารมีของพระยาสุริยวงศาสิทธิเดชเย็นอันมาก ทั้ง ๒ พระองค์จึงพาริพลไปกระทำอิทธิฤทธิทางอากาศ ประดุจดังจะกระทำยุทธกรรมเอาบ้านเมือง เพื่อให้ท้าวพระยาร้อยเอ็จพระนครเกรงพระยารมี และบอกกล่าวให้

---

๑ "บั้งไฟดอก" ไฟพะเนียง ๒ "วันศีล" วันพระ

เข้ามาอ่อนน้อมแก่พระยาสุริยวงศาสิทธิเดช

ครั้งนั้น ท้าวพระยาทั้งร้อยเอ็จพระนคร ได้ทรงสดับคำว่า พระยาสุริยวงศาสิทธิเดชดังนั้น ทรงชื่นชมยินดีในพระองค์ยิ่งนัก นี้ก็ด้วยอานิสงส์ เมื่อครั้งพระองค์เป็นพระยาติโลตรบูร ได้เลื่อมใส และปรารถนาเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา วันนั้นพระยาทั้งร้อยเอ็จพระนคร จึงให้คำปฏิญาณว่า สาธุ สาธุ ผู้ข้าทั้งหลาย มีความปรารถนาอยากจะใคร่เห็นพระพุทธศาสนา และเมืองร้อยเอ็จประตู บัดนี้สมความปรารถนาของผู้ข้าทั้งหลายแล้ว

แล้ว ท้าวพระยาร้อยเอ็จพระนครจึง เลือกสรรพระราชธิดา เมืองละคน พร้อมทั้งข้าทาษบริวาร และเครื่องบรรณาการ เป็นต้นว่า ทองคำ หนัก ๑๐๐,๐๐๐ ตำลึง ช้างพลาย ๑๐ เชือก ช้างพัง ๑๐ เชือก ม้า ๑๐ ตัว พร้อมทุก ๆ พระนคร แล้วจึงเสด็จมากับด้วยพระยาศรีอมรณี และพระยาโยธิกา ถึงเมืองกุรุนทนคร พระยาโยธิกาตรัสสั่งให้หมื่นนครเสมากุรุนทะ พร้อมด้วยบริวาร ๕,๐๐๐ คน นำท้าวพระยาร้อยเอ็จพระนคร พร้อมด้วยพระราชธิดา และเครื่องราชบรรณาการเข้าไปถวายพระยาสุริยวงศาสิทธิเดช ในเมืองสาเกตนคร ส่วนพระองค์พร้อมด้วยพระยาศรีอมรณีนั้น เสด็จตามเข้าไปภายหลัง

ครั้งนั้น ท้าวพระยาร้อยเอ็จพระนคร เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองดังนั้น ก็มีพระทัยอันผุดผ่อง

และเลื่อมใสในพระบารมี ของพระยาสุริยวงศาสิทธิเดช เป็นอันมาก แล้วพระยาร้อยเอ็จพระนคร จึงพร้อมกันกราบถวายบังคมลา กลับคืนสู่พระนครแห่งตน ๆ

ครั้นอยู่ต่อมา พระยาร้อยเอ็จพระนคร จึงได้พร้อมกันเสด็จมากระทำพิธีบรมราชาภิเษก และขนานพระนามพระยาสุริยวงศาสิทธิเดชขึ้นใหม่ ทรงพระนามว่า "พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช" เสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็จประตู เมื่อเสร็จพระราชพิธีแล้ว พระยาทั้งหลายเหล่านั้น ก็เสด็จกลับคืนไปสู่พระนครแห่งตน ๆ

ครั้งนั้น พระยาร้อยเอ็จพระนคร เมื่อเสด็จกลับมาถึงพระนครแห่งตนแล้ว ก็ทรงสร้างพระพุทธศาสนาวัดวาอารามขึ้นในเมืองของตน ๆ ทุก ๆ พระนคร แล้วจึงแต่งให้อำมาตย์จำทูลพระราชสาส์นเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย เพื่อขอเอาพระสงฆ์ไปอยู่ในเมืองแห่งตน ๆ เมื่อพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช ได้ทรงทรายในพระราชสาส์นดังนั้น พระองค์ทรงจัดการพระราชพิธีเฉลาภิเษกพระภิกษุสงฆ์ พระราชทานออกไปให้ทุก ๆ พระนคร

ตั้งแต่นั้นมา ท้าวพระยาร้อยเอ็จพระนคร ครั้นถึงฤดูกาลขึ้นปีใหม่ จึงแต่งให้อำมาตย์คุมเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้ทองเงินเข้าไปส่งที่พระยาศรีอมรณี และพระยาโยธิกา ซึ่งเป็นอุปราช และเป็นผู้รักษาประตู และเป็นหูเมืองร้อยเอ็จประตูที่เมืองกุรุนทนคร พระยา

ทั้ง ๒ จึงแต่งทนายให้นำเข้าไปถวาย พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราชเจ้า ทุก ๆ ปี ต่อมาชาวเมืองทั้งหลาย จึงเอาคำอันนั้นมาเรียกว่าเมืองศรีอโยธยา ตามชื่อพระยาโยธิกา ต่อมาซ้ำเติมคำขึ้นอีกว่า "ทวาราวัตดินคร" ตามชื่อผีเสื้อเมืองที่รักษาประตู ร้องเป็นเสียง "ลาวะ" นั้น และที่ชื่อว่า "ศรีอมรณี และโยธิกา" นั้น เป็นชื่อพระยาทั้ง ๒ ที่กินเมืองตามชื่อต้นไม้อันเป็นยาที่ฤษีประกอบให้ที่เรียกชื่อ "อโยธยา" นั้น ฤษีให้ชื่อก่อน พระยาร้อยเอ็ดพระนครจึงได้เรียกสืบต่อมา ที่เรียกชื่อ "กุรุนทนคร" นั้น เป็นชื่อมาแต่ปฐมกัลป์

เมืองนี้ เมื่อศาสนาพระกกุสนธ์ เรียกชื่อว่า "กุรุฏฐนคร" ครั้นถึงศาสนาพระโกนาคม เรียกชื่อว่า "เมืองพาหลนคร" ศาสนาพระกัสสป เรียกชื่อว่า "ทวาราวดี" ด้วยเหตุผีเสื้อเมืองที่รักษาประตูพระนคร ร้องเป็นเสียง "ลาวะ" ครั้งนั้นราชกุมาร ๑๐ องค์พารพลโยธามารุมรบเอาก็ไม่ได้ ด้วยเหตุว่าผีเสื้อเมืองนั้น ทำให้แผ่นดินพระนครนั้นยุบลงไปอยู่กลางมหาสมุทร เมื่อราชกุมารพารพลโยธากลับไป พระนครนั้นก็ผุดขึ้นมาตั้งอยู่ตามเดิม ราชกุมารพยายามอยู่ดังนี้เป็นหลายครั้งหลายหนก็ไม่สำเร็จ จึงนำความไปไหว้ฤษีผู้เป็นอาจารย์ ๆ จึงบอกว่า ให้พยักผีเสื้อเมือง แล้วจึงเอาลิ่มเหล็กไปตอกที่เสาอรณีประตูพระนครไว้ และให้เอาเชือกเหล็กเล็ก ๆ ไปผูกไว้กับผาล แล้วจึงไปรบเอาเถิด หากจักได้สมความประสงค์

ราชกุมารทั้ง ๑๐ องค์ ก็ไปกระทำตามคำฤษีผู้เป็นอาจารย์บอกทุกประการ เมืองนั้นก็ไม่ยุบลงไปเหมือนแต่ก่อน ราชกุมารจึงได้เมืองนั้น ฤษีผู้เป็นอาจารย์จึงได้แบ่งปันพระนครนั้นให้ราชกุมารองค์ละส่วน ตั้งแต่นั้นมา ราชกุมารทั้ง ๑๐ องค์ จึงไปเที่ยวรบเอาบ้านเมืองให้มาขึ้นได้เป็นอันมาก

ครั้งนั้น ยังมีพระยาเมืองหนึ่งมีความโกรธในราชกุมารเป็นอันมาก จึงได้แช่งและปรารถนาว่า เมื่อเราตายไปแล้ว ขอให้ได้บังเกิดเป็นยักษ์ มากินราชกุมารทั้ง ๑๐ องค์ และเป็นผีสิงเมืองอยู่ในพระนครนั้นด้วย พระนครอันนี้ เมื่อพระตถาคตยังธรรมานอยู่นั้น มีชื่อว่า “กุรุนทนคร”

ต่อแต่นี้ไป จะได้ย้อนกลับไปกล่าวแต่ครั้งปฐมกัลป์ ซึ่งเจือปนมากับด้วยนิทานอุรังคธาตุ เพื่อให้แจ้ง ยังมีนาค ๒ ตัวเป็นมิตรสหายกัน อยู่ในหนองแส ตัวหนึ่งชื่อพินทโยนกวติ เป็นใหญ่อยู่หัวหนอง อีกตัวหนึ่งชื่อ ธนะมูลนาค เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง กับด้วยชีวายนาคผู้หลาน นาคทั้งสองได้ให้ความสัตย์ไว้ซึ่งกันและกันว่า ถ้าหากว่ามีสัตว์ตัวใดตัวหนึ่ง มาตกที่หัวหนองก็ดี ตกที่ท้ายหนองก็ดี เราทั้งสองรักกันด้วยอาหารการเลี้ยงชีวิต เราทั้งสองจงเอาเนื้อสัตว์นั้น ๆ มาแบ่งปันแก่กันเพื่อเลี้ยงชีวิต และตั้งชีวายนาคผู้เป็นหลานของเรานี้ให้เป็นสักขีแก่เราทั้งสอง เมื่อนาคทั้งสองได้ให้สัตย์ปฏิญาณแก่กันดังนั้นแล้ว ต่างก็กลับไปสู่ที่อยู่ของตน

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง ยังมีช้างสารตัวหนึ่งตกลงที่ท้ายหนอง ธนะมูลนาคจึงเอาเนื้อสัตว์นั้นมาแบ่งปันออกเป็น ๒ พูด[๑] เอาไปให้พินทโยนกวตินาคพูดหนึ่ง อีกพูดหนึ่งนั้นตัวเอาไว้บริโภค อยู่ต่อมาอีกสองสามวัน มีเหม้นตัวหนึ่งมาตกลงที่หัวหนอง พินทโยนกวตินาคก็เอาเนื้อสัตว์นั้นมาแบ่งออกเป็น ๒ พูด เอาไปให้ธนะมูลนาคพูดหนึ่ง ธนะมูลนาคบริโภคไม่พออิ่ม แต่ผะเอิญมองไปเห็นขนเหม้นยาวแค่ศอก ก็บังเกิดมีความโกรธขึ้น จึงนำเอาขนเหม้นนั้นไปให้ชีวายนาคผู้เป็นหลานดู จึงกล่าวขึ้นว่า คำสัตย์ปฏิญาณของเรากับพินทโยนกวตินาคนั้นจะขาดจากกันเสียแล้ว เมื่อเราได้ช้างสารมาเป็นอาหารครั้งนั้น เราก็ได้เอาเนื้อนั้นแบ่งออกเป็น ๒ พูด เอาไปให้พินทโยนกวตินาคพูดหนึ่ง เราเอาไว้บริโภคพูดหนึ่ง บริโภคพออิ่ม ถึงแม้ขนก็พอปานนั้น นี่เราเห็นว่าเหม้นนี้จะใหญ่โตยิ่งกว่าช้างสารนัก ขนก็โตยาวแค่ศอก เหตุใดพินทโยนกวตินาคจึงให้เนื้อแก่เราน้อยเช่นนี้ เราบริโภคก็ไม่อิ่ม

ตั้งแต่นั้นมา นาคทั้งสองก็เกิดทะเลาะวิวาทกัดกันขึ้นในหนอง เป็นเหตุให้น้ำขุ่นมัวไปสิ้นทั้งหนอง สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในหนองนั้นตายกันสิ้น เทวดาที่เป็นใหญ่อยู่ในที่นั้น ว่ากล่าวห้ามปราม นาคทั้งสองก็มิได้เชื่อฟัง จึงนำความขึ้นไปไหว้พระอินทร์ ๆ ได้ทรายในเหตุนั้น ๆ จึงใช้ให้วิสุกรรมเทวบุตร ลงมาขับไล่นาคทั้งสองให้หนีไป

---

๑ "พูด" ส่วน

เสียจากหนองนั้น เมื่อนาคทั้งสองได้ยินคำยอกเล่าดังนั้น ก็วัดเหวี่ยงกัดกันออกหนีจากหนองนั้นไปด้วยอก ดินก็ลึกเป็นคลอง ชื่วายนาคเห็นดังนั้น จึงได้คุ้ยควักให้เป็นแม่น้ำออกไปตามคลองอกแห่งนาคทั้งสองนั้น แม่น้ำนั้นจึงเรียกชื่อว่า “อุรังคนที” ฝ่ายโลกเรียกว่า “แม่น้ำอู”

ส่วนพินทโยนกวตินาค จึงได้คุ้ยควักให้เป็นแม่น้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่ เรียกชื่อว่า “แม่น้ำพิง” และ “เมืองโยนกวตินคร” ตามชื่อนาคตัวนั้น

ส่วน ผียักษ์ ผีเปรต เห็นสัตว์ทั้งหลายในน้ำหนองแสตายมากนัก เป็นต้นว่า จี่แข้[๑] เหี้ย เต่า จึงพากันมาชุมนุมกินอยู่ในที่นั้น

ครั้งนั้น นาคทั้งหลาย มี สุวรรณนาค พุทโธธปาปนาค ยัพพารนาค สุกขรนาค และ หัตถิศีรัสตนาค เป็นต้น อยู่ในน้ำหนองนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุว่าน้ำนั้นขุ่น จึงขึ้นมาอาศัยอยู่ตามริมน้ำที่นั้น ผีทั้งหลายเห็นว่านาคเหล่านั้นหวงแหน และจักมาชิงกินกับเขาด้วย ผีเหล่านั้นจึงกระทำให้เป็นอันตรายแก่นาคเหล่านั้น ด้วยประการต่าง ๆ ลางตัวก็ตายไป ถึงแม้เงือกงูก็ฉันเดียวกัน

สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงพากันหนีออกไปตามแม่น้ำอุรังคนที ไปเที่ยวแสวงหาที่อยู่ลี้[๒] ผีสางทั้งหลาย นาคและเงือกงูทั้งหลายเหล่านั้น จึงล่องหนีไปตามลำแม่น้ำของทางใต้ ศีรัสตนาคนั้น อยู่เสมอ

---

๑ “จี่แข้” จรเข้ ๒ “ลี้” ซ่อนเร้น (ตรงกับ ลี้)

ดอยนันทกังรี สุวรรณนาคนั้น อยู่ปู่เวียน พุทโธธปาปนาคนั้น ก็คุ้ยควักแต่ที่นั้นไปเกลื่อนพังทะลายเย็นหนองบัวบาน แล้วก็อยู่ณที่นั้น นอกจากนั้น ตัวใดปรารถนาอยู่ที่ใด ก็ไปอยู่ณที่นั้น ส่วนเงือกงูทั้งหลาย ก็อยู่เย็นบริวารแห่งนาคนั้นทุกแห่ง

กำเนิดของแม่น้ำสายต่าง ๆ

ส่วนบัพพารนาคนั้น จึงคุ้ยควักออกไปอยู่ที่ภูเขาหลวง พญาเงือกตัว ๑ พญางูตัว ๑ ทั้งสองนี้ไม่มีความปรารถนาจะอยู่ปะปนด้วย จึงคุ้ยควักออกไปเย็นแม่น้ำอันหนึ่ง มีนามว่า “แม่น้ำงึม” หรือ “แม่น้ำเงือกงู” ก็เรียก

ส่วนสุกขรนาคหัตถีนั้น อยู่เวินหลอด พวกนาคที่กลัวผีย่งกว่านาคทั้งหลายเหล่านั้น พากันไปสู่ที่อยู่ธนะมูลนาคใต้ดอยถัปปนคีรี คือภูกำพร้าซึ่งเย็นที่ประดิษฐานพระธาตุพนมทุกวันนี้ หนีไปจนถึงน้ำสมุทร แต่นั้นไปเรียกว่าน้ำลี่ผี น้ำที่อยู่แห่งธนะมูลนาคนั้น ไหลว่างเสีย ธนะมูลนาคจึงคุ้ยควักเย็นแม่น้ำออกไปถึงเมืองกรุนทนคร แม่น้ำนั้นจึงได้เรียกชื่อว่า “แม่น้ำมูลนที” ตามชื่อนาคตัวนั้น

ชื่วายนาคตัวนั้นจึงคุ้ยควักจากแม่น้ำมูลนที ออกเย็นแม่น้ำอ้อมเมืองพระยามหาสุรอุทก ที่กินเมืองหนองหานหลวง พร้อมทั้งเมืองขุนขอมนครหนองหานน้อย ตลอดขึ้นไปถึงเมืองกรุนทนคร แต่นั้นมาแม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า “แม่น้ำชีวายนที”

ตำนานหนองหาน

หนองหานทั้ง ๒ นี้ แต่ก่อนไม่เป็นหนอง มายังเกิดเป็นหนองขึ้นเมื่อครั้งพระยามหาสุรอุทกมีฤทธิและอำนาจ วันหนึ่งพระองค์ทรงดายเดินไปบนแม่น้ำมูลนที ชนมูลนาคเห็นดังนั้นก็มีความโกรธ หาว่าเดินบนหัว จึงได้ให้บริวารมาพังทำลายเมืองเสียสิ้น ราษฎรชาวเมืองจึงพร้อมกันอพยพไปตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ตามริมหนอง แต่นั้นมาจึงได้ชื่อว่าเมืองหนองหานหลวง ตามชื่อนาคตัวนั้น

ส่วนเมืองหนองหานน้อย เดิมเรียกชื่อว่า เมืองขุนขอม แต่ก่อนก็ไม่เป็นหนองเหมือนกัน มายังเกิดเป็นหนองขึ้นเมื่อครั้งอนุชาของพระยามหาสุรอุทกเป็นเจ้าเมือง ครั้งนั้นพุทโธธปาปนาคยังอยู่หนองบัวบาน มีลูกตัวหนึ่งชื่อว่า ภังคียนาค ๆ ตัวนี้ สุวรรณนาคเอามาเลี้ยงไว้ วันหนึ่งภังคียนาคไปเที่ยวเล่นถึงเมืองขอมนคร ภังคียนาคจึงเนรมิตเป็นกระรอกต่อน[๑] แล้วขึ้นไปบนต้นงิ้วต้นหนึ่งใกล้กับพระราชฐาน มองดูเข้าไปในพระราชฐาน ครั้งนั้นยังมีนายพรานของขุนขอมคนหนึ่ง เห็นกระรอกตัวนั้นมีความยินดียิ่งนัก จึงยิงกระรอกนั้นด้วยหน้าไม้ถึงแก่ความตาย แล้วจึงมาทูลขุนขอมให้ทราบ เมื่อขุนขอมทราบจึงสั่งให้ไปบอกชาวเมืองไปแล่เอาเนื้อมาบริโภค

ครั้งนั้น พุทโธธปาปนาค ทราบความว่า ชาวเมืองขุนขอมฆ่าลูกของตนกิน ก็บังเกิดความเคียดแค้นแก่ขุนขอมและชาวเมืองยิ่งนัก จึง

---

๑ "ต่อน" เผือก

พร้อมด้วยหมู่นาคและเงือกงูบริวาร ไปเกลื่อนพังทะลายเมือง รายฎรชาวเมืองที่ได้กินเนื้อกระรอกก่อนตัวนั้น เงือกงูเหล่านั้นก็กินเสียจนสิ้น ส่วนรายฎรคนใดที่ไม่ได้กิน ก็ปล่อยให้พ้นจากความตายไป แล้วไปตั้งเป็นบ้านเมืองอยู่ตามริมหนองนั้น เงือกงูจึงช่วยเอาข้าวของรายฎรที่ตายนั้น มาให้รายฎรซึ่งพ้นจากความตาย ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมหนองนั้น ที่นั้นจึงได้ชื่อว่า “ หนองหานน้อย ” แต่นั้นมา

นิทานเรื่องหนองหานนี้ มีมาแต่ปฐมกัลป์ เมื่อใกล้พระกกุสนธ์จักเสด็จอุบัติมายังเกิด มีดังนี้

กำเนิดมหารัตนกุมารและจุลรัตนกุมาร

แต่นี้ต่อไป จะได้กล่าวถึงพระยาทั้ง ๕ มี พระยาสุวรรณภิงคาร เป็นต้น ที่ได้ก่ออุโมงค์ไว้เป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้น

เมื่อพระยาทั้ง ๕ เสด็จจากกันกลับคืนไปสู่บ้านเมืองแห่งตน ๆ ในปีนั้น พระราชเทวีของพระยาอินทปัฐนคร ทรงนิมิตรเห็นแก้วมณีโชติ ๒ ลูก ตกลงมาทับพระอุระของพระนาง แล้วแก้ว ๒ ลูกนั้นกลับกลายเป็นช้างเผือกเหาะขึ้นไปบนอากาศ ครั้งนั้นพระยาสุวรรณภิงคารก็จุติไปถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางเทวี เมื่อนางทรงครรภ์ถ้วนทศมาส ก็ประสูติพระราชกุมาร เมื่อพระราชกุมารนั้นมีอายุได้ ๖ เดือน พระบิดาจึงขนานพระนามพระราชกุมารนั้นว่า “ มหารัตนกุมาร ” ตาม

นิมิตร ครั้งนั้นพระยาคำแดงเจ้าเมืองหนองหานน้อย ก็จุติมาถือเอาปฏิสนธิร่วมพระมารดากับด้วยมหารัตนกุมาร พระบิดาจึงขนานพระนามว่า "จุลรัตนกุมาร" โดยลำดับ

ครั้งนั้น เทวดาที่รักษาเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อย จึงให้จนมูลนาคและชีวายนาคโก่งหลังคุ้ยควักเป็นแม่น้ำอันหนึ่ง แล้วจึงให้บังเกิดเป็นลมพัดแม่น้ำนั้น เป็นฟ่อง[๑]นองเข้ามาที่หนองหานน้อย เทวดาหนองหานน้อยจึงเนรมิตให้น้ำนองเข้ามาในหนองหานหลวง เทวดาหนองหานหลวงจึงนิรมิตให้น้ำท่วมพระธาตุเชิงชุมและบ้านเมืองของพระยาทั้ง ๒

พ่อท้าวคำบาง สร้างเมือง

ครั้งนั้น พ่อท้าวคำบาง ซึ่งเป็นน้าของพระยาสุวรรณภิงคาร จึงได้พาไพร่พลโยธาทั้งหลายอพยพหนีน้ำ ขึ้นมาตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองอยู่ตามริมแม่น้ำของ ที่ห้วยเก้าคดเก้าเลี้ยว บุคคลเหล่านั้นเป็นเชื้อสายชุนนาง รู้จักจารีตพระเพณีสร้างแปงบ้านเมือง สืบต่อพระยาทั้ง ๒ ให้ถูกต้องตามประเพณี แล้วเขาเหล่านั้นจึงพร้อมกันยกพ่อท้าวคำบางขึ้นเป็นใหญ่ พวกที่เป็นไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎรนั้น ให้ตั้งทำไร่ไถนาหากินอยู่ตามริมหนองคันแทเสื้อน้ำ

ส่วนพวกที่อพยพหนีไปทางทิศใต้แม่น้ำชีวายนที่นั้น เป็นพาหิรคาม เป็นข่าวของจนมูลนาค แล้วจนมูลนาคจึงคุ้ยควักแต่แม่น้ำของ

---

๑ "ฟอง" ละลอก

เข้าไปให้เย็นบุ่งเย็นหนองใหญ่ จึงอาศัยอยู่ที่นั้น และกระทำฤทธิให้แม่น้ำของฟองออกฝ่ายเดียว เพื่อกันไว้ยังบุ่งที่ตนอยู่นั้น คนทั้งหลายจึงได้เรียกว่า “น้ำของหลง” แล้วชี้วายนาคจึงให้คนทั้งหลายภายนอกเข้ามาด้วยฤทธิ ที่คุ้ยควักแต่แม่น้ำมูลนทีเย็นบุ่งเย็นวงกันลมและฟองไว้นั้น จึงได้ชื่อว่า “น้ำชีหลง” มาเท่ากาลบัดนี้

นาคทั้ง ๒ อยู่ในที่นั้นได้ ๓ เดือน เมื่อคนทั้งหลายเข้ามาตั้งเย็นบ้านเย็นเมืองอยู่ตามริมหนองทั้ง ๒ แล้ว จึงให้น้ำยก แล้วบุคคลเหล่านั้นจึงพร้อมกันยกญาติพี่น้องผู้ใหญ่ของเขาคนหนึ่งขึ้นเย็นใหญ่ปกป้กรักษาซึ่งกันและกัน ให้สร้างเย่าเรือนอยู่ณที่นั้น แล้วจึงแต่งกันเข้าไปรับราชการงานเมืองและจารีตประเพณี อยู่ด้วยพ่อท้าวคำยาง เพราะเหตุนี้ราชธานีจึงมิได้มีตามริมหนองแต่นั้นมา คนทั้งหลายจึงได้เรียกว่า “หนองหานน้ำหล่ายเชิงสม” แต่นั้นมา

กำเนิดของท้าวพระยาทั้งหลาย

ครั้นเมื่อมหารัตนกุมาร และจุลรัตนกุมาร ประสูติมาได้ขวบหนึ่งนั้น นางปทุมกุมารีมเหษีเจ้าราชบุตรโอรสของพระยาจุลณีพรหมทัตนิมิตรว่าพระบิดาให้ยอดปราสาททองคำ แล้วเกิดเย็นดอกบัวหลวงขาวงามบริสุทธิ์ลอยขึ้นไปบนอากาศ ครั้งนั้น พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนครจุติ แล้วพร้อมกันมาถือเอาปฏิสนธิในครรภ์แห่งนางปทุมกุมารี เสนาอำมาตย์พร้อมด้วยอาณาประชาราษฎรจึง

---

๑ “บถ” แห้ง

พร้อมกันราชาภิเษกเจ้าราชบุตรขึ้นเสวยราชสมบัติ แทนพระราชบิดา มีนามว่า พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต ตั้งแต่นั้นมา นางปทุมกุมารีราชเทวีก็ทรงครรภ์

ข้างฝ่ายเสนาอำมาตย์พร้อมด้วยอาณาประชาราษฎรชาวอินทปัฐนครนั้นเล่า จึงพร้อมกันราชาภิเษกอนุชาพระยาอินทปัฐนครขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระยา ทรงนามว่า พระยาจุลอินทปัฐนคร

ครั้งนั้น นางปทุมกุมารีราชเทวี ก็ประสูติพระราชกุมารฝาแฝดพร้อมวันเดียวกัน เมื่อพระราชกุมารมีพระชนม์ได้ขวบหนึ่ง พระบิดาจึงได้ขนานนามกุมารทั้ง ๒ ผู้พี่ชื่อว่า "มหาสุวรรณปาทกุมาร" ผู้น้องชื่อว่า "จุลสุวรรณปาทกุมาร"

กาลนั้น นางศิริรัตนเทวี พระราชเทวีของพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช เมืองร้อยเอ็ดประตู ทรงนิมิตรว่า เทวดานำเอาหอยสังข์ขาวบริสุทธิ์มาให้ แล้วบ้านเมืองก็บังเกิดเป็นป่าดงเสือมสูญไป พระนางพร้อมด้วยพระสวามีก็เสด็จออกหนีไปทางทิศตะวันออกเมือง และยังมีเมืองอันหนึ่งบังเกิดมีในที่นั้น หอยสังข์ที่เทวดาให้พระนางทรงลืมเสีย นางรัตนเทวีทรงนิมิตรดังนี้

ครั้งนั้น พระยานนทเสน ก็จุติไปถือเอาปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระนาง ครั้นถ้วนทศมาส พระนางก็ประสูติพระราชกุมารออกมาได้ ๗ วัน พระนางรัตนเทวีก็จุติ ส่วนราชกุมารที่ประสูติมานั้น ยาทยริจาริกาเอาไปเลี้ยงไว้ เมื่อพระชนมายุพระราชกุมารได้ขวบหนึ่ง

จึงได้ขนานพระนามพระราชกุมารนั้นว่า "เจ้าสังขวิชกุมาร" ตามที่นางนิมิตร

ส่วน พระราชมารดา ก็ไปถือเอาปฏิสนธิในครรภ์แห่งนางผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระยาติโคตรบูร นางผู้นั้น เมื่อเวลาจะทรงครรภ์ นิมิตรว่าได้ "แว่นแก้วผลึกและช้อง" ตั้งแต่นั้นมา นางก็ทรงครรภ์ เมื่อครบถ้วนทศมาส ก็ประสูติราชธิดา เมื่อราชธิดามีอายุได้ขวบหนึ่ง พระบิดาจึงให้ชื่อว่า "นางแก้วเกสี"

ครั้งนั้น เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย พร้อมด้วยอาณาประชาราษฎร จึงพร้อมกันเมียนคายส่งสการ[๑]พระยานนทเสน เมื่อเสร็จการเรียบร้อยแล้ว จึงได้ประชุมหารือกันว่า เมืองศรีโคตรบองนี้ เกิดโรคภัยไข้เจ็บยิ่งนัก ควรเราทั้งหลายย้ายเมืองหนีไปตั้งที่ป่าไม้รวก เมื่อเสนาอำมาตย์ทั้งหลายปฤกษาตกลงเห็นพร้อมกันดังนั้น จึงได้ย้ายเมืองมาตั้งที่ป่าไม้รวก แล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย จึงพร้อมกันราชาภิเษกอนุชาของพระองค์ ซึ่งเป็นพระราชบุตรแห่งนางเทวยุบผา ขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระเชษฐา ทรงพระนามว่า พระยามรุกขนคร แล้วขอเอานางแก้วเกสี ซึ่งเกิดในวงศ์เดียวกันนั้น มาเป็นพระราชธิดา

เมื่อเจ้าสังขวิชกุมาร มีพระชนมายุได้ขวบหนึ่ง ครั้งนั้นนางราชเทวีพระยามรุกขนครนิมิตรว่า ได้ดมกลิ่นสุคนธรสทั้งหลาย หอมทั่วทิศานุทิศทุกแห่ง แล้วนางก็สะดุ้งตื่น ยังปรากฏหอมทั่วพระราชฐาน

---

๑ "เมียนคายส่งสการ" กระทำฌาปนกิจ

นางจึงตำรัสสั่งให้ไปหานยังพราหมณ์เข้ามาทำนายนิมิตร พราหมณ์ทั้งหลายจึงพยากรณ์ถวายว่า นางจักมีพระโอรสที่ประเสริฐยิ่งกว่าท้าวพระยาในชมพูทวีปทั้งสิ้น นิมิตรอันนี้เป็นศุภนิมิตรซึ่งเทวดาทั้งหลายหากสงเคราะห์

ครั้งนั้น พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช ก็จุติมาถือเอาปฏิสนธิในครรภ์แห่งราชเทวีเจ้าเมืองมรุกขนคร เมื่อราชเทวีทรงครรภ์ถ้วนทศมาส ก็ประสูติพระราชกุมารมีพระรูปงามยิ่งนัก เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายได้เห็นยังพระลักษณะแห่งราชกุมาร จึงทูลพระราชบิดาว่า กุมารนี้เป็นเชื้อหน่อพุทธพงศา พระราชบิดาจึงขนานพระนามว่า “เจ้าสุมิตตวงศากุมาร” เมื่อเจ้าสุมิตตวงศากุมารทรงเจริญวัยมาได้ ๑๓ วรรษา พระราชบิดาและพระราชมารดา ก็จุติไปบังเกิดเป็นเทวบุตรอยู่ในชั้นดุสิต มีนามว่า มรุกขราชเทวบุตร และจักได้ลงมายังเกิดพร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ในภายหน้า

แล้ว เสนาอำมาตย์ราชปุโรหิตาจารย์ และ ทวยราษฎรทั้งหลายจึงพร้อมกันราชาภิเษกเจ้าสุมิตตกุมารขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา มีพระนามว่า “พระยาสุมิตตวงศาราชมรุกขนคร” จึงเอานางแก้วเกสีมาอุภิเษกเป็นราชเทวีแก้ว

อยู่ต่อมา ฐิตะกัปปีฤษี เห็นอนาคตภัยจักบังเกิดขึ้น จึงมานำเอาพระยาศรีอมรณี และ พระยาโยธิกาไปบวชเป็นฤษีอยู่ที่ภูผ่อ และปรุงยาพลเพทและยาอายุวัฒนะเพทให้พระยาทั้ง ๒ เสวยและอมองค์

ละลูก จึงพากันเหาะไปสู่ป่าหิมพานต์

กาลนั้น เสนาอำมาตย์แห่งพระยาทั้ง ๒ จึงประชุมปฤกษากันว่า บัดนี้พระยาเจ้าเราทรงยินดีกับด้วยฤษี หนีไปบวชเย็นฤษี แล้วพระองค์ก็มิได้กลับคืนมา เราทั้งหลายจงพร้อมกันรักษาบ้านเมือง ขณะนั้นยังมีปุโรหิตาจารย์ผู้หนึ่ง จึงกล่าวขึ้นว่า เราทั้งหลายนี้เปรียบเหมือนหญ้าคาเขียวและหญ้าแพรกไม่มีวิญญาณ เอามาเผือ*กันเข้าให้เย็นเกลียว แล้วเอามาผูกช้างสารก็ไม่ขาด ควรเราทั้งหลายพร้อมกันเลือกเอาบุคคลที่เย็นสัปปุรุษรู้คลองธรรม มาตั้งขึ้นให้เย็นใหญ่ เย็นประธานเสมอแต่ ๒ คนเท่านั้น

แล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย จึงพร้อมกันเลือกดูเชื้อสายฝ่ายพระยาโยธิกา และเชื้อสายฝ่ายพระยาศรีอมรณ์ ทั้ง ๒ พระองค์ที่เย็นชาวพันเมืองนั้น คนหนึ่งให้เย็นพระยาอัฑฒะฝ่ายหน้า แทนพระยาศรีอมรณ์ ให้กินเมืองครึ่งหนึ่ง อีกฝ่ายหนึ่งให้เย็นพระยาบุพพกุรุนทนารายน์ กินเมืองครึ่งหนึ่ง แทนพระยาโยธิกา ส่วนช้างม้าพร้อมทั้งควาญและนายม้าที่มีฤทธินั้น ตายหมดสิ้นแล้ว พระยาอัฑฒะฝ่ายหน้าพร้อมด้วยพระยาบุพพกุรุนทนารายน์จึงว่า สมบัติข้าวของในเมืองร้อยเอ็ดประตูนี้ เจ้าเราพระยาศรีอมรณ์และพระยาโยธิกา หากไปกระทำร้ายแก่ท้าวพระยาร้อยเอ็ดพระนครได้แล้ว จึงนำมาถวายพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช ดอกหนา

---

* "เผือ" ถัก, ฟั่น

ว่าแล้ว พระยาทั้ง ๒ จึงพร้อมกันพาริพลโยธาแกล้วหาญไปเต็ง* กวนฆ่าฟันไทยเมืองร้อยเอ็จประตูตายมากนัก อาณาประชาราษฎรทั้งหลายก็แตกตื่นกันหนีออกจากเมืองร้อยเอ็จประตู กลับคืนมาสู่บ้านเมืองเก่าตามเดิม

ส่วนหมื่นพิชโลก ซึ่งเป็นเสนาแห่งพระยาอัทฆะฝ่ายหน้า พร้อมทั้งออกขุนพลเทพ และออกขุนฟรหมนั้นยังอยู่ที่เก่า ออกขุนบุญชวางพาเอาครอบครัวหนีไปตั้งเมืองอยู่ในแดนแกว ชุมรุมกันน้อย พระยาพระยาอัทฆะฝ่ายหน้า และ พระยาบุพพกุรุนทนารายน์ จึงพร้อมกันให้ชื่อเมืองนั้นว่า "เมืองชุมรุมน้อย ๒" ส่วนออกขุนโลกยาลนั้น พาเอาครอบครัวไปตั้งอยู่ที่ภูป่าหมาก ชุมรุมกันพ้อน พระยาทั้ง ๒ จึงให้ชื่อว่า "เมืองชุมรุมพ้อน" แต่นั้นมา

ฝ่ายขุนเล็กขุนน้อยทั้งหลายเหล่านั้น จึงพร้อมกันอพยพครอบครัวหนีไปตั้งเย็นเมืองเล็กเมืองน้อยอยู่ แล้วจึงเข้าไปสู่สมภารพระยาสุมิตตวงศาราชมรุกขนครทั้งสิ้น ส่วนหมื่นแก่นนั้นมีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพมาสร้างเมืองอยู่ในที่แห่งหนึ่ง หมื่นพระน้ำรุ่งมีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพมาตั้งเย็นเมืองอยู่ที่ปากห้วยกะดิง ก้ำเหนือ

ส่วนหมื่นเชียงสานั้น มีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพมาตั้งเมืองอยู่ปากห้วยกะดิง ก้ำใต้ ใกล้กับหมื่นพระน้ำรุ่ง หมื่นหลวงกลางเมือง

---

* "เต็ง" ในที่นี้หมายความว่า ข่ม

๒ บางฉะบับ เป็นเมืองชุมนุมบ้อย "บ้อย" แช่ง

นั้นมีครัว ๑๐๐,๐๐๐ ครัว อพยพออกมาตั้งอยู่ปากห้วยพาด หมื่นรามเมือง มีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพออกมาตั้งอยู่ที่ปากห้วยหูด หมื่นประชุมนุมเมือง มีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพออกมาตั้งเมืองอยู่ปากห้วยหูดเฉียงใต้ กับด้วยน้าเลี้ยงพ่อนม[๑] หมื่นกลางโรง หมื่นนันทอาราม พาครัว ๒๐๐,๐๐๐ ครัว รักษาเจ้าสังขวิชกุมารมาถึงในเขตต์เมืองสุวรรณภูมิแต่ก่อนนางน้าเลี้ยงพ่อนม จึงพาเอาเจ้าสังขวิชกุมาร ออกมาตั้งเมืองอยู่หนองคายนั้น ให้ชื่อว่า "เมืองลาหนองคาย" ตลอดไปถึงปากห้วยบางพวน หมื่นกลางโรง มีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพออกมาตั้งเย็นเมืองอยู่ที่ปากห้วยคุกคำมาทางใต้ หมื่นนันทอาราม มีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพมาตั้งอยู่ปากห้วยนกยูง หรือปากโมงค์ก็เรียก

เสนาอำมาตย์ทั้งหลายที่ออกนามมาแล้วข้างต้นนี้ อพยพครอบครัวมาแต่เมืองร้อยเอ็จประตู มาตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น จึงได้พร้อมกันเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร รับราชการบ้านเมืองด้วยพระยาสุมิตตวงศาราชามรุกขนครทั้งสิ้น

ครั้งนั้น เมืองสุวรรณภูมิ เย็นเมืองของท้าวคำยาง ตั้งเมืองอยู่ที่ห้วยเก้าคดเก้าเลี้ยว ยังมีนางผู้หนึ่ง ชื่อว่า "อินทสว่างลงฮอด" เมื่อนางเทวีของท้าวคำยางจะทรงครรภ์นั้น นิมิตรฝันว่า พระอินทร์ให้ดอกนิลบล แล้วนางจึงชักดอกนิลบลนั้นลงไปในสระน้ำ แล้วกลับ

---

๑ "น้าเลี้ยงพ่อนม" ในที่นี้หมายความถึง พระพี่เลี้ยง และพระนม

เกิดเป็น ๒ ดอกบานงามทั่วสระ เมื่อนางประสูติราชธิดาออกมา จึงให้นามว่า "นางอินทสว่างลงชอด"

ครั้งนั้นยังมีพระอรหันต์ ๒ องค์ มาจากเมืองราชคฤห์ องค์หนึ่งชื่อ มหาพุทธวงศา อยู่ที่ริมน้ำยิง องค์หนึ่งชื่อ มหาสัชชะดี อยู่บ้าโพนเหนือน้ำยิง ครั้งนั้นยังมีกะทาชายผู้หนึ่ง ดำปุมใหญ่มีใจประกอบไปด้วยการกุศลยิ่งนัก ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ห่อง[๑]สะแกท่างหนองคันแทเสื้อน้ำออกมาประชิดที่ยิงนั้น เป็นผู้อุปัฏฐากพระอรหันต์ทั้ง ๒ องค์ ด้วยข้าวยิณฑบาตและข้าวสงฆ์เป็นปกติ พระอรหันต์จึงกล่าวว่า ปุมหลวงนี้เป็นคนมีศรัทธาบำเพ็ญบุญ ท่านจึงใส่ชื่อให้ปรากฏไว้ว่า "บุริจันอ้วยล้วย"

แล้วคนทั้งหลายที่เป็นวงศ์ญาติและที่อยู่ร่วมบ้านเดียวกัน จึงพร้อมกันอุปโลกบุริจันอ้วยล้วยขึ้นเป็นครูอาจารย์ว่ากล่าวสั่งสอนแก่เขาทั้งหลาย ตั้งแต่นั้นมา บุริจันอ้วยล้วยก็สอนศิลปะให้แก่เขาทั้งหลาย เป็นต้นว่า การกระทำนาตามฤดูกาล และนาแซง[๒] และสั่งสอนให้เขาทั้งหลายใส่ยาตรและถวายข้าวสงฆ์มิได้ขาด เมื่อข้าวในนาออกรวงพอเป็นน้ำนม ก็ให้เขาเกี่ยวมาตำคั้นเอาน้ำ แล้วเอาน้ำผึ้งน้ำอ้อยเจือลงต้มให้เป็นทานครั้งหนึ่ง เมื่อข้าวนั้นพอเป็นเหม้า ก็ให้เอาข้าวนั้นมา

---

๑ "ห่อง" ร่อง, คลอง

๒ "นาแซง" นาที่ทำในเวลาที่มิใช่ฤดูกาล

เหม้าให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อข้าวนั้นพอฮาง[๑] ก็ให้เอาข้าวนั้นมาฮางให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงเวลาเกี่ยว ให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาจะเอาข้าวขึ้นกอง ก็ให้ทานอีกครั้งหนึ่ง และเวลานวดอยู่ในลาน ก็ให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาเอาขึ้นยุ้งขึ้นฉาง ก็ให้ทานอีกครั้งหนึ่ง ส่วนข้าวในยาตรนั้น ย่มิได้ให้เว้นแม้แต่สักเวลา ให้ใส่เข็นปกติทุก ๆ วัน แล้วบุริจันอ้วยล้วย ก็อุทิศส่วนบุญไปให้แก่พญานาคทุก ๆ วัน มิได้ขาด

ครั้งนั้น ยังมีนาค ๓ ตัว ๆ หนึ่งชื่อว่า "กายโลหะ" อยู่ที่ป่ามหาพุทธวงศา ตัวหนึ่งชื่อว่า "เอกจักขุ" อยู่ที่ป่ากห่องสะแก ใกล้กับเรือนบุริจันอ้วยล้วย ตัวหนึ่งชื่อ "สุคันธนาค" อยู่ที่หาดทรายกลางแม่น้ำของ นาค ๓ ตัวนี้ได้ยินคำอุทิศของบุริจันอ้วยล้วยทุกวันมิได้ขาด จึงพร้อมกันไปไหว้สุวรรณนาคและพุทโธธปาปนาค พญานาคทั้ง ๒ ได้ทรายเหตุดังนั้น ก็มีความยินดียิ่งนัก จึงกล่าวว่า สาธุ สาธุ ครั้งเมื่อพระตถาคตยังทรงทรมานอยู่ พระองค์ก็ได้เสด็จมาโปรดสั่งสอนเราที่ภูกเวียน แล้วพระองค์เสด็จไปไว้รอยพระบาท และทรงตักเตือนให้เรารักษาพระพุทธศาสนา

ทันใดนั้น พญานาคทั้ง ๒ จึงให้นาคยริวารไปทันมายังเสฏฐีไชย

---

๑ "ฮาง" ในที่นี้ไม่ใช่ว่าราง คือข้าวยังไม่แก่ถึงขนาด เกี่ยวเอาข้าวนั้นมานึ่งทั้งเปลือก ตากให้แห้ง แล้วมาตำ ทำเช่นนี้เรียกว่า "ข้าวฮาง"

นาคที่อยู่หนองคันแหเสื้อน้ำนั้นมา นาคตัวนี้เจาะแปว[1]ออกมาอยู่หนองหอไชย แล้วเจาะแต่หนองหอไชยมาออกแม่น้ำของ เที่ยวมาอยู่ที่หาดทรายที่นั้นเสมอ ๆ แล้วจึงให้ไปทันมายังสหัสสพลนาคตัวที่อยู่หนองยางคำ เจาะแปวออกมาแม่น้ำของ ที่ท่าพันพร้าว นาค ๒ ตัวนี้ เที่ยวไปตามลำแม่น้ำของเสมอ ๆ ครั้นถึงฤดูฝน จึงเข้าไปอยู่ในหนองคันธรรพ อยู่ที่ท่านาเหนือตัวหนึ่ง สิทธิโภค อยู่ท่านาใต้ สิริวฒนะ อยู่กกคำ อินทขักกะ อยู่ปากห้วยมงคล เมื่อนาคทั้งหลายเหล่านี้มาชุมนุมกันแล้ว พญาสุวรรณนาคจึงให้โอวาทคำสั่งสอนแก่นาคทั้งหลาย ตามที่พระศาสดาได้ทรงสั่งสอนตนไว้แต่ก่อนนั้นจบลงแล้ว พญาสุวรรณนาคจึงกล่าวขึ้นอีกครั้งหนึ่งว่า บัดนี้เราทั้งหลายจงช่วยกันทดแทนคุณบุรีจันอ้วยล้วย ที่เธอได้ตรวจน้ำหมายทานแผ่ส่วนกุศลไปให้แก่เราทั้งหลายนั้น และท่านทั้งหลายเห็นว่าที่ใดพอจะเป็นที่ตั้งราชธานี และพระพุทธศาสนาได้เล่า

ทันใดนั้น กายโลหะนาคจึงกล่าวขึ้นว่า ข้าพเจ้าเห็นสมควรจะตั้งราชธานี และพระพุทธศาสนาที่ริมน้ำของเสมอหาดทราย ที่สุคันธนาคอยู่นั้นแหละ ด้วยเหตุว่ามีพระอรหันต์อยู่ในที่นั้น ๒ องค์ พร้อมด้วยเทวดาตนหนึ่งอยู่ในที่นั้น มีนามว่า "อินทสิริ" เป็นที่ประเสริฐยิ่งนัก แล้วยังมีเทวดาอยู่รักษาในที่นั้นอีก ๒ ตน ๆ หนึ่งชื่อว่า

---

๑ "เจาะแปว" เจาะปล่อง

"ปรสิทธิสักกเทวดา" อีกตนหนึ่ง ชื่อว่า "รัตนเกสี" อยู่ในห้วยมงคลข้างนอก เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า "อินทผยอง" มีผมอันกูด* อยู่ที่ริมน้ำยิ่ง เสมอหาดทรายสุดข้างทิศใต้ และยังมีนางเทวดาอีกตนหนึ่ง ชื่อ "มัจฉนารี" มีฤทธิรู้นิรมิตเป็นสัตว์ตัวน้อยตัวใหญ่ได้ทุกประการ เที่ยวไปในทางน้ำและทางบก นางเทวดาตนนี้ อยู่ในสระน้ำเล็กแห่งหนึ่ง อยู่ในระหว่างกลางข้าพเจ้าและสุคันธนาค อยู่นั้น และยังมีเทวดาตนหนึ่งชื่อว่า "สราสนิท" อยู่ในสระน้ำอันนั้นก่อนเหนือ

เมื่อสุวรรณนาคได้ยินถ้อยคำกายโลหะกล่าวดังนั้น มีความพอใจยิ่งนัก จึงกล่าวขึ้นว่า สาธุ สาธุ เจ้าทั้ง ๓ อยู่ในที่ใกล้พระอรหันต์และบุรีจันอ้วยล้วย จึงได้รู้ว่าสิ่งที่เป็นมงคลอันประเสริฐมีอยู่ในที่นั้น และเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น เขาจะมีใจประกอบไปด้วยการกุศลกับเราหรือ ? ทันใดนั้น สุคันธนาค พร้อมด้วยเอกจักขุนาค จึงกล่าวขึ้นว่า เทวดาตนชื่ออินทสิริ้นั้น เย็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลาย เขาได้พาเทวดาเหล่านั้น เข้าไปสู่สำนักของพระอรหันต์ ที่มีนามว่า มหาพุทธวงศา ทุก ๆ วันพระ นาคทั้งหลายบอกความเย็นไปของเทวดาอินทสิริให้สุวรรณนาคทรายความดีแล้ว ก็พากันกลับไปสู่ที่อยู่แห่งตน

อยู่มาในกาลวันหนึ่ง บุรีจันอ้วยล้วยพาพวกพ้องมากระทำนาแซงที่หนองข้างนอกบ้าน พอข้าวเย็นรวงงวนจะแก่ ก็บังเกิดน้ำท่วมเสีย

---

* "กูด" หยิก

สุวรรณนาคเห็นดังนั้นจึงให้เสฏฐีไชยนาค เนรมิตเขื่นคันแทกั้นทดน้ำหนองเสื่อน้ำนั้นไว้ น้ำหนองนั้นล้นคันแทมาท่วมต้นข้าวให้เหลืออยู่เสมอรวง คนทั้งหลายเห็นดังนั้นจึงพูดว่าผิดฤดูน้ำมาก แล้วจึงพากันไปดู เห็นคันแททดน้ำให้น้ำไหลไปทั่วถิ่น ที่นั้นจึงได้ชื่อว่า "หนองคันแทเสื่อน้ำ" มาแต่ครั้งนั้น

ครั้งนั้น ผีเสื่อน้ำที่รักษาอยู่ในที่นั้น จึงกระทำให้เป็นอันตรายแก่คนทั้งหลายตาย มีประมาณ ๑๐๐ เศษ คนทั้งหลายเหล่านั้นจึงพูดขึ้นว่า หรือผีเสื่อน้ำเนรมิตเขื่นคันแททดน้ำให้ลง เพื่ออุบายจะกินคนกระมัง ? คนเหล่านั้นมีความกลัวจึงพากันวิ่งพ่าย หนีกลับคืนไปละทิ้งซึ่งกันและกัน ผู้ที่ไปไม่ทันจึงร้องขึ้นว่า "เอากันแด่[๑] ๆ" แต่นั้นมาจึงได้พูดกันเล่นเป็นคำพังเพยว่า "หนองเอากันแด่" แต่นั้นสืบมา

สุวรรณนาคจึงให้เอกจักขุนาคและสุคันธนาคนิรมิตเป็นงู ผ่า[๒] หมากข้าวล้มเสียหมดสิ้น คนทั้งหลายเห็นดังนั้น จึงทำรั้วให้ถี่ยิบล้อมช่องทางดักไว้ ก็ได้ยังงูน้อย ๒ ตัว เกล็ดเป็นทองคำทั้งตัว มีหงอนอันแดงงาม

ในคืนวันนั้น บุรุษนั้นอ้วยล้วย ฝันว่าไส้ออกมาเป็นลาย ๆ มีลิงค์ยาวพันเอวถึง ๗ รอบ ทันใดนั้น ตนก็สะดุ้งตื่นขึ้นมาทันที และมี

---

๑ "เอากันแด่" ในที่นี้หมายถึงว่า ช่วยเอาเราไปด้วย

๒ "ผ่า" ในที่นี้หมายถึง เหยียบย่ำ, ทำลาย

ความกลัวยิ่งนัก ครั้นถึงเวลาเช้าออกไปใส่ยาตร จึงได้เล่าความฝันที่ตนฝันนั้นให้พระอรหันต์ฟัง พระอรหันต์จึงบอกให้หาดอกไม้ขาวใส่พานบูชาไว้บนหัวนอน แล้วให้ตรวจน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่พญานาค ครั้นถึงเวลาพอกินข้าวงาย เผอิญมีคนนำเอางูน้อย ๒ ตัวใส่กรงมาให้ จึงเอาขังไว้ จึงมานึกว่าจะนำไปถวายท้าวคำยางผู้เป็นใหญ่ แต่ยังมิได้นำเอาไป เพราะเห็นว่าเป็นเวลาจวนค่ำ

ในค่ำวันนั้น สุวรรณนาคจึงเนรมิตเป็นคนแก่ศีรษะขาว นุ่งผ้าขาว นุ่งเสื้อขาว สยหว่อม[๑]แดงงาม เข้ามาหาบุรีจันอ้วยล้วย แล้วพูดว่า งูน้อย ๒ ตัวที่ท่านขังไว้นี้เป็นลูกของข้อย เหตุนี้ข้อยจึงได้เข้ามาขอเอาคืนไป บุรีจันอ้วยล้วยเห็นดูหลาก[๒] จึงถามว่า เจ้านี้เป็นคนมีศีลธรรมดอกกระมัง จึงได้นุ่งผ้าขาว เหตุไรเล่าจึงมาพูดได้ว่างูเป็นลูกสังดาย[๓] ? ข้อยจะนำเอาไปถวายท้าวคำยางให้ท่านได้เห็นงูเกล็ดเป็นทองคำ

ทันใดนั้น คนแก่จึงได้พูดขึ้นว่า เรานี้เป็นพญานาค ท่านอย่าได้เอาลูกของเราไปถวายท้าวคำยาง ๆ ควรเอาข้าวของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาให้แก่ท่านจึงจะควร ยังนี้ท่านยังมีความปรารถนาเอาสิ่งใดกับเรา ผู้เป็นพญานาค เราก็จะให้แก่ท่านตามความพอใจ ทันใดนั้น บุรีจันอ้วยล้วย จึงได้หวนคิดถึงคำฝันที่ตนฝัน พร้อมทั้งที่ตนได้ตรวจน้ำอุทิศ

---

๑ "สยหว่อม" ในที่นี้หมายถึง สวมหมวก ๒ "ดูหลาก" แปลถูประหลาด

๓ "สังดาย" ทำไม ?

ส่วนกุศลไปถึงพญานาคขึ้นมาว่า ชะรอยพญานาคจะให้กูมีความสุขดอกกระมัง? จึงได้พูดกับพญานาคว่า เมื่อข้าพเจ้ามีความปรารถนาสิ่งใดขึ้นเมื่อใด ท่านจงได้ช่วยกรุณาแก่ข้าพเจ้าเมื่อนั้น ด้วยเทอญ แล้วบุรีจันอ้วยล้วยจึงเอางูน้อยทั้ง ๒ นั้นให้ งูน้อยทั้ง ๒ ก็กลับกลายเป็นมาณพ ๒ คน นุ่งห่มเครื่องขาว เดินตามกันหนีออกไปจนสุดชั่วตา

ทันใดนั้น ชายเฒ่าผู้นั้นจึงบอกกับบุรีจันอ้วยล้วยว่า ท่านจงขุดบ่อน้ำบ่อหนึ่งไว้ที่ยังนอกบ้าน ครั้นถึงวันพระ เราหากจักให้สุคันธนาคและเอกจักขุนาค มาณที่นั้น เมื่อท่านมีความปรารถนาสิ่งใด จงไปณที่นั้น แล้วให้เอ้อ[๑]ว่า "สุคันธนาค" "เอกจักขุนาค" ทั้ง ๒ จงมาณที่นี้ ท่านมีความปรารถนาสิ่งใดจงบอกแก่ขาทั้ง ๒ นั้นเทอญ บุรีจันอ้วยล้วยจึงรับคำว่า สาธุ! สาธุ! ชายเฒ่าผู้นั้นก็อันตรธานหายไป

ครั้นอยู่มาสองสามวัน บุรีจันอ้วยล้วยจึงเตือนคนทั้งหลายให้เกี่ยวข้าวในนาที่นั้น เมื่อน้ำนั้นแห้งจึงได้ขุดบ่อน้ำขึ้นบ่อหนึ่ง แล้วพญานาคจึงไปบันดลพระทัยท้าวคำยางพร้อมด้วยมเหษี ให้มีความปรารถนาใคร่จะนำเอานางอินทสว่างลงฮอดไปถวายพระยาสุมิตตวงศาราชามรุกขนครให้เย็นยาทบริขา ครั้งนั้นท้าวคำยางพร้อมด้วยมเหษีพอพระทัยจะใคร่นำราชธิดาไปถวาย สมความที่พญานาคบรรดาลทุกประการ

---

๑ "เอ้อ" ร้องเรียก

พระองค์จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ตบแต่งเรือหอคำ[๑]ให้เย็นที่ประทับราชธิดา เพื่อจะได้นำไปถวายพระยาสุมิตตวงศาราชามรุกขนคร พร้อมทั้งเรือเครื่องราชยรรณาการอีก ๑๐ ลำ เมื่อนางได้ทรายความดังนั้นก็ยังเกิดความเศร้าโศกเย็นกำลัง พระบิดาเห็นว่าธิดาไม่พอใจจึงกล่าวเย็นอุบายเพื่อจะให้นางกลัวว่า ถ้าเช่นนั้นพ่อจะนำเจ้าไปให้เย็นเมียบุริจันอ้วยล้วย ที่เขาเล่ากันว่าปู่มใหญ่นัก และกินข้าวเข้าไปทางสีข้างนั้นหนา เมื่อราชธิดาได้ยินคำพระบิดาว่าจะให้ไปเย็นเมียบุริจันอ้วยล้วย นางกลับมีความพอใจ และหายจากความเศร้าโศกนั้นสิ้น

ครั้งนั้น ท้าวคำบาง จึงตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์มาสร้างแข่งเมืองหลวงขึ้น ๒ หลัง ๆ ละ ๕ ห้อง และเรือนขวาง[๒]อีกหลังหนึ่ง ไว้ที่ระหว่างหาดทรายกับที่บ่อน้ำซึ่งบุริจันอ้วยล้วยขุดไว้นั้น จึงนำราชธิดาลงสู่เรือไปจอดพักอยู่ที่เรือนหลวงที่หาดทรายนั้น แล้วตรัสสั่งให้อำมาตย์ไปบอกบุริจันอ้วยล้วยให้เข้ามาเฝ้า เพื่อจะให้ธิดาเห็นบุริจันอ้วยล้วย จะได้มีความเกลียด แล้วจะได้นำไปถวายพระยาสุมิตตวงศาราชามรุกขนคร ตามความประสงค์ไว้แต่เดิม บุริจันอ้วยล้วยได้ทรายความจากอำมาตย์ดังนั้น จึงไปที่บ่อน้ำซึ่งขุดไว้นั้น ร้องเรียกนาคทั้ง ๒ ให้มาณที่นั้น นาคทั้ง ๒ ก็มา บุริจันอ้วยล้วยจึงบอกกับนาคทั้ง ๒ นั้นว่า บัดนี้ข้าพเจ้ามีความปรารถนาอยากจะได้นางอินทสว่างลงยอดมาเป็นภรรยา ท่านทั้ง ๒ จงกรุณาให้นางได้กับข้าพเจ้าด้วย

---

๑ "หอคำ" ในที่นี้หมายถึง บุษบก ๒ "เรือนขวาง" เข้าใจว่า หอนั่ง

เทอญ

สุคันธนาคจึงนำเอาขวดไม้จันทน์มาให้ กับนิรมิตอ่างสำหรับอาบน้ำ อ่างหนึ่ง พร้อมทั้งกระบวยไว้สำหรับตักน้ำอาบ เอกจักขุนาคนั้นให้ผ้าเช็ดคึ่ง[๑] กายโลหนาคให้ผ้า แล้วจึงบอกกล่าวกันต่อ ๆ ไป ส่วนอินทจักกนาคนั้นให้แหวนจำมรงค์ เสฏฐุไชยนาคให้ตาบขรรค์ไชยศรีด้ามแก้ว สหัสสพลนาคให้เสื้อรูปท้าวพันตน สิทธิโภคนาคให้มงกุฎทองคำประดับแก้ว[๒] คันธัพพนาคให้สังวาลย์ทองคำ สิริวัฒนนาคให้เกิบตีนคำ

ส่วนอินทสิริเทวดานั้น ให้แว่นกรอบทองคำ[๓] เทวดาอินทผยองให้ต่างหูทองคำ เครื่องทั้งหลายเหล่านี้ ประดับด้วยแก้วทุกประการ ส่วนเทวดาสราสนินทนั้น ให้ผ้าเช็ดหน้า ปรสิทธิสักกเทวดา ให้ขวดน้ำมันแก้วผลึก รัตนเกสิเทวดา ให้หวีแก้วผลึก เมื่อนาคและเทวดาทั้งหลายให้เครื่องเหล่านี้กับยุรีนั้นอ้วยล้วยเสร็จแล้ว ก็มาชุมนุมกันอยู่ณที่หาดทราย ซึ่งเป็นที่อยู่ของสุคันธนาค

ส่วนสุวรรณนาค หัตถินาค ยัพพารนาคนั้น มาพร้อมกับพญาสุวรรณนาคและพุทโธธปาปนาค พญาสุวรรณนาคจึงเนรมิตปราสาทสำเร็จแล้วด้วยไม้จันทน์ พร้อมด้วยอาสนะ เครื่องลาดปู และผ้าเพดานให้พร้อมสรรพ์ แล้วจึงพร้อมกันไปรับเอานางอินทสว่างลงฮอดมาไว้ใน

---

๑ "ผ้าเช็งคึ่ง" ผ้าเช็ดตัว ๒ "แก้ว" ในที่นี้หมายถึง เพ็ชร

๓ "แว่น" กระจก

ปรางค์ปราสาทนั้น พระยาสุวรรณนาคซ้ำเนรมิตท้องพระโรงหลวง ๑๕ ห้อง สำเร็จแล้วไปด้วยแก่นจันทน์แดง ครอยไว้ยังคนทั้งหลายที่เป็นบริวารของนางอินทสว่างลงฮอดให้หลับอยู่ในที่นั้น ปู่พพารนาคจึงนิรมิตเบญจรปราสาทแล้วไปด้วยไม้มะเดื่อโคยคำภายนอก พุทโธชปาปนาคเนรมิตสระพังสำหรับสรง สุกขรนาค หัตถินาค เนรมิตโรงช้างไว้ซ้ายขวา ในคุ้มในวังนั้นมีทุกประการ เมื่อคนทั้งหลายไปขับต้องวัตถุข้าวของที่พญานาคเนรมิตไว้นั้น ก็ยังเกิดมีอันเป็นไปด้วยประการต่าง ๆ

ครั้งนั้น เทวดาอินทสิริเจียมยาง จึงกล่าวกับด้วยพญานาควา วัตถุข้าวของทั้งสิ้นในปรางค์ปราสาทโรงหลวงนี้ ข้าพเจ้าจะเป็นผู้รักษาเอง แล้วเข้าไปรักษาอยู่ในเบญจรปรางค์ปราสาทนั้น และให้นางเทวดามัจฉนารีนำพานดอกไม้ไปเชิญบุริจันอ้วยล้วยให้เข้ามา ขณะนั้นบุริจันอ้วยล้วยกำลังชำระสรีรกายอยู่ในที่อันพญานาคเนรมิต เช็ดคิ่งด้วยผ้าที่พญานาคนิรมิตไว้นั้น ร่างกายก็ขาวงามบริสุทธิ์ แล้วประพรมด้วยเครื่องหอม มีจวงจันทน์ เป็นต้น ท้องก็แวบ[๒]ลงกลมงาม ประดุจดังขาชนู ใส่ต่างหู นุ่งผ้าเชิงลายก้านแย่ง ประดับประดาไปด้วยเครื่องประดับ มีมือถือพวงมาลัย สะพายขรรค์ไชยศรี แล้วสวมสอดเกี้ยนคำ พอเวลายามตูดตั้งเมื่อค่ำ[๓] นางเทวดามัจฉนารี

---

๑ "โคบคำ" บุด้วยทองคำ ๒ "แวบ" ยุบ

๓ "พอเวลายามตูดตั้งเมื่อค่ำ" ในเวลาตั้งแต่เที่ยงไปถึงเวลาเย็น

เนรมิตวี[1] คำ ยื่นให้บุริจันอ้วยล้วย ๆ รับเอาแล้วก็หลับอยู่ในที่นั้น นางเทวดามัจฉนารีจึงโจม[2]เอาบุริจันอ้วยล้วยมาวางไว้ในปรางค์ปราสาทกับด้วยนางอินทสว่างลงฮอด ทันใดนั้นนางก็สะดุ้งตื่นขึ้น ได้กลิ่นสุคนธรสของจันทน์มาถูกต้องนาสา นางก็พลอยหลับไปอีก ครั้นตื่นขึ้นมาภายหลังจึงได้มีความรักใคร่กับด้วยบุริจันอ้วยล้วย ได้เป็นภรรยาสามีกันตั้งแต่นั้นมา

ส่วนบริวารทั้งหลาย เมื่อตื่นขึ้นมาเห็นดังนั้นก็มีความอัศจรรย์ยิ่งนัก จึงได้นำความไปทูลท้าวคำยาง พร้อมด้วยพระมเหษี ทั้ง ๒ พระองค์เมื่อได้ทรงทราบก็ทรงยินดี จึงตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์จัดการพิธีอภิเษกสมโภชบุริจันอ้วยล้วยขึ้นเป็น "เจ้าบุริจัน" พระสวามีนางอินทสว่างลงฮอด พร้อมทั้งมอบเวนบ้านเมืองให้เขาทั้ง ๒

พญานาคจึงได้คุ้ยควักให้เป็นย่อน้ำมงคล ไว้ในห้วยมงคลทิศหัวเมืองสองลิ[3] พญานาคจึงกลับมายอกกับนางเทวดาอินทสิริเจียมบาง ๆ จึงให้เทวดาตนชื่อว่าปรสิทธิสักกะไปอยู่รักษาลินที่ไหลออกมาก้ำฝั่งภายนอกเมืองนั้น ลินที่ไหลออกมาก้ำฝั่งในเมืองนั้นให้เทวดาตนชื่อว่า รัตนเกสีไปรักษา เพื่อให้ไหลผ่ามาที่ท่าแม่น้ำของ ให้เป็นมงคลแก่บ้านเมือง นางเทวดามัจฉนารีจึงยอกกับพญานาคว่า ตัวผู้ข้านี้จะรักษาเจ้าบุริจันอ้วยล้วย พร้อมด้วยข้าทาษบริวาร ในหัตถยาส

---

๑ "วี" พัด ๒ "โจม" ยก ๓ "ลิน" ราง

เทวดาอินทผยองจึงกล่าวขึ้นว่า ผู้ข้าจะรักษาอาณาประชาราษฎรทั้งหลายในพระนคร แต่คุ้มเหนือตลอดไปถึงคุ้มใต้ทั้งสิ้น เทวดาสราสนิทจึงกล่าวขึ้นว่า ผู้ข้าจะรักษาแต่คุ้มหลังนี้ไปเหนือทั้งสิ้น

แล้วเทวดาอินทสิริจึงยอกกับพญาสุวรรณนาคว่า ศรีเมือง ๆ นี้มีอยู่ ๕ แห่ง คือที่นาใต้แห่งหนึ่ง ที่นาเหนือแห่งหนึ่ง ที่พันท้าวแห่งหนึ่ง ที่หาดทรายผ่อหล่ำแห่งหนึ่ง ที่คกคำแห่งหนึ่ง นาคตัวใดอยู่ในที่เบื้นศรีเมือง ก็ให้รักษาอยู่ณที่นั้นเทอญ และขอให้นาคทั้งหลายไปเที่ยวดูแลรักษา เอือก งู ที่เบื้นบริวารแห่งท่านทั้งหลาย อย่าได้ให้ขบกัดผู้คนที่ไม่ได้กระทำผิดจารีตประเพณีเดิม จงช่วยกันปกปักรักษาพระพุทธศาสนาบ้านเมืองให้รุ่งเรืองเหมือนดังท่านนี้ และให้เขาทั้งหลายตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ รักษากงจักร์แก้วแห่งพระพุทธเจ้าด้วย

ครั้งนั้น สุวรรณนาคได้ยินคำของเทวดากล่าวดังนั้น ก็มีความยินดียิ่งนัก จึงแต่งให้นาค ๔ ตัวไปเบื้นล่ามเมือง สำหรับพิจารณาดูคุณโทษแห่งราษฎรชาวเมืองทั้งหลาย ควรกัดให้กัดควรกินให้กิน ล่ามทั้ง ๔ ตัวนี้ คือกายโลหนาคหนึ่ง เอกจักขุนาคหนึ่ง สุคันธนาคหนึ่ง อินทจักกนาคหนึ่ง ทั้ง ๔ นี้เบื้นล่ามเมือง

เทวดาอินทสิริ จึงให้เทวดาอินทผยองและเทวดาสราสนิททั้ง ๒ นี้ เที่ยวไปตรวจดูตามตาแสง[๑] เมื่อเห็นโทษอันผิดแห่งคนทั้ง

---

๑ "ตาแสง" เทียบตำแหน่งกำนัน

หลาย ให้บอกเล่าแก่ล่ามเมืองทั้ง ๔ พิจารณาให้แจ้ง แล้วจึงให้นาคที่รักษาศรีเมืองทั้ง ๕ แห่งแต่งตัดสินเทอญ

ส่วนนางเทวดามัจฉนารินั้น ให้ดูคุณและโทษบุรีจัน พร้อมด้วยข้าทาสบริวารทั้งสิ้น แล้วให้บอกแก่ล่ามทั้ง ๔ พิจารณาดูตามคุณและโทษนั้น ๆ เทวดาอินทสิริน้นให้เขียนผู้คาดกฎเส้นไว้ แล้วให้เทวดาสราสนิทอ่านข้อกฎนั้น ๆ ให้คนทั้งหลายฟังที่หาดทรายนั้น เทวดาอินทสิริเจียมบางนั้นให้เขียนผู้รักษาน้ำมงคล ส่างสองหนองสามเทวดาและนาคที่รักษาพระนครนั้น เทวดา ๖ ตน นาค ๙ ตัว

ขณะนั้นนาคและเทวดาทั้งหลายจึงชอกกล่าวแก่กันว่า ให้จดจำคาดกฎเส้นไว้จังทั่วกัน แล้วจึงพร้อมกันออกไปเนรมิต ให้เขียนเวียงและต้าย[๒]ไม้จันทน์หอมรอบพระนครทั้ง ๔ ด้าน แล้วก็กลับไปที่อยู่แห่งตน ๆ

เมื่อบุรีจันได้ขึ้นเสวยราชย์บ้านเมืองแล้ว จึงให้คนทั้งหลายกรุย่อน้ำที่ขุดไว้แต่ก่อนนั้นด้วยกระดานไม้ประดู่ แล้วให้สร้างมณฑปกวมย่อน้ำนั้นไว้ และสร้างสะพานตั้งแต่พระนครข้ามน้ำยิงนั้นออกไปถึงบ้านเดิมด้วยไม้ประดู่ ที่บ้านเดิมของท่านนั้นท่านได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง พระอรหันต์จึงให้ชื่อว่า “วัดสวนอ้วยล้วย” แล้วสร้างวิหารขึ้นอีก๒หลัง ให้พระอรหันต์บ่าใต้บ่าเหนืออยู่ พระอรหันต์ ๒ องค์นี้ มาสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ที่วัดสวนอ้วยล้วยเสมอมิได้ขาด บุรีจันสร้างปราสาท

---

๑ “ส่าง” บ่อน้ำ ๒ “ต้าย” รั้ว

๔๑
NATIONAL LIBRARY

ขึ้นไว้ที่โพนทางใต้หลังหนึ่ง แล้วไปด้วยทองคำ

ครั้นถึงเวลาเช้า พระอรหันต์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เดินตามสะพานนั้น เข้าไปบิณฑบาตในพระนครเยี่นปกติมิได้ขาด เมื่อถึงวันพระเยี่นต้นว่า วันขึ้น ๗, ๘, ๑๔, ๑๕ ค่ำ วันแรม ๗, ๘, ๑๔, ๑๕ ค่ำ บุริขันออกไปรักษาศีลอยู่ที่ปราสาทหลังหนึ่งที่โพนทางใต้พระนครมิได้ขาด ครั้นรุ่งเช้าใส่ยาตรเวนข้าวสงฆ์เสร็จแล้วก็ไปกระทำสักการพระพุทธรูปในพระอารามวัดสวนอ้อยล้วย และฟังพระธรรมเทศนาซึ่งพระอรหันต์เยี่นผู้แสดง ครั้นเสร็จแล้วออกมากระทำสักการะ และอุทิศส่วนกุศลไปให้พญานาคและเทวดาที่น้ำล่างไม้คู่นั้นเยี่นปกติมิได้ขาด

ครั้งนั้นมหาพุทธวงศา ให้มหาสัชชดีอยู่สั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ที่วัดสวนอ้อยล้วย ส่วนตัวมหาพุทธวงศานั้นไปนำเอาธาตุพระอรหันต์ขีณาสพ ที่เยี่นวงศ์แห่งพระศาสดามารวมไว้ในที่อยู่แห่งตน แล้วจึงบอกกับบุริขันว่า จะบรรจุธาตุพระอรหันต์ไว้ ณ ที่นี้ ให้ขุดดินลงลึก ๕ วา กว้าง ๓ วา ก่อด้วยอิฐให้เยี่นรูปปราสาทเจดีย์ แล้วเอาแผ่นเงินเรียงปูรองในภายในปราสาทนั้น แล้วจึงเอาธาตุพระอรหันต์นั้น ๆ เข้าบรรจุไว้ในที่นั้น จึงให้เอาหินหมากคอมถมให้แน่นหนาเรียบร้อย จึงหมายสีมาเสมอยอดปราสาทนั้น สูง ๓ วา กว้าง ๑ วา คนทั้งหลายจึงได้เรียกที่นั้นว่า "บ้ามหาพุทธวงศา" มีฉันทะพร้อมกัน พันท่องหนองขัน วัดสวนอ้อยล้วย สัชชดี แต่นั้นมา

ครั้งเมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อเสร็จการก่ออุโมงค์และประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ที่ภูกำพร้าแล้ว ก็กลับไปสู่เมืองราชคฤห์ พระมหากัสสปเถระเจ้า มองเห็นสามเณร ๓ องค์เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในการปฏิบัติ ถูกต้องตามคำสั่งสอน มีความเพียรในการกระทำสมถะวิปัสสนา สามเณรทั้ง ๓ องค์นี้ เมื่อบวชเป็นภิกษุก็ได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมกันทั้ง ๓ องค์ องค์หนึ่งมีนามว่า พุทธรักขิต องค์หนึ่งมีนามว่า ธรรมรักขิต อีกองค์หนึ่งมีนามว่า สังฆรักขิตพระอรหันต์ทั้ง ๓ องค์นี้ มาแต่เมืองราชคฤห์ มาอยู่ "หนองกก" ใกล้กับภูเขาหลวง

พุทธรักขิต จึงไปนำเอามหารัตนกุมารพี่น้อง แต่เมืองอินทปัฐนคร มาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วไปอยู่ที่ริมเมืองฟากฝั่งแม่น้ำของฝ่ายตะวันออก สอนวิปัสสนาภาวนาอยู่ในที่นั้น หมื่นกลางโรงจึงสร้างหอแพให้อยู่ ที่นั้นจึงได้เรียกว่า "หอผา" มาแต่ครั้งนั้น

ส่วนเจ้าธรรมรักขิต ก็ไปนำเอามหาสุวรรณปาสาทกุมารพี่น้อง แต่เมืองจุลณีพรหมทัตมาบวช แล้วสอนวิปัสสนาภาวนา อยู่ในเวียงงัวใต้ป่าก หว้ยคุคำ หมื่นกลางโรงสร้างวิหารให้อยู่ในที่นั้น

พระสังฆรักขิตนั้น ไปนำเอาเจ้าสังขวิชกุมารมาบวช อยู่ที่เมืองลาหนองคาย น้ำเลยพ่อนม สร้างวิหารให้อยู่ เจ้าทั้ง ๕ องค์นี้เมื่อได้เรียนวิปัสสนาภาวนา กับด้วยพระอาจารย์ทั้ง ๓ ของตน ๆ ครั้นบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงพระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์โดยลำดับ

พระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์นี้นามว่า มหารัตนเถระหนึ่ง จุลรัตนเถระหนึ่ง มหาสุวรรณปาทเถระหนึ่ง จุลสุวรรณปาทเถระหนึ่ง สังฆวิชเถระหนึ่ง พระพุทธรักขิต, ธรรมรักขิต, สังฆรักขิตเถระ, ผู้อาจารย์จึงนำเอาสานุศิษย์ทั้ง ๕ นี้ ไปสู่เมืองราชคฤห์

อยู่มากาลวันหนึ่ง เย็นฤดูหนาว บุริจันออกไปจำศีลเวนข้าวและให้อัคคิทาน ตรวจน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้พญานาคและเทวดา ครั้นถึงเวลาเย็นก็เข้าไปนอนในปราสาท พอเวลาจะใกล้รุ่งพญานาคเนรมิตเป็นมนุษย์นุ่งขาวห่มขาว นำเอาแก้ว ๗ ประการ ใส่พานทองแล้วใส่ถุงแพรขาว พร้อมด้วยรูปกงจีตรแก้วและรูปท้าวรูปนาง กับทั้งพานดอกไม้ธูปเทียนคุกเข่าเข้ามาให้

ส่วนรูปจิตร์แก้วนั้นแล้วไปด้วยทองคำ รูปท้าวรูปนางนั้นแล้วไปด้วยเงินเรียง ผ้าขาวจึงบอกกับเจ้าบุริจันว่า เจ้าได้นางอินทสว่างลงฮอด ซึ่งท้าวคำยางและนางคำยางผู้เป็นยิดามารดา ท่านมีความปรารถนาจะนำไปถวายให้เป็นมเหษี พระยาสุมิตตวงศามรุกขนครอย่าได้โทษแก่พญานาคกับทั้งเทวดาที่ยินดีกับด้วยบุริจัน ๆ ท่านจงเอาถุงจิตร์แก้วอันนี้ไปคารวะ พระยาสุมิตตวงศานั้นเทอญ บุริจันคิดถึงความหลังของตนจึงรับว่า สาธุ สาธุ พญานาคซ้ำให้ทองคำ ๑,๐๐๐ ตำลึง แล้วก็อันตรธานหายไป

เมื่อบุริจันกลับมาจากจำศีลไปสู่พระราชฐานแล้ว จึงตกแต่งเครื่องบรรณาการ พร้อมทั้งข้าวของอันพญานาคนำมาให้นั้น ให้หมื่น

สาร หมื่นนาใต้ หมื่นนาเหนือ หมื่นสองเมือง หมื่นเชียงชูและพันนาเมือง นำไปถวายพระยาสุมิตตวงศามรุกขนคร เมื่อพระองค์ทรงแล้วยังเครื่องยรรณาการ ขณะนั้นปราสาทหลังหนึ่งก็บุจากพื้นดินขึ้นมาพร้อมทั้งพระราชโรงหลวงหลังหนึ่งกว้าง ๑๙ ห้องล้วนแล้วด้วยทองคำประดับประดาไปด้วยแก้ว มีทั้งพระราชอุทยาน ประกอบไปด้วยพืชผลเบื้องต้นว่าข้าวโพด, สาลี, พร้าว, ตาล, หวาน, ส้ม, กล้วย, อ้อย, หมาก, พลู, ถึงแม้ว่าพืชข้าวกล้าก็ยังเกิดมีขึ้น ในพระราชอุทยานนั้นทุกประการ

อันนี้ก็ด้วยอานิสงส์ผล ที่พระองค์ได้ใส่บาตรพระศาสดา เมื่อครั้งเบื้องพระยาติโคตรบูรครั้งโน้น ความอันนี้ก็ลือชาปรากฏไปถึงท้าวพระยาร้อยเอ็ดพระนครๆมีความชื่นชมยินดี และมีความปรารถนาจะใคร่เห็นอันนี้ก็ด้วยอานิสงส์ ที่ได้อุ้มบาตรไปส่งพระศาสดาดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

ครั้งนั้นพระยาร้อยเอ็ดพระนคร จึงพร้อมกันนำราชธิดาเมืองละองค์พร้อมทั้งบริวารนางละ ๕๐๐ คน ช้างพลาย ๑๐ เชือก ช้างพัง ๑๐ เชือก ม้า ๑๐ ม้า พร้อมทั้งควาญและนายม้า กับทั้งทองคำอีกเมืองละ ๑๐๐,๐๐๐ ตำลึง เบื้องเครื่องราชบรรณาการนำเข้ามาถวายแล้วพร้อมกันราชาภิเษกขึ้นเบื้องพระยาสุมิตตธรรมิกราชาธิราชเอก-ราชมรุกขนคร ครั้นเสร็จการราชพิธีแล้ว พระยาร้อยเอ็ดพระนครจึง

---

๑ "บุ" ผุด

พร้อมกันกลับไปสู่พระนครของตน ๆ

ครั้นถึงฤดูกาลออกพรรษาสังขารปีใหม่ พระยาร้อยเอ็ดพระนคร จึงแต่งให้อำมาตย์จำทูลพระราชสาส์นพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงินทอง เข้ามาถวายพระยาสุมิตตวงศาธรรมิกราชาธิราชเอกราช

ครั้งนั้นพระยาสุมิตตวงศาพระองค์พระราชทานคนใช้แก่อำมาตย์บุรีจันมีหมื่นจรดเบื้องต้น กับทั้งทองคำอีกหนัก ๑,๐๐๐ ตำลึง และเสื้อผ้าให้ครบถ้วนทุกคน แล้วพระองค์ทรงจัดนาง ๒ นางไปประทานบุรีจัน นางหนึ่งชื่อมงคลกตัญญู เป็นเชื้อวงศ์ชาวขุลณ์ อีกนางหนึ่งชื่อมังคลทปาลัง เป็นเชื้อวงศ์ชาวราชคฤห์ พร้อมด้วยข้าทาษบริวารนางละ ๕๐๐ คน ช้างพัง ๒๐ เชือก ช้างพลาย ๒๐ เชือก ม้า ๒๐ ม้า พร้อมทั้งควาญและนายม้า เงิน ๑๐,๐๐๐ ตำลึง ทอง ๑๐,๐๐๐ ตำลึง เสื้อผ้าสิ่งละ ๑๐,๐๐๐ พร้อมทั้งเครื่องบัญราชกกุธภัณฑ์ มอบให้พราหมณ์ทั้ง ๕ ที่รู้จบไตรเพทเป็นหัวหน้า มีมังคลพราหมณ์หนึ่ง ขุลมังคลพราหมณ์หนึ่ง ไชยพราหมณ์หนึ่ง สิทธิพราหมณ์หนึ่ง จิตตวัฒนพราหมณ์หนึ่ง ทั้ง ๕ นี้ให้น้อมนำไปราชาภิเษกบุรีจัน ครั้นถึงวันมหาพิไชยฤกษ์อันดี จึงตรัสสั่งให้ออกเรือขึ้นมาสู่เมืองบุรีจัน

ครั้นมาถึงแล้ว พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงให้จอดเรือที่ท่าหอแพหมื่นกลางโรง จึงไปยอกหมื่นนันทอาราม น้าเลี้ยงพ่อนมให้มาพร้อมกัน แล้วสร้างแปงราชสำนักที่พักที่อาศัยขึ้น ๒ หลัง พร้อมทั้งหอขวาง

หลังหนึ่งให้นางทั้ง ๒ อยู่ และสร้างขึ้นสำหรับเก็บข้าวของหลังหนึ่ง สำหรับให้พราหมณ์ทั้ง ๕ อยู่อีก ๒ หลัง ถ้อยคำอันนี้จึงได้ล้อชาปรากฏไปว่า "หอผา ท่าแขก พราหมณ์มา"

พระยาสุมิตตธรรมเจ้า พระองค์จึงให้หมื่นนันทะผู้เป็นปราชญ์มายอกเขตต์แดนเมืองให้ แต่ปากสดึงมาโดยลำดับ คนทั้งหลายที่แตกตื่นอพยพหนีมาแต่เมืองร้อยเอ็จประตูครั้งนั้น ก็ขึ้นมากับด้วยหมื่นนันทะกลางโรงผู้เป็นปราชญ์นั้น มีหมื่นหลวงกลางเมืองเป็นต้น และหมื่นรามเมือง หมื่นประชุมนุมเมือง หมื่นพระน้ำรุ่ง หมื่นเชียงสา ครั้นมาถึงราชสำนักแล้วก็ตั้งพักอยู่ณที่นั้น

ครั้งนั้นหมื่นแก่มาตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำของแต่ปากห้วยคุคำไปเหนือ คนทั้งหลายจึงชุมนุมพูดจากัน นางทั้ง ๒ จึงว่า "เขตต์แดนอย่าพ้าวให้เราไซ้ร" พันแก่ได้ยินดังนั้นจึงนำความไปบอกแก่พราหมณ์ทั้ง ๕ ๆ จึงนำเครื่องกกุธภัณฑ์พร้อมทั้งเครื่องบรรณาการนั้น ๆ ไปราชาภิเษกบุรีขัน

ครั้งนั้นบุรีขันจึงแต่งอำมาตย์ออกไปรับพราหมณ์เข้ามา เมื่อเสร็จการพิธีราชาภิเษกแล้ว พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงทูลบุรีขันว่า บัดนี้พระยาสุมิตตธรรมพระองค์มีอาชญาให้ข้าพเจ้าทั้งหลายนำนางทั้ง ๒ มาถวาย พร้อมทั้งเขตต์แดนบ้านเมือง ขอให้พระองค์ไปรับเอา พระยาสุมิตตธรรมพระองค์เป็นใหญ่กว่าท้าวพระยาในชมพูทวีป ๆ เทียรย่อม

๑ บางแห่งเป็นกระดิ่ง

นำเอาราชธิดามาถวาย ผิว่าพระองค์จะเอานางทั้ง ๒ นี้มาพร้อมณขัตนี้ ก็เหมือนดังพระองค์เป็นผู้น้อยและมีอำนาจอ่อนกว่าบุรีจัน อนึ่งก็ยังไม่ได้ราชาภิเษก ถึงแม้ราชาภิเษกแล้วก็ไม่ควร นางทั้ง ๒ นี้เป็นเชื้อวงศ์ใหญ่โต

คำอันนี้อำมาตย์ทั้งหลาย มีหมื่นกลางเมืองหนึ่ง หมื่นรามเมืองหนึ่ง หมื่นประชุมนุมเมืองหนึ่ง หมื่นพระน้ำรุ่งหนึ่ง หมื่นเชียงสาหนึ่ง หมื่นแก่หนึ่ง หมื่นกลางโรงหนึ่ง หมื่นนันทอารามหนึ่ง น้าเลี้ยงพ่อนมเขาทั้งหลายเหล่านี้ มีความวิตกตามปัญญาอันส่องแจ้ง ในธรรมอันเล็กแลบ[๑] ความจริงนั้นพระยาสุมิตตธรรมพระองค์ก็มิได้อาณัติ แต่หากว่าเขาทั้งหลายมีความวิตก จึงมิได้ให้พราหมณ์นำนางทั้ง ๒ มา พระองค์มีธรรมจินดารำพึงถึงคลองสาธุนรธรรมกตัญญู และในปุตตภริยบริหาคแท้จริง ที่พระองค์ให้ชื่อนางที่นำมาถวายนั้น มีชื่อว่า "มังคลกตัญญูหนึ่ง" "มังคลทปาลังหนึ่ง" นั้นเป็นปัญหาคุณตอบแทนแก้วเพื่ออภัยโทษ ที่บุรีจันได้พานางอินทสว่างลงชอตมาเป็นภรรยา

อีกอย่างหนึ่งพระองค์ชอบให้เป็นมงคลแก่บุรีจัน เพื่อจะได้ค้ำชูพระพุทธศาสนาไปภายหน้า เหตุนี้พันแก่จึงได้นำข่าวสาส์นนั้น ๆ ขึ้นมาทูลปฏิบัติให้บุรีจัน ๆ คิดถึงในถ้อยคำนั้น ๆ จึงได้แต่งเรือให้ไปรับเอา

---

๑ "เลิกแลบ" ละเอียด สุขุม

พราหมณ์ขึ้นมา เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ มาถึงแล้ว จึงได้นำเครื่องบรรณาการพร้อมพระราชสาร เข้าไปถวายบุริจัน ๆ ก็กระทำการเคารพในพระราชสาร ขณะนั้นพราหมณ์ทั้ง ๕ จึงได้พิจารณาดูลักษณะของบุริจัน ตามคัมภีร์เพทที่ตนได้เล่าเรียนมานั้น จึงเห็นได้ว่าเป็นโพธิสัตว์ที่ได้รับลัทธพยากรณ์มาแล้ว ทันใดนั้นพราหมณ์ทั้ง ๕ จึงได้ดูนามและโคตรของบุริจัน ก็รู้ได้ว่าเป็นตระกูลพ่อนา พระอรหันต์จึงได้ให้ชื่อว่า "บุริอ้วยล้วย"

แล้วพราหมณ์ทั้ง ๕ จึงพร้อมกันถวายโฉลกโคลงไว้คนละบท มังคลพราหมณ์ผู้ใหญ่กว่าพราหมณ์ทั้ง ๔ จึงกล่าวว่า ผู้มีบุญอรหันตาจึงให้ชื่อ รำพำยารมีธรรมถ้วนแล้ว อวยจันทนาคเทวดาผายโผดลวยรูปลุลาภได้อินทสว่างโสรจ เสวยราชควรแลนา

ฤลมังคลพราหมณ์จึงกล่าวโฉลกโคลงปฏิโลมว่า ลวยตมตูปกระทำนำให้เย็นเหตุ อวยโพเสียเพศร้ายวิปาโก ปู่มใหญ่รีบใช่โยโสสามานย์ ท่านพึงบุญบุรพชาติเชื้อ แหม่นยาทโพธิญาณแลนา

แล้วพราหมณ์ทั้ง ๕ จึงพิจารณาดูลักษณะของนางอินทสว่างลงชอด เห็นว่านางนี้ถูกต้องตามอิตถีลักษณะ เย็นเมียบุราณทุติยิกาบุริจันจึงได้เย็นผัว ไชยพราหมณ์จึงได้กล่าวโฉลกโคลงว่า นางนารีบัญจกัลยาณีพร้อม มีศรีอินทรสักกะปราณีทรงธรรมทอดไว้ ธเทวินทร์แต่งนำแนมให้บุริจันเย็นใหญ่ส่างกระสัน ให้หายโภยภัยจริงแลนา

สิทธิพราหมณ์จึงกล่าวปฏิโลมว่า สว่างสนิทนิทแหน่งเนื้อนอนเนื่อง ทรงโฉลกจึงแถลงภายโยค ให้เอาบุรีจันเย็นใหญ่ อินทรกร่างเกราแสรงเพศ เหตุแค้นคำเคือง นางนารีบุญเบ้องลาภล้นเลยเร่อเรืองงามแลนา

ทันใดนั้น จิตตวัฒนพราหมณ์ จึงเอาชื่อบุรีจันอ้วยล้วยและนางอินทสว่างลงชอดนั้น มาเข้าประสมกันเย็น ๘ บทได้ ๒ โฉลก อธิบายดังนี้ "บุ, นาง, รี, อินทร์," ๔ บท และ "อวย, ธ, ลวย, สว่าง" ๔ บท ปุบขึ้นแหม่นผัวบุราณก่อน นางลุได้ทัวระการพันโลก ริชะ-อินทรสมภารมีย่ห่อนเปล่า อินทร์วางให้บริโภค ทรงโฉมจริงแลนา อวยลวดให้คันธรสพุ่งซ่าน ธทรงทอดเนื้อมรโฉมสายสะอาด ลวยลวดใค้ ลวดใค้ลือชา ทั้งเมืองสว่างแสลงเบ้อง ยอเมืองมอบให้จริงแล

เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ พิจารณารำพึงถึงพระยาสุมิตตธรรมเจ้าและบุรีจัน เปรียบเทียบกันดู จึงกล่าวเย็นโฉลกว่า สุ, มิต, ต, ธรรม, เอาวาทะ ๔ ตัวนี้ มังคลพราหมณ์อ่านเย็นโฉลกว่า "สุใจงสว่างแจ้งโพธิญาณ มิตตทรงธรรมสมภารเสมอภาค ตติยชาติเชื้อสืบสร้างศาสนา ธรรมราชาอาชาไนยจิตต์คิดชอดจริงแล"

จุลมังคลพราหมณ์ จึงกล่าวเย็นคำโฉลกว่า "ธรรมราชาชาติเชื้อโคดม ตติยทัวระเทียวสมภารสืบสร้าง มิทธิไชยได้ม้างเมือพ้าห้าพันวัสสา ยังสุดเสี้ยงแล้วเมือพ้าพร้อมเมตไตรยลงแลนา

ขณะนั้นไชยพราหมณ์ จึงมารำพึงถึงนางเทวีแก้ว จึงกล่าวเป็นโฉลกว่า "นางนารีพร้อมอัชยาศัย ธทรงกรรมเป็นบุญจัยตกแต่งวิให้เย็นแอ้งแม่งย่อร้อนแก่หัวใจ แก้วเกิดเป็นมัทรีแทยเท่านิรพานจริงแลนา

สิทธิพราหมณ์กล่าวโฉลกปฏิโลมว่า "แก้วเกิดเป็นเมียแก้วใจผัวแผ้วในการบุญ มีคำรักชื่นช้อย วิวอนชั่นเวหาปอมเมฆ ได้เป็นเอกภริยา เทพดาให้ลักขณะแวนยิ่ง นางนรทัพพาทรงแท่น แล้วจึงได้ชื่อว่าเทวีแก้วจริงแท้บ่สงสัยแลนา"

จิตตวัฒนพราหมณ์จึงกล่าวเป็นโฉลกว่า สุ, นาง, มิต, เท, เข้ากันเป็น ๔ บท ต, วิ, ธรรม, แก้ว, เป็น ๔ บท จึงกล่าวเป็นโฉลกว่า "สุจิตตเสียวสวาสดิแจ้งในบุรพ นางคูนค้ำให้ทรงธรรมทานแจกมิตตจึงยกแยกชื่นทูนทั่วสิสัง เททอดให้พุทธสงฆ์ชั่วเขตต์นิพพานแลนา ตะตับบุ่งจักให้แพ้ยังตัณหา วิวาจากรรมฐานั่งย่อนเคียดเดียดแก่ใจ ธรรมาเป็นอุปนิสสัยสังเขต แก้วอันให้แล้วเหตุนิพพานจริงแล

เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ กล่าวโฉลกเสร็จแล้ว จึงถามหาน้ำมงคลเพื่อจักนำเอามาราชาภิเษกบุรีจัน คนทั้งหลายจึงไปเอาน้ำแม่ของและน้ำย่อและน้ำสระพัง ที่ว่าเป็นมงคลนั้นมาให้ พราหมณ์ทั้งหลายไม่เอาให้คนทั้งหลายไปหาน้ำมงคลที่พญานาคได้กระทำไว้นั้นจึงจะเอา คนทั้งหลายบอกว่าไม่มี จะสระสรงมหากษัตริย์ก็เกรงย่อมเอาน้ำแม่ของ

น้ำบ่อและน้ำสระพัง ที่เย็นมงคลควรเอาหากเย็นจากน้ำที่พญานาคให้บ่อนมีสักเท่อ[๑]

แม่น้ำใหญ่และแม่น้ำน้อยทั้งหลายที่ใดก็ดี หลางมีอยู่ทุกแห่ง แม้ไม่ได้ก็เอามาหดสรง พราหมณ์ทั้งหลายจึงว่า ที่จะเอามาสระสรงราชาภิเษกให้เย็นท้าวพระยาตามประเพณีวงศานั้น น้ำที่จะนำเอามานั้นก็ควร แต่ส่วนเจ้าบุรีนั้นคือหน่อพุทธังกูร ได้มาเกิดในตระกูลพ่อไร่พ่อนา เราทั้งหลายอยากจะได้น้ำมงคล ที่พญานาคเนรมิตไว้นั้นมาสระสรง จะล้างเสียยังกลิ่นไอ เพื่อให้ประเสริฐในภายหน้าตามอุปเทศด้วยเหตุนี้ ชาติพราหมณ์ทั้งหลายนี้ เที่ยรย่อมรู้จบแล้วยังคัมภีร์ลักษณะทั้งมวล ฉะนี้จึงรู้ว่า เจ้าบุรีนั้นเย็นหน่อพุทธังกูร คนทั้งหลายจึงกล่าวกับพราหมณ์ว่า หน่อพุทธังกูรนี้ เที่ยรย่อมเกิดขัตติยตระกูลและพราหมณ์ตระกูลดอกหนา

พราหมณ์ทั้ง ๕ ได้ยินดังนั้น จึงนำเอามายังปัญหาโคลงมากล่าวให้คนทั้งหลายฟังว่า ยังมีสระน้ำอันหนึ่ง เขียดน้ำออกเสียให้แห้ง ครั้นถึงฤดูกาลฝนตก น้ำเข้ามาขังอยู่ในสระนั้น บัวนั้นก็ยังเกิดขึ้น มีดอกอันสวยงามด้วยเหตุใด คนทั้งหลายจึงตอบว่าบัวที่เกิดขึ้นในสระที่นั้นก็ด้วยเหตุแห่งน้ำ พราหมณ์จึงถามว่า เหตุไรดอกบัวจึงเกิดด้วยน้ำนั้นเล่า คนทั้งหลายจึงตอบว่าน้ำอาศัยตม ๆ อาศัยซึ่งน้ำ สังโยคกัน

---

๑ "น้ำที่พญานาคให้บ่อนมีสักเท่อ" ในที่นี้หมายความว่า น้ำที่พญานาคเนรมิตหรือกระทำไว้นั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายยังไม่เคยเห็นว่ามีเลย

เข้าแล้ว บัวจึงได้เกิดมีดอกออกมา พราหมณ์จึงกล่าวว่า ตมและน้ำนั้นมีคันธรสหรือไม่มีเล่า คนทั้งหลายจึงตอบว่าตมและน้ำนั้นไม่มีคันธรสอะไร มีคันธรสแต่ดอกบัวเท่านั้นแหละ

พราหมณ์ทั้ง ๕ นั้นจึงกล่าวว่า ตมและน้ำนั้น เป็นประดุจดังยิดา และมารดาของเจ้าบุริฉันซึ่งเกิดในตระกูลพ่อไร่พ่อนานั่นแหละ ชาติที่อันบุคคลผู้ประเสริฐแล้ว แม้จะเกิดในที่ใด ๆ ก็ตาม ที่เกิดนั้นแลเป็นที่ประเสริฐ แก้วลูกประเสริฐก็เกิดย่อมเกิดแต่หิน ม้าอาชาไนยนั้นก็เกิดย่อมเกิดแต่ลา เมื่อบุคคลเกิดมาในตระกูล ๒ ตระกูล คือ ขัตติยตระกูล และพราหมณตระกูลนั้น จะถือว่าเป็นเนื้อหน่อพุทธังกูรไปทั้งสิ้นนั้นก็หามิได้

ถ้าอยากจะรู้ว่าใช่หรือไม่ใช่นั้น พราหมณ์ทั้งหลายที่รู้จบไตรเพททั้ง ๓ เขาจึงได้แกวดกฎหมายไว้ให้บุคคลทั้งหลายแจ้งว่า บุคคลที่เกิดในตระกูลทั้ง ๒ ตระกูลดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ตามที่เขาได้รู้มาแล้วว่า ต้องเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในการกุศล เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีลและปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้นแหละ จึงจะได้สมความประสงค์ เรื่องนี้ถ้าอยากจะรู้ให้แจ้งก็มีอยู่ในสูตร์และนิยายต่าง ๆ ให้ไปดูเอาเถอญ

ใครท่านว่าใช่หน่อพุทธพงศ์ ก็ควรเชื่อได้ในคัมภีร์นรลักษณ์มหาบุรุษ เป็นต้นว่า “นาติ ทีฆงฺ นาติ รสฺสงฺ นาติ กณฺหงฺ นาติ โอทาตงฺ นาติ ฉนาติ กิสงฺ” อธิบายความว่า “สูงย่สูงพ้นประมาณ ต่ำย่ต่ำพ้นประมาณ ดำย่ดำพ้นประมาณ ขาวย่ขาวพ้นประมาณ

พี่พี่พันประมาณ ผอมข่ผอมพันประมาณ" ลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ได้แก่ลักษณะของบุริษัน ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ถ้าอยากจะรู้ให้แจ้งให้ไปดูในคัมภีร์ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

พราหมณ์ทั้งหลาย เท่ารู้แต่มหาปุริสลักขณชาติอันเดียว บ่รู้ว่าบุคคลผู้เยี่นลักษณะสิ่งนี้ ได้กตาธิการกุศลสิ่งนี้สิ่งนั้นจึงได้ลักษณะอย่างนี้ อย่างนี้ไข่รู้ ที่จะรู้ได้นั้นมีแต่พระศาสดาองค์เดียวเท่านั้นที่จะรู้ ในที่สุดบุริษัน มีลักษณะถูกต้องตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะแท้ที่เดียว

ขณะนั้น เยี่นเวลาจวนค่ำ พราหมณ์ทั้งหลายจึงพร้อมกันมาพักนอนอยู่ในหอหลวง ในคืนนั้นพอเวลาจะใกล้รุ่ง เทวดาอินทสิริเจียมบาง จึงนำเอาหลาบคำ[๒] ๒ หลาย ๆ หนึ่งเปล่า อีกหลายหนึ่งนั้น จารึกอักษรไว้ในที่นั้น แล้วนำมาใส่ไว้ในถุงหมากของมังคลพราหมณ์ และในคืนนั้นพราหมณ์ทั้ง ๕ ฝันเห็นเทวดาผู้ชาย ๕ ตน กับนางเทวดาอีกตนหนึ่ง พญานาค ๙ ตัว มาบอกว่า หลายคำที่เปล่านั้นให้พราหมณ์ทั้ง ๕ ปงราชนามบุริษันเทอญ

ถ้าท่านทั้ง ๕ อยากรู้แจ้งในธรรมวงศาโคตร ที่รักษาอยู่ในขันธสันดานบุริษัน และเมืองนี้จะตั้งอยู่นานเท่าใด ให้ดูในหลายคำนั้นเทอญ

ครั้นรุ่งสว่างมา พราหมณ์ทั้ง ๕ ตนจากที่ ออกมาล้างหน้าแล้วก็กลับเข้าไปประชุมแก้ฝันให้กันฟัง ในคำฝันนั้นก็ตรงกันทุกประการ

---

๑ "พี่" ในที่นี้หมายความว่า อ้วน ๒ "หลาบคำ" สุพรรณบัฏ

แล้วพราหมณ์ทั้ง ๔ ก็ลามังคลพราหมณ์ไป ทันใดนั้นมังคลพราหมณ์จึงแก้ถุงหมากออกเพื่อจะกินหมาก จึงได้เห็นหลายคำทั้ง ๒ จึงอ่านดูในหลายนั้นรู้เรื่องตลอดแล้ว จึงออกไปตามพราหมณ์ทั้ง ๔ นั้นเข้ามาในที่สงัด แล้วจึงเอาหลายนั้นให้ไชยพราหมณ์อ่าน และจารึกในหลายคำนั้นว่า อินทสิริเจียมขางผู้รักษา "ส่างสอง หนองสาม ล่ามสี่ ศรีห้า"

"เทวตา สฏฺฐิ นวนาคา อินฺทสิริ มาตา ปรสิทฺธิสกฺก เทวปิตา รตนเกสีภาตา อินฺทผยอง สขา สราสนิท ปุตฺโต มจฺฉนารี ภริยา ปริคณฺหสฺส ขนฺธสนฺตาเน ติฏฺฐติ กายโลหนาโค เอกจกฺขุ สุคนฺโธ อินฺทจกฺโก นาควินิจฉยฺโย เสฏฺฐิเชยฺยนาโค สหสฺสพโล สิทฺธิ โภโค คนฺธพฺพ สิริวฑฺฒโน นาโค รกฺขติ นครํ ปุริจนฺทสฺสฏฺฐิโตทติ" พราหมณ์ทั้ง ๕ แปลได้ความว่า คำผันนี้เป็นอัศจรรย์เทวดาเอามาให้พราหมณ์ทั้ง ๕ เพื่อให้นำไปเฝ้าบุรีจัน จึงพร้อมกันดูลักษณะธรรมวงศาโคตร เห็นธรรม ๖ ตัวตั้งอยู่ในสันดาน

จึงกล่าว "ธรรมสังฆาโคตรบุรีจันให้แจ้งแก่คนทั้งหลาย มีท้าวคำยางและมเหยี่เป็นต้น "ว่าศีลที่เจ้าบุรีจันได้รักษานั้น เป็นประดุจดังแม่เทวดา อินทสิริจึงได้รักษาเพื่อเหตุนั้น ที่เจ้าบุรีจันเรียนเอาศิลปที่ดีในสำนักพระอรหันต์ เพิ่มเติมศิลปเดิมที่มีอยู่นั้น เทวดาปะระสิทธิสักกเทวะเป็นพ่อรักษา มีใจอันชาวผ่องในกุศลธรรม เทวดารัตนเกสีเป็นพี่ชายรักษา มีใจเมตตากรุณาแก่คนทั้งหลายนั้น เทวดา

อินทผยองเป็นสหายรักษา มีใจอันอดทนนั้น เทวดาสราสนิทเป็นลูกชายรักษา มีใจอันเลื่อมใสในการบริจาคทานนั้น นางเทวดามัจฉนารีเป็นเมียบุรีจันรักษา เพื่อเหตุนี้แหละพราหมณ์ทั้ง ๕ เห็นพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ตั้งอยู่ในขันธสันดานบุรีจัน

และที่มีใจรู้ในคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้านั้น นาคทั้ง ๔ ตัวเป็นผู้รักษา มีกายโลหะเป็นต้น และเป็นผู้วินิจฉัยพิจารณาคุณและโทษ นาค ๕ ตัวที่รักษาศรีเมืองนั้น มีเสฏฐีไชยนาคเป็นต้น และเป็นใหญ่รักษาบ้านเมืองให้มั่นคงเป็นศรีเมือง

ท้าวพระยาองค์ใดไป่มีธรรม ๖ ตัว อยู่ในขันธสันดานและไป่รู้คุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า ถึงจะมีเชื้อชาติวงศานับหมื่นนับแสน ก็ได้ชื่อว่าหาวงศาเชื้อโคตร์บ่มิได้ เหตุพระพุทธเจ้าทรงเทศนาไว้ว่า คนทั้งหลายที่ประเสริฐในโลกนี้ มี ๒ คนคือ "ปุญญวา ผู้มีบุญหนึ่ง" "ปญญวา ผู้มีปัญญาหนึ่ง" ๒ คนนี้พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้มีบุญและมีปัญญารู้ธรรมอันประเสริฐ บุญในที่นี้ บุรีจันถูก "เสฏฐีรา"

ครั้งนั้น คนทั้งหลายได้ยินคำพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวลักษณะในตน และนอกตนของบุรีจัน ว่าเป็นหน่อพุทธังกูรดังนั้น ก็มีความชื่นชมยินดีให้เลื่องสาธุการยิ่งนัก แล้วพราหมณ์ทั้ง ๕ จึงให้เชือสายฝ่ายบิดาบุรีจัน เอาไม้มะเดื่อมากระทำเตียง และให้เชือสายฝ่ายมารดานางอินทสว่างลงฮอด เอาไม้ตาลมากระทำเป็นลินสรง พราหมณ์ทั้ง ๕

ก็สาธยายตามเพทที่ตนได้เรียนจบมาแล้ว ไชยพราหมณ์จึงนำบุคคลที่เป็นเชื้อวงศ์ท้าวคำยาง และเชื้อวงศ์ฝ่ายมารดาบุรีจัน ไปประทักษิณหาน้ำมงคล

ไชยพราหมณ์ออกจากเวียงไม้จันทน์ไป เป็นระยะทาง ๓,๐๐๐ ทั้ง ๔ ด้าน จึงไปพบกงจิตร์แก้วพระพุทธเจ้า ที่ริมหนองคันแท่เสื้อน้ำ จึงได้หมายไว้ว่าเป็นเจดีย์อันประเสริฐจักเกิดมาณภายหน้า แล้วไชยพราหมณ์จึงวกเวียนไปทางใต้ ข้ามแม่น้ำของวกเวียนกลับไปทางขวา จึงได้พบลินน้ำที่พญานาคคุ้ยควักไว้แต่ก่อน ๒ ลิน จึงกระทำการบวงสรวงสาธยายเทวดาประสิทธิสักกเทวะและเทวดารัตนเกสี จึงบอกชื่อของตนทั้ง ๒ แก่ไชยพราหมณ์ ว่าเป็นผู้รักษาน้ำมงคลอยู่ที่นี้

ไชยพราหมณ์ได้ทราบความดังนั้น จึงบอกแก่พราหมณ์ทั้ง ๔ มีมังคลพราหมณ์และสิทธิพราหมณ์ทั้ง ๒ ให้ไปนำเอาน้ำลินที่ออกไปข้างนอกเมืองซึ่งเทวดาประสิทธิอยู่รักษานั้นได้มา แล้วจึงอาราธนาบุรีจันขึ้นนั่งบนเตียงไม้มะเดื่อ แล้วเอาหอยสังข์ตัวผู้ ตักน้ำใส่ลินสระสรงราชาภิเษกและปงราชนามบุรีจัน ตามหลายคำอันเทวดาให้นั้นมีนามว่า “พระยาจันทบุรีปะระสิทธิสักกเทวะ”

จุลมังคลพราหมณ์และจิตตวัฒนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงไปนำเอาน้ำลินที่ออกมาก้ำในเมืองนั้นมา แล้วจึงเอาหอยสังข์ตัวเมียตักน้ำ สรงนางอินทสว่างลงสอดให้เป็นราชเทวี ให้ปงราชนามตาม

---

๑ ต้นฉะบับบอกแต่เพียงว่า ๓,๐๐๐ ไม่ทราบว่าเป็นเส้นหรือวาแน่

หลายคำอันพระยาสุมิตตธรรมให้แก่บุริจันนั้น มีนามว่า "อินทสว่างรัตนเกสิราชเทวี" เมื่อเสร็จการราชาภิเษกแล้วจึงกระทำการบำสี่พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงถวายพระพรพร้อมด้วยหลายคำคาถาโฉลกที่เทวดาให้พระยาจันทบุรีทรงอ่าน แจ้งในคุณแห่งพราหมณ์กับทั้งเทวดา พระองค์ทรงกระทำสักการบูชา และตรวจน้ำอุทิศส่วนกุศลไปถึงเทวดาและนาคทั้งหลายเย็นปกติ

ขณะนั้นไชยพราหมณ์จึงบอกกับพราหมณ์ทั้ง ๔ ว่า ได้พยกงจิตร์แก้วพระพุทธเจ้า พราหมณ์ทั้ง ๔ จึงทูลขอเอากำลังด้วยพระยาจันทบุรีได้แล้ว ไชยพราหมณ์จึงพาไปสู่ริมหนองคันแทเสื้อน้ำ กระทำสักการบูชา แล้วจึงเอาหินมุกต์ ๔ เหลี่ยมมาจารึกบอกไว้ว่า ที่นี้พระพุทธเจ้ามายืนทำนายว่า พระยาองค์ชื่อว่าศรีธรรมาโศก จักก่อแรกเจดีย์ประเสริฐ พราหมณ์ทั้งหลายมาราชาภิเษกบุริจัน ให้เย็นพระยาเสวยราชสมบัติบ้านเมือง ที่พญานาคมาก่อแรกไว้ที่หาดทรายนั้นได้เห็น จึงได้จารึกหินฝังหมายไว้ให้แจ้ง พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงให้คนทั้งหลายคัดเอาตำนานนั้นไว้ และว่าอย่าให้สร้างเวียงโลมเต็งกงจิตร์แก้วที่นั้น เหตุว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงไว้ยังกงจิตร์แก้ว เต็งโลมนครศาสนาทั้งมวล

พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงกล่าวเย็นโฉลกนครไว้ว่า "นครเจดีย์ท่าวหนึ่ง" "นครต่าวพลคนหนึ่ง" "นครชนเหม้นหนึ่ง" "นครส่วนชะเด็นหนึ่ง" "นครอวนเอาเข็ญหนึ่ง" "นครเย้าเข็ญมาหนึ่ง"

---

๑ "บาสี" สมโภช

“นครพาราสูรหนึ่ง” “นครชาตุทิปหนึ่ง” “นครมรรคาหนึ่ง” “นครราชาทรงศักดิ์หนึ่ง” “นครอินทาตังหนึ่ง “นครจักราวุธหนึ่ง” “นครอุตตโมหนึ่ง” “นครโสพัสชมพูหนึ่ง”

เวียงอันใด ส่วยได้เป็นรูปดังนี้ ชื่อว่า “นครเจดีย์ท่าว” สร้างพระพุทธศาสนารุ่งเรืองแต่ที่แรก นานไปก็จะรกร้างเสียแก่นักปราชญ์บัณฑิตย์มากนัก, เวียงส่วยเหนือดังนี้ชื่อว่า “นครต่าวพลคน” กระทำสงครามบ่ลุ[๒] ถึงแม้ว่าอยู่ก็แพ้ผู้ใหญ่ เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครชนเหมัน” อยู่เทียรย่อมทะเลาะวิวาทผิดเถียง รบราฆ่าฟันซึ่งกันและกันมิได้ขาด เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครส่วนซะเด็น” อยู่ย่อมฉิบหายแล เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครอวนเอาเข็ญ” หรือชื่อว่า “นครเย้าเข็ญมาเวียง” ๒ อันนี้ย่อมเป็นพยาธิเต้า[๓]ไข้เต้าหนาว เวียง ๔ อันนี้ชื่อว่า “นครพาราสูร” เหตุว่าเป็นรูปรอยจิตร์แก้ว พญานาคย่อมคงให้เป็นคงเป็นเหล่าเปล่าเสียผี ถ้าจะตั้งเวียงสำหรับทำการสงครามแล้วเป็นที่สุดมีชัยชะนะ อยู่อย่าให้ถึงขวยขี่ให้ย้ายไปเสียที่อื่น เวียง ๔ อันนี้ชื่อว่า “นครวินาสแล” เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครจตุทิศ” ทุกกษัตริย์มาส่งส่วยเงินคำ เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครมรรคา” พระพุทธศาสนาจักรุ่งเรือง ต่างประเทศก็จักเข้ามาสู่สมภาร นครราชาทรงศักดิ์นั้นรุ่งเรืองด้วยท้าวพระยาผู้ใหญ่มีความสุขยิ่งนัก เวียงทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า “นคร

---

๑ “ส่วย” รี เรียว ๒ “บ่ลุ” ไม่ตลอด ไม่สำเร็จ

๓ “เต้า” ในที่นี้แปลว่า นำมาซึ่งความฉิบหายและความเจ็บไข้

อินทาตั้ง” เทวดาอินทร์พรหมและพญานาคย่อมรักษาช่วยอุปถัมภ์ค้ำชูดีนัก เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครจักราวุธ” ค้ำคูน คนอยู่ก็มีชัยแม้นไปก็มีโชค บ่ทุกข์ยากโศกเศร้าสักอัน เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครอุตตโม” ประเสริฐบริบูรณ์ไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชมนตรีมีมากนัก ช้าง ม้า เกิดมาก็ประเสริฐวุฒิมงคลทุกประการ เวียงรูปนี้ชื่อว่า “นครโสพัสชมพู ๑๖”

เมืองใหญ่ในชมพูทวีป ย่อมส่งส่วยนาง เวียง ๘ ชื่อ นี้ดทุกอัน ให้ท้าวพระยาทั้งหลายตั้งบ้านสร้างเวียงอยู่ดีนัก แม้ว่าตั้งไว้ก็มีโชคมีชัย ที่กล่าวมานี้ผิว่าโลมกงจิตร์แก้วก็ได้ชื่อว่า “นครวินาสแล” ผิว่าโลมจิตร์แก้วรอยยาทลักษณ์แท้ ชื่อว่า “นครวินาสา” แล

ครั้งนั้นคนทั้งหลาย มีหมื่นหลวงกลางเมืองเบื้องต้น จึงได้ให้พันแก่ไปทันเอามายังพราหมณ์ๆ จึงลาพรากจากกันคืนมาสู่ศาลของตน แล้วพันแก่จึงไหว้พระยาจันทบุรีว่า พระยาสุมิตตธรรมให้นำนาง ๒ คนมาพระราชทาน และจักให้เชตต์แดนบ้านเมืองไว้ ขอพระองค์จงไปรับเอาเทอญ

ครั้งนั้น พระยาจันทบุรี คำนึงถึงพาลมิฉาวิตกเข้าแล้ว ก็ทรงพระสรวล จึงตรัสสั่งให้พันแก่คืนไปบอกแก่คนทั้งหลายก่อน พระองค์บ่มิได้มีพระทัยอันย่อท้อ เท่ามีพระทัยชื่นบานด้วยของที่พระราชทาน “น ตำ สิปฺปี น ตำ ธนำ” อธิบายความว่า มีศิลปศาสตร์อยู่ในใบลานบ่มิได้ชื่นใจท่องบ่นเอาก็ไม่ได้ ข้าวของๆ ตนมีอยู่ในมือของท่านผู้อื่น

บุรุษผู้มีความปรารถนาเพื่อจะสาธยาย หรือว่าจะซื้อขายเมื่อใดก็ไป ได้ตามความพอใจ ข้าวของและศิลปศาสตร์นั้น ๆ ก็หาเป็นของ ๆ ตน ไม่ ฉันใด

พระยาจันทบุรี ทรงรำพึงถึงธรรมกถาบทนี้อยู่ในพระทัย พระองค์จึงให้แต่งแปงราชปราสาท ประดับประดาไปด้วยแก้วขึ้นตั้งบนเรือพระที่นั่งศรีษะราชสีห์ลำหนึ่ง ยาว ๒๑ วา เรือนั้นให้ลงรักปิดทองและนาก แล้วพระองค์เสด็จขึ้นประทับเรือพระที่นั่ง ยาตราไปรับเอานางทั้ง ๒ พร้อมกับด้วยบริวารเป็นอันมาก

ครั้งนั้น เทวดาทั้ง ๔ มีปรสิทธิสักกะเทวดา เป็นประธาน ตามไปรักษามิได้ขาด เทวดาที่มิได้ตามไปนั้น ก็มีแต่อินทสิริเจียมบางเท่านั้น ส่วนนางเทวดามัจฉนารีนั้น เนรมิตเป็นปลาศนาคตัวหนึ่ง ยาว ๒๙ วา เกล็ดเป็นทองคำทั้งสิ้น หลังเป็นร่องแบ่งถ่องออกเป็น ๒ ชูโจมเรือขึ้นสูงพ้นน้ำ ๓ ศอก คนทั้งหลายเห็นดังนั้น มีความอัศจรรย์เกรงกลัวอานุภาพ ก้มกรายแทบบาท พระยาจันทบุรีเสด็จขึ้นสถิตบนปราสาท นางเทวดามัจฉนารี กลับเพศเป็นนางขึ้นมาอยู่กับด้วยเทวดาทั้ง ๔ ถือดาบด้ามแก้วคอยรักษาพระยาจันทบุรีอยู่ในที่อันสมควร

เทวดาทั้ง ๔ มีปรสิทธิสักกะเทวดา รัตนเกสี อินทผยอง และสราสนิท จึงอาณัตินางเทวดามัจฉนารี ให้ไปยั่วยวนใจนางทั้ง ๒ เข้ามาถวายบังคมพระยาจันทบุรี คนทั้งหลายก็ถวายตามโดยลำดับ

---

๑ "ชูโจม" หนุน

พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงให้หมั่นหลวงกลางเมือง หมั่นประชุมนุมเมือง นำเอาต้นรังผู้มากระทำให้เย็นลิน หมั่นกลางโรง และน้ำเลยงพ่อนมนั้นไปนำเอาต้นรังเมียมากระทำเย็นเสาลิน หมั่นนันทอาราม หมั่นพระน้ำรุ่งนั้น ให้ไปนำเอาไม้คูนมากระทำเตียง หมั่นแก่ หมั่นเชียงสาให้ไปนำเอาไม้ยอมากระทำเย็นเท้าเตียง

แล้วจุลมังคลพราหมณ์ จึงสาธยายอาคมไปตามริมแม่น้ำของถึงปากห้วยบางพวน เห็นมเหศักดิ์ตันคลอง เข้าไปถึงภูเขาหลวงได้พบน้ำวังใหญ่วังหนึ่งว่าเย็นน้ำมงคล ปัพพารนาค จึงเนรมิตเย็นผ้าขาวมายอกให้ตักเอาน้ำเคิงแปวนั้น และให้ขึ้นเอาฟดไม้เทิงโพ้นมาบิดน้ำไม่ให้หก

พราหมณ์รู้ได้ว่าเย็นพญานาค จึงได้กระทำตามความยอกเล่าเมื่อขึ้นไปเอาฟดไม้ยนต้นไม้สูง จึงได้เห็นกงจิตร์แก้วพระพุทธเจ้าอยู่ณที่นั้น มีความยินดียิ่งนัก จึงได้เอาหินหมายไว้ แล้วกล่าวว่าโชติจักเกิดมีขึ้นในพื้นแผ่นดิน เหตุด้วยพระอรหันต์และพระยาจันทบุรี พราหมณ์จึงได้พิจารณาดู เห็นยังคลองพระเนตรพระพุทธเจ้าสถิตที่นั้นคล้อยตกภูกเวียน แล้วกลับคืนมายั้งแต่ปากห้วยนกยูงคำมาใต้ พราหมณ์กล่าวว่า ซะรอยพระพุทธเจ้าจะทรงไว้กงจิตร์แก้วที่ภูกเวียนนั้น ภายหน้าโพ้น พระพุทธศาสนาฝั่งฟากแม่น้ำของนี้จักรุ่งเรือง แต่ปากห้วยนกยูงคำนี้ลงไปทางใต้ ขณะนั้นคนทั้งหลายที่

---

๑ "ฟดไม้เทิงโพ้น" คือไม้ข้างบนนั้น

ไปด้วยได้ยินคำพราหมณ์กล่าวดังนั้น จึงกฎหมายเอาคำที่ทำนายไว้แล้วสิทธิพราหมณ์จึงได้นำเรือล่องลงมาตามแม่น้ำของ จึงพูดกันว่าเราทั้ง ๕ นี้ มีมังคลพราหมณ์เป็นผู้ใหญ่กว่าเราทั้งหลาย ๆ จงพร้อมกันไปดูกงจักร์แก้วพระพุทธเจ้าที่หนองคันแทเสื้อน้ำวันนั้น เราทั้งหลายก็มิได้พิจารณาดูคลองเนตรพระพุทธเจ้าแม้แต่สักคน ถึงแม้ว่าไชยพราหมณ์เป็นผู้เห็นก่อนเราก็จริง ประดุจดังว่ามิได้เป็นพราหมณ์รู้จบไตรเพทเลย หรือว่าผีเสื้อน้ำมันกั้งกวม[๑]เราให้หลงความคิดไปเสีย เราทั้ง ๒ มาสาธยายอาคมผาย[๒]ผีเสื้อ ให้หลับอยู่ในหนองนั้น ทุกตัวแล้วจึงไปพิจารณาดูคลองเนตรพระพุทธเจ้าให้รู้แน่นอนแล้ว เราจะได้นำไปเล่าถวายพระยาสุมิตตธรรม

ทันใดนั้น พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงออกจากเรือไปสู่ริมหนองคันแทเสื้อน้ำตามเพศของตน ขึ้นงอยพิจารณาดูคลองเนตรแย่งไปตกเวินฝั่งไกลนัก เมื่อเรากลับคืนไปจึงไปกราบทูลให้ทรงทราบเทอญ ชะรอยพระพุทธเจ้าจะทรงไว้กงจักร์แก้วรอยพระยาทลักษณ์ที่นั้น คลองเนตรจึงได้กลับคืนมา

วัฒนพราหมณ์จึงสาธยายอาคมไปตามริมแม่น้ำของฝ่ายเหนือจึงได้ไปพบน้ำกูเวียนว่าเป็นมงคล สุวรรณนาคจึงเนรมิตเป็นผ้าขาวผู้หนึ่ง ออกมายอกว่า ให้ไปตักน้ำเคิ่งแปวเพียงหินเบ้ง ๒ หน่วย[๓]นั้น

---

๑ "กั้งกวม" ปกปิด, อำบัง ๒ "ผาย" ปราบปราม

๓ "หินเบ้งสองหน่วย" หินใหญ่ ๒ ลูก

แล้วให้ขึ้นไปเอาฟดไม้เทิงภูเวียนมาแช่น้ำเมื่อเทอญ แล้วผ้าขาวผู้นั้นก็เดินหนีลงน้ำไป

ทันใดนั้น พราหมณ์ทั้ง ๒ รู้ว่าเป็นพญานาค จึงกระทำตามความยอกเล่านั้นทุกประการ เมื่อขึ้นไปหักเอาฟดไม้จิกเทิงภูเวียนนั้น จึงได้เห็นรอยกงจักร์แก้วพระพุทธเจ้า มีความยินดียิ่งนัก จึงงอยพิจารณาดู จึงเห็นยังคลองเนตรพระพุทธเจ้า เปล่งให้ถูกเมืองท้าวคำยาง แล้วกลับคืนมายั้งอยู่เสมอหางดอน พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงกล่าวว่า ต่อไปภายหน้าโพ้น เมืองท้าวคำยางนี้ก็จะเสื่อมศูนย์ไป และที่หางดอนนี้ พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้นในภายหน้า พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงว่า ชะรอยจุลมังคลพราหมณ์จะไปก้ำใต้ พยกงจักร์แก้วพระพุทธเจ้าที่ภูเขาหลวงนั้นเป็นแน่

ทันใดนั้น พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงลงมาสู่ที่พักของนางทั้ง ๒ พิจารณาดูตามคลองพระเนตรก้ำขวาของพระพุทธเจ้า ทอดข้ามแม่น้ำเปล่งไปโพนจิกเวียงงัว กลับวกเวียนขึ้นไปริมหนองมงคล เหนือท้องพระโรงพระยาจันทบุรี พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงกล่าวว่า ต่อไปภายหน้าโพ้น พระพุทธศาสนาจะมาประดิษฐานรุ่งเรืองอยู่ที่ศาลจอดนี้[๑] มาข้อนอยู่ที่ห้วยมงคล เมื่อว่าพระเนตรข้างขวาของพระพุทธเจ้ามิได้ทอดข้ามแม่น้ำคืนมา พระพุทธศาสนาและบ้านเมืองก็จักรุ่งเรืองเลยขึ้นไปถึงคราว ๒๐,๐๐๐ และคนที่ไปด้วยนั้นได้ยินก็กฎหมายเอาไว้

---

๑ "ศาลจอด" ที่พักหรือที่ประทับชั่วคราว

พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงมาสู่เรือล่องตามลำน้ำมาทันศาลขอด จุลมังคล พราหมณ์มาถึงก่อน จึงท้วงขึ้นว่า เจ้าทั้ง ๒ นี้มีเกล้าอันยาว ประเสริฐกว่าผู้ข้า ส่วนผู้ข้าก็มาลืมความคิดเสีย พราหมณ์ทั้ง ๒ จึงว่า สาธุ สาธุ ได้บุญก็เจ้าส่วนหนึ่งเทอญ

จุลมังคลพราหมณ์มีความยินดี จึงถอดแหวนจำมรงค์ให้กับพราหมณ์ทั้ง ๒ นั้น คนละลูก แล้วพราหมณ์ทั้ง ๕ จึงปฏิสันฐารซึ่งกันและกัน ครั้นเสร็จแล้วจึงเชิญให้นางทั้ง ๒ ขึ้นนั่งบนเตียง แล้วนำเอามายังน้ำวังใหญ่ที่ภูเขาหลวงนั้น มาโสรจสรง นางมังคลทปาลัง ให้เข้นอัครมเหษีฝ่ายขวา และเอาน้ำข้างเวียนมาสระสรงนางมังคลกตัญญู ให้เข้นอัครมเหษีฝ่ายซ้าย เมื่อเสร็จการพิธีแล้ว พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงนำเอาพานทองคำ มาใส่เครื่องคารวะ พร้อมด้วยเผียกเส้นเขตต์แดน เข้าไปถวายนางทั้ง ๒ เพื่อให้นางทั้ง ๒ นำเข้าไปถวายพระยาจันทบุรี เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น จึงทรงทราบได้ว่า เขตต์แดนข้านเมืองทิศใต้ ให้ตั้งแต่ปากกะดิงมาถึงเมืองทิศเหนือ ตั้งแต่คอยนันทกังรี มาจดเมือง ทางนอก ตั้งแต่เมืองแกตรงไปทิศใต้เสมอปากกะดิง ตรงขึ้นไปทิศเหนือ เสมอคอยนันทกังรี ฝั่งฟากน้ำเมืองสุวรรณภูมิ เข้นเมืองท้าวคำยาง มาแต่ริมน้ำงมนั้นทั้งสิ้น

ขณะนั้น คนทั้งหลายเห็นพระยาจันทบุรี ทรงเลื่อมใสยินดีในรสธรรม อันพราหมณ์ทั้ง ๕ บอกว่า เข้นหน่อพุทธังกูร หมื่นหลวงกลางเมือง หมื่นรามเมือง หมื่นประชุมนุมเมือง หมื่นพระน้ำรุ่ง

หมื่นเชียงสา หมื่นแก่ หมื่นกลางโรง และหมื่นนันทอาราม ทั้งนี้มีนางและข้าทายบริวาร ๑๐๐ ช้างพลายเชือกหนึ่ง ช้างพังเชือกหนึ่ง ม้า ๒ ม้า พร้อมทั้งควาญและนายม้า คำ ๑๐,๐๐๐ เงิน ๑๐๐,๐๐๐ พร้อมทั้งเสื้อผ้าเสมอกันทุกเมือง มายาสีช่วยโอมน้าเลี้ยงพ่อนม มีดายชรรค์ไชยศรีด้ามแก้ว ๔ เล่ม ฝักคำ[1] ดายด้ามแก้ว ๔๐ เล่ม ขันทองคำลูกหนึ่ง ขันเงินลูกหนึ่ง ของเหล่านี้เป็นทรัพย์สมบัติมรดกของเจ้าสังขวิชกุมารได้มาแต่เมืองร้อยเอ็ดประตู นำเอามาถวายในการยาสีพระยาจันทบุรี

เมื่อพระองค์ทรงรับของเหล่านี้แล้ว จึงตรัสถามน้าเลี้ยงพ่อนมว่าเจ้าสังขวิชกุมารเป็นโอรสของผู้ใด น้าเลี้ยงพ่อนมจึงทูลว่า เจ้าสังขวิชกุมารนี้ เป็นโอรสพระยาสุริยวงศาสิทธิเดชธรรมิกราชาธิราชเอกราช เมืองร้อยเอ็ดประตู ผู้ข้าทั้ง ๒ พร้อมด้วยหมื่นกลางโรง จึงได้อุปัฏฐากรักษาเลี้ยงดูมาแต่ยังเยาว์ เวลานี้เธอออกบวชได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อยู่ที่โพนจิกเวียงงัวฟากเมืองนั้น และข้าน้อยได้สร้างวิหารถวายให้ท่านอยู่ในที่นั้น

พระยาจันทบุรี จึงตรัสถามหมื่นกลางโรงว่า ท่านได้แจ้งด้วยเหตุใด ว่าพระอรหันต์อยู่ในสำนักที่นี้มี ๓ องค์ หมื่นกลางโรงจึงทูลว่า ข้าน้อยได้สร้างหอแพขาวถวายให้เป็นที่อยู่ของพระอรหันต์ ที่โพนจิกเวียงงัวนั้น ๓ องค์ และข้าน้อยได้สร้างวิหารถวายให้เป็นที่อยู่

---

๑ "ฝักคำ" คร่ำทอง

ของพระอรหันต์ที่เมืองลาหนองคายนั้น ๒ องค์ คือเจ้าสังฆวิชกุมาร องค์หนึ่ง พร้อมทั้งพระอรหันต์ที่เป็นอาจารย์เป็น ๘ องค์ด้วยกัน

พระยาจันทบุรีจึงตรัสว่า ถ้าเราไม่มารับนาง ก็เท่ารู้แต่ว่าพระอรหันต์มีอยู่ในเขตต์เมืองเรานี้ ๒ องค์ ที่เราได้อุปัฏฐากนั้นเท่านั้น บุญอันนั้นจึงได้มาค้ำมาชูเราเป็นดังนี้ แล้วพระองค์จึงตรัสถามต่อไปว่า เวลานพระอรหันต์ยังอยู่หรือ หมื่นกลางโรง น้าเลี้ยงพ่อนม จึงทูลว่า เวลานี้พระอาจารย์ทั้ง ๓ ได้นำไปสู่เมืองราชคฤห์นครได้ ๓ วันนี้ แล้วพระองค์จึงตรัสถามอีกว่า ท่านยังจะกลับคืนมาหรือ ๆ ว่าไม่มา ถ้ามาจะมาวันใด เมื่อไร หมื่นกลางโรง น้าเลี้ยงพ่อนม จึงทูลว่า พระอรหันต์ท่านได้สั่งกับข้าน้อยทั้ง ๒ ว่า จะกลับมาในวันปีนี้ พระยาจันทบุรีทรงยินดี จึงตรัสว่า สาธุ สาธุ แล้วพระองค์เอาทองคำพระราชทานให้กับ หมื่นแก่ หมื่นกลางโรง น้าเลี้ยงพ่อนม คนละ ๑๐๐,๐๐๐ ตำลึง จึงตรัสว่า เราจักยังอยู่คอยพระอรหันต์ ผิว่าบุญมีก็หากจักได้นมัสการ

ขณะนั้น คนทั้งหลายจึงพูดกันว่า พระยาจันทบุรี พระองค์ได้ราชสมบัติเหล่านี้ด้วยเหตุใด ลางคนพูดว่า ได้ด้วยบุญสมภารที่ได้สร้างสมมาแต่ปางก่อน ลางคนพูดว่า ได้ด้วยบุญสมภารที่ได้สร้างมาแล้วนั้น เรามีความสงสัย แล้วพูดว่า เราบ่เห็นอย่าพ้าวห่อนว่า[๑] คำเหล่านี้ไม่ใช่ พระยาจันทบุรีได้ยศศักดิ์สมบัติด้วยบุญสมภารแห่ง

---

๑ "เราบ่เห็นอย่าพ้าวห่อนว่า" เราไม่เห็นอย่าพึงพูดไป

พระยาสุมิตตธรรมวงศา พระองค์จึงให้พราหมณ์ราชาภิเษก ลางคนว่าได้ด้วยพญาสุวรรณนาคและเทวดาทั้งหลายให้เย็นเมือง แล้วพระยาสุมิตตธรรมจึงให้มาราชาภิเษกที่หลัง ลางคนว่าได้ด้วยบุญที่พระองค์กระทำในชาติปางก่อนเพราะหน้า พญานาคจึงให้ขวดไม้จันทน์ เทวดาจึงมาช่วยทนุบำรุงดอก พระยาจันทบุรีได้ทรงสดับ ก็เสด็จออกมารับสั่งถามเขาทั้งหลายว่า เมื่อตะกี้นี้ สูเจ้าทั้งหลายปราสัยกันด้วยเหตุสิ่งใด เขาทั้งหลายเหล่านั้น จึงกราบทูลว่า ข้าน้อยทั้งหลายประสังสิทธิ์กิตนาคาเถิงบุญคุณสมภารมหาราชเจ้าที่เย็นใหญ่ก็ข้าแล แล้วพระองค์จึงตรัสว่า สูเจ้าทั้งหลายของพากันพึงเถิด เราจักกล่าวยังปัญหาอุปมาให้สูทั้งหลายแจ้ง

ยังมีจิตตาอันหนึ่ง เทวดาหากริจนาควัดแล้วบริบูรณ์ และกานตาอีกอันหนึ่ง บุคคลหากกระทำไว้ด้วยคลังลาน เทวดาจึงเอาจิตต์มาจำกานตาอันนั้นให้เย็นรูป และหนังสือชื่อนาม แห่ง มหากษัตริย์ แล้วบุคคลจึงเขียนลงใบลานสัยตามความพอใจ อันนั้น จะเย็นสิ่งใดเล่า แล้วพระองค์ตรัสเย็นคาถาที่พระองค์ได้ทรงสดับมาแต่สำนักพระอรหันต์ว่า

“ปุพฺเพว สนฺนิวาเสน ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา
เอวนฺเต ชายเต เปมํ อุปฺปลวฺ ยโถทเก
กานานํ รกฺขติ สีหํ สีโห รกฺขติ กานานํ
น ภเช ปาปเกมิตฺเต นภเช ปุริสาธมฺเม
ภเชถ มิตฺเต กลฺยาเณ ภเชถ ปุริสุตฺตเม”

อธิบายว่า ความรักพระยาสุมิตตธรรม มีในพระยาจันทบุรี ด้วยเหตุที่ทั้งพระองค์ได้ร่วมอยู่กินด้วยกันมาแต่ในชาติก่อน ทั้ง ๒ พระองค์จึงได้มีความรักซึ่งกันและกัน ประการหนึ่งรักกันด้วยอันเป็นประโยชน์และเป็นคุณในอัตภาพชั่วนี้ เป็นดังดอกอุบลและน้ำมาถูกต้องกันเข้าจึงชื่นบาน

อธิบายครั้งที่ ๒ ว่า ข้าเป็นที่อาศัยและรักษายังราชสีห์ให้อยู่มีความสุข ราชสีห์ก็รักษายังข้าไว้ให้ตกหนา ชาติท้าวพระยามหากษัตริย์ต่างประเทศใช้มาก็อย่าได้ห้าม เปรียบประดุจดังน้ำมหาสมุทรแม่น้ำใหญ่น้อยทั้งมวลย่อมไหลไปสู่ที่นั้น ตลอดถึงกัน ไม่มีสิ่งกีดกั้นให้ไหลเข้ามาทั้งกลางวันและกลางคืน อันนี้ฉันใด

อธิบายครั้งที่ ๓ ว่า บุคคลผู้เป็นนักปราชญ์ ไม่เคยได้เสพยังมิตรที่ชั่ว คนยาปอธรรม ย่อมเสพแต่มิตรผู้มีบุญเสมอกันหรือยิ่งและเป็นชายผู้ประเสริฐ พระยาจันทบุรีตรัสดังนี้ แล้วทรงรำพึงดูในปัญหาที่พระยาสุมิตตธรรม อภัยโทษที่พระองค์ได้นำเอานางอินทสว่างลงชอดมาเป็นเมีย และพระองค์ได้นำเอานางทั้ง ๒ มาถวาย และทรงให้ชื่อนางทั้ง ๒ มาให้เราประกฏ นางคนที่ชื่อมังคลทปาลังนั้นว่าพญานาคให้แก้ว ๗ ประการ เป็นอันประเสริฐยิ่งนัก และเราก็มิได้เอาไว้กับตัวเราบุรีจัน เราให้นำเอาแก้ว ๗ ประการไปถวาย โรงหลวงปราสาทและอุทยานจึงบังเกิดมีแก่พระยาสุมิตตธรรมดอกหนา ดังนี้พระองค์จึงได้ให้ชื่อนางมาว่า มังคลทปาลัง นั้นแล

พระยาจันทบุรี พระองค์ชำรำพึงดูนางผู้ถ้วน ๒ ที่ชอบมังคลกตัญญูนั้น ให้รู้ว่าพระราชทานตอบคุณที่ได้แก้ว ๗ ประการ และได้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป ท้าวพระยาทั้งหลายได้นำเอานางมาถวายดังนี้ จึงให้ชื่อนางนั้นมาว่า มังคลกตัญญู ที่พระยาสุมิตตธรรมอภัยโทษที่เราได้นำเอานางอินทสว่างลงชอตม่าเป็นเมียนั้น พระองค์จึงให้พราหมณ์ทั้ง ๕ มาราชาภิเษก และให้เขตต์แดน เพื่อเหตุนี้

พระยาจันทบุรีทรงรู้แจ้งในปัญหาเหล่านี้ในพระทัยแล้ว จึงแสร้งกล่าวคาถาบทหลังให้พราหมณ์ทั้ง ๕ ได้ยิน ที่จริงนั้นพราหมณ์ทั้ง ๕ ได้นำเอานางมาพร้อมแล้ว แต่มิได้ถวายเมื่อราชาภิเษกนั้น พระองค์ทรงคำนึงถึงใจแห่งคนทั้งหลาย มีหมื่นหลวงกลางเมืองเป็นต้น พระองค์จึงตรัสเป็นคาถาว่า “โกโธ ปลาโส กตีมาโน มายา สาเถยฺย อิจฺฉา อุปฺปเนฺนหตฺโพ สารกมาโน อสัมิเชยฺย มจฺเฉริยโก สชฺช-มทฺโท มุตฺถสฺสติ ทุปฺปญฺญา ทุพฺพจฺจ ทุเสวิ อหิริกำ พุทฺฏฺฐิ อสฺสติโก อินฺทฺริยสังวโร อตฺถติโก โอภาสิโก มหิจฺโฉ โอตฺตปฺป อขนฺติ คุรุจตฺโต อชิรียา อตฺถิ มหิทสฺสนำ อสักจฺจ ถีรี” ดังนี้

พระยาจันทบุรีทรงทราบตลอดแล้วว่า พราหมณ์ทั้ง ๕ มีคิดประเสริฐแท้ แต่ว่าคนทั้งหลายที่เป็นบุถุชน หากบุญแพ้แต่งแปงเอา พระองค์จึงตรัสแก่คนทั้งหลาย ว่าบุคคลเกิดมาในโลกนี้ มีความมักโกรธหนึ่ง ลืมคุณท่านหนึ่ง มีมานะมากหนึ่ง มีมายาอันปกปิดบาปไว้หนึ่ง มีความคดในข้องอในกระดูกและใจหนึ่ง มีความชอบ

ฤษยาแก่ท่านหนึ่ง มีความโกรธแล้วอาฆาตหนึ่ง มีใจกระด้างดังเสาหินหนึ่ง ติเตียนผู้เฒ่าผู้แก่และสมณพราหมณ์หนึ่ง มีใจมานะนิดหน่อยหนึ่ง ๑๐ ประการนี้ ย่อมมีแก่บุคคลผู้ยังมิได้เป็นนักปราชญ์ ย่อมให้บังเกิดขึ้นในตนตัว เมื่อว่าเป็นดังนี้

คนทั้งหลายเหล่านี้ หามิตรให้เป็นประโยชน์แก่ตนบ่ได้ เทียรย่อมมักตระหนี่พันประมาณ มักเกียจคร้านภาวนา เท่าชอบยังกามคุณและมัวเมาอยู่เป็นนิตย์ และมีความประมาทปราศจากสติและหาปัญญามิได้ เป็นผู้ว่ายากสอนยาก เทียรย่อมเสพมิตรผู้ทุศีล และเป็นผู้บ่มีละอายต่อบาป และเป็นผู้รู้ปลิ้นจากคำเจ้าตน และเป็นผู้ไม่เชื่อคำสอนพระพุทธเจ้า จึงบ่มิได้สำรวมอินทรีย์ของตน เป็นผู้ไม่ชอบสันโดษ มักมากด้วยอาหาร มักมากด้วยสมบัติ ไม่มีความพยายามละเลียจากบาป และเป็นผู้ไม่มีความอดใจ ไม่มีความยำเกรงต่อครูบาอาจารย์ของตน จึงหาสังชริยธรรมอันขาวในใจบ่ได้ เท่ามองดูแต่ชายผู้ถ่อย แล้วไปมั่วสุมกับด้วยชายผู้นั้น จึงได้หลงอยู่ไม่รู้พ้นไปได้แล

คนทั้งหลายได้ยินดังนั้น ก็มีความคิดถึงโทษของตนเป็นอัศจรรย์ยิ่งมีความเลื่อมใสในพระยาจันทบุรี ว่าเป็นดังพระองค์ได้เห็นด้วยพระเนตร และทรงสั่งสอนพวกเราทั้งหลายให้รู้ยังคลองที่แท้จริง แล้วเขาทั้งหลายจึงพร้อมกันไหว้กราบทูลว่า เมื่อเป็นดังนั้นบาปจักมีอย่างไร พระยาจันทบุรีจึงตรัสเป็นคาถาว่า

"อถ ปาปานิ กมฺมานิ อกโรนฺโต น ปุชฺฌติ
เสหิ กมฺเมหิ ทุมฺเมโธ อคฺคิทฑฺโฒว ตปฺปติ"

อธิบายว่า บุคคลไม่ได้กระทำกรรมอันเป็นบาป ก็ไม่ตรัสรู้ยังวิบากแห่งตนว่าเป็นบาปโทษใด ๆ บุคคลดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้น ได้ไปเกิดในนรก ทนทุกขเวทนาจึงจะได้รู้จักยังกรรมวิบากแห่งตน แล้วคนทั้งหลายจึงทูลว่า จะกระทำสิ่งใดจึงจะหายจากกรรมวิบากนั้น ๆ พระยาจันทยุรีจึงตรัสเป็นคาถาว่า

"อปฺปมาโท อมตำ ปทำ ปมาโท มจฺจุโน ปทำ
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา
สทฺโธ สีเลน สมฺปนฺโน ยโสโภคสมปฺปิโต
ยำ ยำ ปเทสำ ภชติ ตตฺถ ตตฺเถว ปูชิโตติ"

อธิบายว่า บุคคลเหล่าใดย่อประมาทหลงลืมในกุศลบุญ และคุณแก้วทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นคลองอันจักได้ถึงยังพระนิพพาน บุคคลเหล่าใดมีความประมาทในคุณแก้ว ๓ ประการนั้น หากเป็นคลองแห่งความตาย และผู้ที่มิได้ประมาทนั้น ถึงแม้ว่าตายแล้วก็ได้ชื่อว่ายังมีชีวิตอยู่ บุคคลที่มีความประมาท ถึงแม้ว่าชีวิตมีอยู่ก็ได้ชื่อว่าตายแล้ว บุคคลที่ประกอบไปด้วยศรัทธาในพระรัตนตรัย และเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลนั้น ข้าวของเงินทอง ลูกเมีย ช้างม้า ยศศักดิ์ก็มิได้ละเสีย แม้ว่าบุคคลผู้นั้นไปตกประเทศใดก็ดี คนทั้งหลายก็เทียรย่อมสักการบูชามิได้ขาด เปรียบประดุจดังฝนที่ตกลงมาแต่ที่สูง ย่อมไหล

ลงไปสู่มหาสมุทรทั้งสิ้น ฉันใด

พระยาจันทบุรี ตรัสคาถาทั้งหลายจบลงแล้ว พระองค์ทรงหล่อเทียนเงินเทียนทอง หนักเล่มละ ๑๐๐,๐๐๐ ตำลึง ดอกไม้ทองเงินหนักต้นละ ๑๐,๐๐๐ ตำลึง พร้อมด้วยขันเงิน ขันทอง และพระขรรค์ไชยศรี ด้ามแก้ว ดาบ ด้ามแก้ว ทั้งสิ้น ที่เย็นของเจ้าสังขวิชกุมารนั้น ทรงจารึกพระนามติดเทียนทั้ง ๒ เพื่อนำไปถวายพระยาสุมิตตธรรม ให้ทรงทราบในความนอบน้อม แล้วพระองค์จึงตรัสสั่งให้นายช่างเอาไม้รังมากระทำเย็นปราสาทหลังหนึ่ง บุให้แล้วไปด้วยเงิน และให้เอาผ้าสาฎกมุงหลังคา ทรงกระทำเย็นดอกบุณฑริก ๑๐ ดอก แล้วไปด้วยเงินไว้ในปราสาท ประดับประดาไปด้วยเครื่องประดับสวยงามยิ่งนัก เพื่อบอกข่าวว่ามีพระอรหันต์ ๑๐ องค์ อยู่ในพระนคร แล้วให้ช่างเอาทองคำมาแผ่ออกให้เป็นแผ่น ขนาดยาว ๓ วา กว้างวาหนึ่ง ให้เขียนเป็น รูปมหาสมุทร และ รูปสะพาน พร้อมด้วยรูปพระสังฆเถระ และรูป อินทร์พรหม เทวบุตร เทวดา พร้อมด้วยรูปชาวพระนครไต่สะพานข้ามไปมาอยู่มิได้ขาด เพื่อให้แจ้งในสภาวะของพระองค์ว่าปรารถนาพระโพธิญาณ

แล้วพระองค์จึงเอาเครื่องราชบรรณาการนั้น ๆ พระราชทานให้แก่พราหมณ์ทั้ง ๕ และหมื่นนันทอาราม พร้อมด้วยบริวาร ฝ่ายใต้มีหมื่นหลวงกลางเมือง และหมื่นรามเมือง หมื่นประชุมนุมเมือง หมื่นพระน้ำรุ่ง หมื่นเชียงสา หมื่นแก่ นำไปถวายพระยาสุมิตตธรรม

คนทั้งหลายที่ออกนามมาแล้วนั้น ก็พร้อมกันกราบทูลลาไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ

ส่วนพราหมณ์ทั้ง ๕ นั้น เมื่อกลับไปถึงเมืองมรุกขนครแล้ว ก็นำเครื่องราชบรรณาการนั้น ๆ เข้าไปถวายพระยาสุมิตตธรรม เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นวัตถุข้าวของทั้งหลายนั้น ๆ ทรงรับเอาแผ่นทองที่มีรูปสะพาน และรูปมหาสมุทร พร้อมทั้งดอกบุณฑริก ยกขึ้นเหนือพระเศียร ถึง ๓ ครั้ง แล้วจึงตรัสว่า หน่อพุทธังกูรเกิดแล้ว พระอรหันต์ก็มีขึ้นแล้วณที่นั้นถึง ๑๐ องค์ กล่าวคือ ดอกบุณฑริกนั้น

ครั้นแล้ว พระองค์ตรัสเย็นคาถา ดังที่พระองค์ทรงได้เย็นอุปนิสสัยมาแต่เมื่องร้อยเอ็จประตู ติดกับด้วยพระองค์มาว่า

“ ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายติ ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธติ ”

อธิบายว่า บุคคลที่เกิดมาเย็นบุรุษผู้อาชาไนยนั้น หาได้ยาก บุรุษที่เย็นอาชาไนยนี้ บ่ห่อนเกิดในที่ทั่วไป เย็นบางแห่งที่จะมีบังเกิดขึ้น เมื่อว่าบุรุษผู้อาชาไนยเกิดมีในที่ใด คนทั้งหลายอยู่ในที่นั้นก็มีความสุขในโลก

แล้วพระองค์จึงตรัสถามพราหมณ์ทั้ง ๕ ถึงเหตุการณ์ประเทศบ้านเมืองของพระยาจันทบุรี พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงทูลถวายโฉลกว่า “ อินทสิริเจียมยาง ล่างสอง หนองสาม ล่ามสี่ ศีรห้าแห่ง แจ่งสี่อัน[๑]

๑ “ แจ่งสี่อัน ” ในที่นี้หมายถึง กงจักร์แก้วมีอยู่ในที่นั้นทั้ง ๔ ทิศ หรือ ๔ มุม

ดังนี้ พระยาสุมิตตธรรม มีพระประสงค์จะใคร่ให้พราหมณ์ทั้ง ๕ แต่งลักษณะโฉลกเมือง พระองค์จึงได้พระราชทาน ดายด้ามแก้ว ฝักทองคำ ที่พระยาจันทบุรีถวายมานั้น แก่พราหมณ์คนละเล่ม

ทันใดนั้น พราหมณ์ทั้ง ๕ จึงบอกแก่กันว่า พระองค์พระราชทานดายแก่เราทั้งหลายนี้ ด้วยพระองค์ทรงเลื่อมใสและพอพระทัยจะทรงทราย จึงกราบทูลว่า อินทสิริเจียมบางนั้น เป็นชื่อของเทวดาตนหนึ่งอยู่รักษาราชสมบัติของพระยาจันทบุรี เทวดาตนนั้นสถิตอยู่ปราสาทโรงหลวง เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้ง ๕ ดังนี้ข้าพเจ้าทั้งหลายจะได้ทูลถวายต่อไปข้างหน้านี้

ชื่อที่ข้าพเจ้าทั้งหลายบ่งราชนามนั้น ด้วยเหตุแห่งขวดไม้จันทน์ของพญานาค และชื่อที่พระอรหันต์ตั้งให้ว่า บุรีจันอ้วยล้วย เมื่อครั้งเป็นพ่อนา ว่าเป็นผู้ยำเพ็ญบุญนั้น เป็นต้น ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงได้เอาชื่อเทวดา ๒ ตน ที่รักษาน้ำมงคลมาสระสรงราชาภิเษก ประสมกันเข้าตามเพสแห่งครูกล่าวนั้น ด้วยมีแท้ ล่างสองนั้น เทวดาตนหนึ่งชื่อว่า ปรสิทธิสักกเทว อีกตนหนึ่งชื่อ รัตนเกสี รักษาน้ำลินมงคล ตนละลิน และลินน้ำอันนั้น พญานาคเป็นผู้คุ้ยควักออกมาแต่บ่อแก้ว ๗ ประการ อันเป็นมงคล ให้ไหลออกเป็นร่องน้ำไปก้ำหัวเมือง มาตกแม่น้ำของ เลยโรงหลวง และหนอง ๓ อันนั้น มีเทวดาตนหนึ่ง ชื่ออินทผยอง มีผมอันหยิก อยู่ในบึงก้ำใต้เวียงนั้น อีกตนหนึ่ง ชื่อสราสนิท อยู่รักษาสระน้ำที่ตื้นเวียงก้ำเหนือ เทียรย่อมรักษาคนทั้ง

หลาย และดูแลยังคุณและโทษของอาณาประชาราษฎรในพระนครนั้น เทวดาอีกตนหนึ่งชื่อ มัจฉนารี รักษาพระยาจันทบุรี พร้อมด้วยข้าทาษบริวารในพระราชสำนักทั้งสิ้น

ส่วน ๔ นั้น มีนาค ๔ ตัวเป็นผู้วินิจฉัยไต่ตรองดูยังคุณและโทษของอาณาประชาราษฎรทั้งหลาย ตัวหนึ่งชื่อ เอกจักขุ อีกตัวหนึ่งชื่อว่า กายโลหะ นาค ๒ ตัวนั้น อยู่นอกเวียง ตัวหนึ่งชื่อ สุคันธนาค อยู่หาดทรายกลางแม่น้ำ อีกตัวหนึ่งชื่อ อินทขีลนาค อยู่ปากห้วยมงคล

ส่วน ๕ นั้น มีนาค ๕ ตัว อยู่รักษาศรีเมือง เป็นใหญ่กว่านาคเจ้ากรุงทั้งหลาย ด้วยมีแท้ พุทโธธปาปนาคนั้น เป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลายที่ได้บอกชื่อมาแล้วข้างต้นนั้น

ส่วนพญาสุวรรณนาคนั้น เป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลาย แต่ว่าท่านได้ตั้งอยู่ในสรณคมน์ รักษากงจักร์แก้วพระพุทธเจ้าที่ภูเวียน เหตุนี้จึงได้กล่าวถึงท่าน ท่านมาในที่นี้ก็แต่ในเวลาที่มาเนรมิตบ้านเมืองไว้ให้แก่พระยาจันทบุรีเท่านั้น แล้วก็กลับไปอยู่หาความสุขของท่านตามเดิม

ส่วนนาคทั้งหลาย ๔ ตัว ที่มีนามมาแล้วข้างต้นนั้น เที่ยรย่อมอยู่รักษาค้ำชูบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา และแห่งที่มีแก้ว ๔ ลูกนั้น คือ พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาพักอยู่ที่ริมหนองคันแทเสือน้ำ ทรงไว้กงจักร์แก้วที่นั้นแห่งหนึ่ง แล้วพระพุทธเจ้าเสด็จข้ามน้ำของไปประทับ

ฉันข้าวในร่มไม้ป่าแห่งหนึ่งภูเขาหลวง ที่นั้นเย็นกงจักร์แก้วอีกแห่งหนึ่ง แล้วพระพุทธเจ้าเสด็จกลับข้ามแม่น้ำของไปซ้าย ไว้รอยบาทลักษณ์กงจักร์แก้ว และฉันเพนที่เวินหลอดนั้น แห่งหนึ่ง ข้าน้อยทั้งหลายก็เห็นโดยลำดับ เมื่อกลับคืนมาจึงได้ไหว้กงจักร์ที่เวินพิน

แล้ว ข้าน้อย ทั้งหลาย จึงได้ พิจารณาดู ตาม คลองพระเนตรพระพุทธเจ้าเปล่งไปตกหนองหานทั้ง ๒ แล้วพระองค์เสด็จจากเวินพินมาอธิษฐานรอยบาทลักษณ์ไว้ที่ก้อนหินเหนือเมืองเรานี้ แล้วจึงเสด็จไปสถิตภูกำพร้า เสมอเมืองเก่าศรีโคตรบอง ทรงอิงต้นรังเปล่งพระเนตรไปเมืองโคตรบอง ๆ จึงได้รุ่งเรืองเพื่อเหตุนั้น แล้วทอดพระเนตรมายังเมืองมรุกขนคร ๆ จึงได้รุ่งเรือง เย็นใหญ่ในชมพูทวีป พระพุทธองค์ซ้ำเปล่งพระเนตรไปที่บาทลักษณเรือนปลา แล้วเสด็จกลับคืนมายังที่ใต้นั้น ภายหน้าโพ้นเมืองมรุกขนครก็จะย้ายกลับคืนไปตั้งที่นั้น เจดีย์อันหนึ่งก็จักยังเกิดในที่ของพระองค์พระราชทาน จึงกล่าวคาถาที่ได้มาแต่สำนักพระอรหันต์ สิบคำพระพุทธเจ้าว่า

"สจฺจำ ภเณน กุชฺเฌยฺย ทชฺช อปฺปสฺมิ ยาจิโต เอเตหิ ชาเนหิ คจฺเฉยฺย เทวานำ สนฺติเก"

บุคคลพึงกล่าวยังคำสัตย์เที่ยง ท่านให้ข้าวของน้อยก็ดี พึงใจรับเอา แม้ว่าตัวมีน้อย ก็พึงใจให้เย็นทานแก่ผู้มาขอด้วยตน ๓ ประการนี้ เที่ยรย่อมไปสู่สวรรค์เทวโลก "ทานสีลญฺจ สกจฺจำ สุตฺวา ธมฺมำ ปสีทติ สจฺจำ วนฺติ จ กตญฺญู ติณฺณานำ รตนำ สริ อิมานิ

สตฺตปุญฺญานิ สมฺมา สมฺพุทฺธวณฺณิตํ มหปฺผลํ จ สพฺเพสํ อสงฺเขยฺย อนนฺตํ”

บุคคลกระทำบุญให้ทานรักษาศีล ควรคารวะ ฟังธรรม ควรยินดี มีคำสัตย์ อดทน และรู้คุณท่านได้กระทำไว้แล้วแก่ตน และระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย บุคคลทั้งหลายที่ได้กระทำนั้น ๆ พระพุทธเจ้าย่อมทรงสรรเสริญว่าดี มีอานิสงส์ผลได้อสงไขย หาที่สุดมิได้แก่บุคคลผู้นั้นแท้จริง

“อโกเธน ชิเน โกธํ อสาธุ์ สาธุนา ชิเน
ชิเนกทริยํ ทาเนน สจฺเจนาลิกวาทินฺ”

บุคคลผู้ข่มักโกรธ ย่อมแพ้ผู้มักโกรธ บุคคลผู้เย็นสัปบุรุษย่อมแพ้บุคคลผู้เย็นอสัปบุรุษ บุคคลผู้มักให้ทาน ย่อมแพ้ผู้ตระหนี่ในการให้ทาน บุคคลผู้มีสัตย์ ย่อมแพ้บุคคลผู้ข่มีสัตย์ “ปาตฺถเก สุคตา พิชฺชา ปรหตฺเถ คตํ ธนมฺมํ ยถา อิจฺเจ น ลพฺภติ” พระพุทธเจ้า ต่าวกลับคืนมายังที่นั้น เหตุนี้ เมืองมรุกขนครเท่าจักได้เย็นใหญ่ สมัยเมื่อมหาราชเจ้าตนมีบุญสมภารนี้แหละ แม้ว่าพระพุทธศาสนาก็จะเย็นมัชฌิมศาสนา ด้วยเหตุว่าพระพุทธองค์ได้อธิษฐานรอยพระยาทไว้ที่ก้อนหินในน้ำก้ำเหนือเมือง แล้วจึงเสด็จมาประดิษฐานกงจิตร์แก้วไว้ที่ภูกำพร้า ทรงประทับอิงต้นรังที่นั้น

ส่วนเมืองหนองหานทั้ง ๒ นั้น ก็หามีเหมือนแต่ก่อนไม่ ด้วยเหตุ พระพุทธเจ้า ทอดพระเนตรไป ทาง เมือง พระยาจันทบุรี ๆ นั้นและ

ประเสริฐยิ่งนัก เหตุที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากภูกำพร้าไปเมืองหนองหาน แล้วพระองค์เวียนกลับคืนไปไว้กงจิตร์แก้วที่ภูเวียน จึงเสด็จไปดอยนันทกังรี ไว้กงจิตร์แก้ว ณ ท่ามกลางแม่น้ำของ ไหลผ่าเมืองพระยาจันทบุรีไป ที่ดอยนันทกังรีนั้นก็จักยังเกิดเป็นเมืองขึ้น รุ่งเรืองไปด้วยพระพุทธศาสนา แต่ทว่าจะต้องเข้าไปอ่อนน้อมขึ้นแก่เมืองที่พญานาคเนรมิตให้แก่พระยาจันทบุรีนั้น ถึงแม้ว่าเมืองมรุกขนคร ก็ฉันเดียวกัน ด้วยเหตุว่าพระพุทธเจ้าได้มาไว้กงจิตร์แก้วที่ริมหนองคันแทเสื้อน้ำนั้นก่อน พระองค์จึงได้เสด็จกลับคืนไปทางข้างขวา ไว้กงจิตร์แก้วและพงศ์เสมอกันทุกแห่ง ข้าน้อยทั้งหลายได้พิจารณาดูโฉลกเมืองตามคัมภีร์ศาสนานครนิทานที่ได้เรียนมา และได้เอาชื่อเมืองทั้ง ๓ มาเข้าประสมกันดู ตามที่พระพุทธองค์ได้เสด็จมาสู่เมืองสุวรรณภูมินั้น เอาตั้งเป็นอธิปติเข้าแพ[๑]กันดู เมืองมรุกขนครถูกมัชฌิมนคร เศษเป็นอัปปราชา ภายหน้ามีฉันนี้

ท้าวพระยาองค์ใดจักมาเป็นใหญ่ ข่มีอาณาคมบุญสมภารน้อย จักได้เป็นอนุแก่เมืองที่กว้างขวาง คือเมืองที่พระยาจันทบุรีกินอยู่ ณ ท่ามกลางบัดนี้ เมืองที่ตั้งชื่อที่ดอยนันทกังรีนั้น ก็ถูกโชติราชาเอาส่วนสังฆโชติมาสับ ภายหน้าท้าวพระยาตนใดมาเสวยราชสมบัติชอบกระทำยุทธกรรมมากนัก แต่ภายหลังก็จะเสื่อมศูนย์เสีย ด้วยเหตุว่า เศษสูญราชา มีในคัมภีร์ศาสนานคร แต่ทว่าจักรุ่งเรืองแต่

---

๑ "แพด" เทียบเคียง

สังฆเถรเป็นใหญ่ยิ่ง เหตุว่าโฉลกศาสนานครินทาน ในคัมภีร์สังฆราชา อธิปติพระพุทธศาสนา ถูกข้าน้อยทั้งหลายฝูงเป็นพราหมณ์เวทคู ได้แจ้งในคัมภีร์เพศดังนี้ ขอถวายแก่มหาราชเจ้าก็ข้าแล

ขณะนั้น พระยาสุมิตตธรรม พระองค์ทรงยินดี จึงตรัสว่า สาธุ สาธุ แล้วจึงพระราชทานบำเน็จรางวัลแก่พราหมณ์ทั้ง ๕ เป็นอันมาก จึงตรัสสั่งให้แต่งโฉลกเมือง และรูปรอยกงจักร์แก้ว กับทั้งรูปแม่น้ำใหญ่ มีน้ำของ เป็นต้น พร้อมทุกสิ่ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เขียนลงในแผ่นผ้าขาวด้วยเส้นหมึก พร้อมทั้งรูปสิ่งที่เป็นมงคล ไว้ให้บุคคลที่มีปัญญาพิจารณาดูแปน[๑]แม่น้ำ และรูปนั้น ๆ เทอญ

ว่าด้วยพราหมณ์ทั้ง ๕ กลับคืนสู่เมืองมรุกขนคร จบแต่เพียงเท่านี้

ต่อแต่นี้ไป จะได้กล่าวถึง เจ้าพุทธรักขิต ธรรมรักขิต สังฆรักขิต เถระที่นำสัทธิงวิหาริกทั้ง ๕ มีมหารัตนเถระเป็นต้น ไปสู่เมืองราชคฤห์ นำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่าพระพุทธเจ้า ๒๔ องค์ ธาตุเขี้ยวฝาง ๗ องค์ พระธาตุฝ่าตีนขวา ๔ องค์ มายังอยู่ที่เมืองคอนราชนั้นคืนหนึ่ง พระอรหันต์ทั้ง ๘ รู้แจ้งในพฤตติการณ์ว่า ครั้งเมื่อพระศาสดายังทรงทรมานอยู่ พระองค์ได้เสด็จมาสถิตที่ถ้ำแก้วชิรปการ ระหว่างภูเขา ๒ ลูก ถัดละโว้นั้น พระอรหันต์ทั้ง ๘ จึงได้พร้อมกันไปจาริกบิณฑบาต

๑ "แปน" แผนผัง

พื้นเมืองและอุปเท่ห์นิทานทั้งมวลไว้ในแผ่นหินและฝังพระธาตุพระพุทธเจ้า ที่จะได้ไปประดิษฐานอยู่ในชมพูทวีป และฝังรอยพระยาทลักษณพร้อมทั้งศาสนานครนิทานไว้พร้อมสรรพ์

ส่วนพระอรหันต์ทั้ง ๓ ที่เป็นอาจารย์ จึงสั่งศิษย์ทั้ง ๕ ไว้ว่า ให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้น คือพระธาตุหัวเหน่า ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวงนั้น ส่วนพระธาตุฝ่าตีนขวานั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้เมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝ่างนั้น ให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงงัว ๓ องค์ และที่หอแพ ๔ องค์ ครั้นสั่งเสียเสร็จแล้ว พระอรหันต์ผู้อาจารย์ทั้ง ๓ ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์

ขณะนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงนำเอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ร่มไม้ป่าแย้งที่ภูเขาหลวง ครั้งนั้น พระยาจันทบุรีพระองค์ได้ทรงทราบความจากหมื่นกลางโรงว่า พระอรหันต์ ๕ องค์กลับจากเมืองราชคฤห์ ได้นำเอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้ามา พระองค์ทรงชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งอำมาตย์ให้ไปรับนางอินทสว่างราชเทวีรัตนเกสี พระนางทรงทราบในการบุญ จึงได้เอาทองคำหล่อเป็นรูปสิงห์ ๔ ตัว หนักตัวละ ๑๐,๐๐๐ ตำลึง แล้วพระนางให้นำสิงห์ ๔ ตัวมาตั้งรวมติดกันเข้า หันหน้าออกตัวละทิศ แล้วเอาทองคำ ๒๐,๐๐๐ ตำลึง หล่อเป็นรูปอุโมงค์ ประดับด้วยแก้ว ครั้นเสร็จแล้ว พระนางจึงให้เอาสิงห์ ๔ ตัวนั้น พร้อมด้วยอุโมงค์ ลงสู่เรือพระที่นั่งเสด็จยาตราไปสู่ที่ศาลจอดพระสวามี

ขณะนั้น นางทั้ง ๒ จึงมาคอยคารวะไหว้นบอยู่ณที่นั้น พระนางเห็นนางทั้ง ๒ มีพระทัยรักใคร่ยิ่งนัก พระนางจึงพระราชทานเครื่องยศ เบื้นต้นว่า ขัน กาทองคำ ม้าวทองคำประดับเพ็ชร ขี่นเกล้าทองคำประดับเพ็ชร ต่างหูทองคำฝังเพ็ชร พร้อมทั้งพระภูษาทุกสิ่งเสมอกันทั้ง ๒ นาง แล้วพระยาจันทบุรีจึงได้นำอัครมเหษีทั้ง ๓ ไปสู่ภูเขาหลวง เพื่อกระทำสักการบูชา

ขณะนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์จึงได้พร้อมกันอธิษฐานพระบรมธาตุว่า ผิว่าพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าจะประดิษฐานตั้งอยู่ที่ภูเขาหลวงตลอด ๕๐๐๐ พระวรรษา ในฐานันตรอันนี้เศษแท้ ขอให้แผ่นดินจงแยกออกเบื้นหลุมให้ลึก ๘ วา กว้างด้านละ ๑๐ วา ทั้ง ๔ ด้านเทอญ

ทันใดนั้น แผ่นดินก็แยกออกตามคำอธิษฐานของพระอรหันต์แท้จริง พระยาจันทบุรีทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์ก่อเบื้นอุโมงค์หินเรียงกันขึ้น แต่เท้าฝาทั้ง ๔ ด้าน ๆ ละ ๕ วา หนา ๒ วา สูง ๔ วา ๓ ศอก หินที่ก่อนั้นหมด คนทั้งหลายไปเที่ยวหาหินมาได้แห่งละเล็กละน้อยไม่พอ

ทันใดนั้น ปัพพารนาค จึงเนรมิตเบื้นผ้าขาว ถือไม้แทกค่าตัว[๑] เมื่อเบื้นนาคนั้น มายอกแก่คนทั้งหลายว่า หินของแกกองไว้เบื้องตะวันตกตรงนั้นมากหลาย ท่านทั้งหลายจงไปเอามาก่อให้แล้วเทอญ

---

๑ "ไม้แทกค่าตัว" ไม้วัดแค่ตัว

คนทั้งหลายว่าไกลหรือใกล้ๆ ผ้าขาวว่าแทกไปแต่นี้ ๑,๐๐๐ ชั่วไม้อันนี้ คนทั้งหลายว่าไม้แทกยาวนัก เราบ่ไป ผ้าขาวจึงทำให้ไม้นั้นหดลงมาให้ได้เสมอวาดำม[๒] คนทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ด้วยไม้นั้น เขาจึงเข้าไปไหว้พระอรหันต์และกราบทูลพระยาจันทบุรีว่า ผ้าขาวปะไม้[๓]อันนั้นไว้ที่หินต่อหน้า

พระอรหันต์จึงบอกแก่คนทั้งหลายว่า นั้นคือยักษ์พารนาคที่อยู่ใต้พื้นภูเขานี้แหละมาช่วยเรา ท่านทั้งหลายจะหาแผ่นหินได้ง่ายไม่ยากแล้ว คนทั้งหลายผู้ได้แจ้งเหตุนั้นจากพระอรหันต์ จึงเอาไม้วัดแต่ที่นั้นไปได้ ๑,๐๐๐ ชั่วไม้สุด พอพบหิน ๓ ก้อน งามนัก คนทั้งหลายจึงพูดกันว่า ไม่เอา ๆ เราควรเอาไม้วัดไปให้แน่ก่อน พญานาคบอกว่าหินมีมากนัก คนที่วัดและคนที่นับวาวัดมาได้ ๑,๐๐๐ ชั่วไม้แล้ว ก็ไม่เห็นมีกองหิน ฝ่ายคนหนึ่งจึงว่า ได้เท่าใดก็เอาเท่านั้น อย่าให้เสียเวลาที่มา แล้วจึงพากันหามเอาหิน ๓ ก้อนนั้นมา หินชำเกิดขึ้นมาอีกเป็น ๖ ก้อน เขาทั้งหลายจึงพร้อมกันหามเอามาอีก หินนั้นชำเกิดมาอีกเป็นอันมาก ไม่รู้จักหมดจักสิ้น คนทั้งหลายที่ไปเอาหินนั้นจึงพูดกันว่า เราเห็นว่าสำเร็จแน่ เมื่อสำเร็จ เราทั้งหลายจงพร้อมกันสร้างแปลง รูปรอยเท้าพระอรหันต์ปากคิ้ว[๔] เป็นเครื่องหมายไว้ในที่นี้ และจารึกไว้ว่า "ยาทลักษณพระอรหันต์พันค่า" แต่นั้นมา

---

๑ "หด" ในที่นี้ ทำให้สั้น หรือย่น ๒ "วาดำม" หมายความว่า วาอก

๓ "ปะ" ละทิ้ง ๔ "ปากคิ้ว" พูดจาแน่นอน, พูดถูกต้อง

คนทั้งหลายได้หินแล้วจึงได้ก่อขึ้นวันละ ๓ คั่ย แล้วไปด้วยชะทายลายจีน และมีการมหรสพบูชาทุกวันทุกคืนมิได้ขาด จนสำเร็จ

พระยาจันทบุรีจึงตรัสให้ช่าง แผ่แผ่นทองคำ ๓ แผ่น ขนาดกว้าง ๒ วา เป็น ๔ เหลี่ยม ขนาดหนาเท่าใบลาน นางทั้ง ๒ ให้ช่างแผ่แผ่นเงินที่บริสุทธิ์ คนละแผ่น ใหญ่และหนาเท่าแผ่นทองคำ หมื่นกลางโรงให้ช่างแผ่แผ่นเงินแผ่นหนึ่งหนาเท่าแผ่นทองคำ พระยาจันทบุรีจึงตรัสสั่งให้เอาแผ่นเงินทั้ง ๓ นั้น รองพื้น เอาแผ่นทองคำทับลงไปทั้ง ๓ แผ่น แล้วจึงให้เอารูปสิงห์ทองคำเข้าบรรจุตั้งบนแผ่นทองคำ เอาอุโมงค์ทองคำตั้งบนหลังสิงห์นั้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วพระองค์จึงเอาเสื้อ ที่เอกจักขุนาค และกายโลหนาคให้นั้น ถวายบูชาป้องหาง[1] สิงห์ไว้ นางอินทสว่าง เอาผ้าสะใบขาวชลิยทองคำ ขันทองคำ นางทั้ง ๒ เอาผ้าสะใบเชิงชลิยทองคำ ของเหล่านี้ถวายบูชาป้องหางสิงห์ไว้ พระยาจันทบุรี ทอดพระเนตรเห็นนางอินทสว่างเอาขันเกล้าใส่บูชาไว้ด้วย พระองค์ทรงคำนึงถึงเชิดที่สหัสนาคให้ จึงทรงบูชาไว้ในที่นั้นเหมือนกัน

ทันใดนั้น พระอรหันต์จึงนำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่า ๒๙ องค์ ถวายพระยาจันทบุรี พระองค์ทรงรับเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุขวดไม้จันทน์ที่สุคันธนาคให้นั้น ๑๐ องค์ ในขวดแก้วผลึกที่ปรสิทธิสักกเทวดาให้นั้น ๑๐ องค์ นางทั้ง ๓ รับเอาพระบรมธาตุที่เหลือนั้น

---

๑ "ป้อง" กัน, รอง

เข้าบรรจุในผะอบทองคำ นางละ ๓ องค์ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์ทองคำที่ตั้งอยู่บนหลังสิงห์นั้น แล้วพระองค์จึงให้ช่างกระทำยนต์ง้าว กวัดแกว่งไว้ในที่นั้นทั้ง ๔ ด้าน จึงกลบดินให้เสมอดังเก่า พระอรหันต์จึงให้คนทั้งหลายเอาหินที่พราหมณ์ฝังไว้แต่ก่อน มาฝังหมายไว้เสมอยอดอุโมงค์ เมื่อเสร็จการบรรจุพระบรมธาตุแล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับคืนมาสู่พระนคร

ครั้งนั้น พระรัตนเถระ และจุลรัตนเถระ จึงพร้อมกันนำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝ่าง ๔ องค์ มาประดิษฐานไว้ที่ท่าหอแพ ส่วนมหาสุวรรณปาสาทพี่น้องนั้น นำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝ่าง ๓ องค์ มาประดิษฐานไว้ที่โพนจิกเวียงงัว ส่วนมหาสังฆวิชเถระนั้น นำเอาพระบรมธาตุฝ่าเท้า ๙ องค์ ไปประดิษฐานที่เมืองลาหนองคาย น้าเลียงพ่อนมพร้อมด้วยชาวเมือง สร้างอุโมงค์สำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุนั้นใต้ฝั่นแผ่นดิน ขนาดกว้างด้านละ ๒ วา ๒ ศอก สูง ๓ วา แล้วไปด้วยซะทายลายจีน จึงเอาแผ่นเงินอันบริสุทธิ์รองพื้น แล้วนำเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุในผะอบทองคำ นำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์นั้น

ครั้งนั้น พระอรหันต์ข้าใต้ข้าเหนือ ก็เข้าสู่นิพพานเรียงวันคืนกัน มหาสังฆวิชเถระก็กลับคืนมาหา มหาสุวรรณปาสาทพี่น้อง ที่โพนจิกเวียงงัว แล้วพร้อมกันมาหา มหารัตนเถระเจ้าพี่น้องที่หอแพ เพื่อจะได้พากันมาคารวะพระอรหันต์ทั้ง ๒ ที่เข้าสู่นิพพานนั้น

พระอรหันต์ทั้ง ๕ มาถึงเสมอหนองแปว[1]เชษฐไชยนาค ค่ำพอดีเชษฐไชยนาคจึงเนรมิตหอไชยไว้ ๕ หลัง ให้เป็นที่พักพระอรหันต์ทั้ง ๕ ครั้นรุ่งเช้าจึงได้ออกมาบิณฑบาต ข้ามสะพานเข้าไปในพระราชฐาน พระยาจันทบุรีทรงยาตรแล้วจึงอาราธนาพระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์ให้อยู่โปรด มหารัตนเถระพี่น้อง มหาสุวรรณปาสาทพี่น้อง เดินตามริมฝั่งเลาะเลียบคืนไปหาที่อยู่สบาย ถึงเสมอหาดทรายผ่อหล่ำที่นั้นเป็นที่เที่ยวไปมาของเชษฐไชยนาค ๆ เนรมิตเป็นผ้าขาว ถือเผียก[2] ไหมขาวพัน ๗ เกลียว มาไหว้พระอรหันต์ทั้ง ๔ ว่า ข้าน้อยเอาเผียกอันนี้วัดแต่ริมน้ำของชั้นมาสุดเผียกแค่ตัวเมื่อเป็นนาคนั้น ได้ ๓๐ ชั่วเผียกนี้ ที่นั้นเป็นมงคลยิ่งนักแล พระอรหันต์ทั้ง ๔ รู้ว่าเชษฐไชยนาคกรับนิมนต์ทั้ง ๒ องค์ คือ มหารัตนเถระ และจุลรัตนเถระ ให้อยู่ในที่สุดของเผียกที่นั้น เชษฐไชยนาคจึงว่า เจ้ากูอยู่ที่กกเผียกนี้ ๒ องค์เทอญ

แล้วเชษฐไชยนาคจึงเอาเผียกวัดแต่ปากกเผียกออกไปนอกทางท้ายหนองคันแทเสอน้ำนั้น ได้ ๓๓ ชั่วเผียกเป็นที่สุด และที่นั้นก็เป็นที่เที่ยวไปมาของเชษฐไชยนาค ๆ จึงนิมนต์ให้มหาสุวรรณปาสาทและจุลสุวรรณปาสาทเถระอยู่ในที่นั้น สถานที่นั้น คนทั้งหลายจึงให้ชื่อว่า “ร่องนาคา” และที่ต้นเผียกนั้นให้ชื่อว่า “ปากกเผียก”

เชษฐไชยนาคจึงเอาเผียกนั้นมาทบเข้าเป็น ๔ ทบ แล้วตัดออก

---

๑ “แปว” ปล่อง ๒ “เผียก” เชือกสำหรับวัด, กระแส

เป็น ๔ ท่อน เอาถวายมหารัตนพี่น้อง องค์ละท่อน เอาถวายมหาสุวรรณปาสาทพี่น้อง องค์ละท่อน เสร็จแล้วเชษฐ์ไชยนาคก็กลับไปสู่ที่อยู่แห่งตน

ส่วนมหาสังฆวิชเถระนั้น ไปเที่ยวแสวงหาที่อยู่ไปตามริมน้ำห้วยมงคล อินทขีลนาค เนรมิตเป็นผ้าขาวมาปักธงไว้ ที่เสาธงนั้นเขียนบอกไว้ว่า ที่นี้ดีนัก เจ้าภูขงอยู่ที่นี้เทอญ มหาสังฆวิชเถระก็รู้ได้ว่าเป็นนาค ก็มีความยินดี จึงกล่าวว่า ที่นี้ชะรอยจะเป็นที่ประเสริฐ พระพุทธศาสนาก็จะตั้งรุ่งเรืองในที่นี้ แล้วก็เข้าสำนักอยู่ในที่นั้น

เมื่อพระอรหันต์ทั้ง ๕ อยู่ในที่นั้น ๆ แล้ว ครั้นรุ่งเช้าจึงเข้าไปบิณฑบาตโปรดพระยาจันทบุรี ๆ พระองค์จึงตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์ไปสร้างวิหารให้พระอรหันต์ทั้ง ๕ อยู่ในที่นั้น ๆ องค์ละหลัง ครั้งนั้นเป็นฤดูกาลเข้าพรรษา ครั้นถึงวันขึ้น ๗, ๘ ค่ำ ๑๔, ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๗, ๘ ค่ำ ๑๔, ๑๕ ค่ำ พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงพร้อมกันไปสู่วัดสวนอ้วยล้วย สั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นทุกวันมิได้ขาด พระยาจันทบุรี พระองค์นำเอาธาตุพระอรหันต์ ข้าใต้ ข้าเหนือ ทั้ง ๒ ที่นิพพานไปแล้ว ฐปนาไว้กับที่นั้น

ครั้นออกพรรษาแล้ว พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงหนีออกไปอยู่ข้าโพนภายนอกที่ปากห้วยบางพวน ๔ องค์ มีมหารัตนเถระเป็นประธาน ส่วนมหาสังฆวิชเถระนั้น อยู่ที่ปากห้วยบางพวนก้ำใต้ พอเวลาใกล้รุ่ง

ปัพพารนาคเอาผ้าสาฎกผืนหนึ่ง ยาว ๑๐ วา มาถวายพระสังฆวิชเถระ น้าเลี้ยงพ่อนมจึงนำเอาผ้านั้นมาตัดเย็นพระยาผ้า หมดทั้ง ๑๐ วา ผ้านั้นก็เกิดเพิ่มขึ้นมาตามจำนวน น้าเลี้ยงพ่อนมก็เอาผ้าที่เกิดใหม่นั้นมาตัดเย็นพระยาผ้า จนครบทั้ง ๕ ผืน เมื่อครบจำนวนแล้ว ผ้านั้นก็หายังเกิดขึ้นอีกไม่

และผ้าผืนที่หนึ่งนั้นนำเอาไปถวายมหารัตนเถระ ผืนที่ ๒ ถวายจุลรัตนเถระ ผืนที่ ๓ ถวายมหาสุวรรณปาสาท ผืนที่ ๔ ถวายจุลสุวรรณปาสาท ผืนที่ ๕ ถวายมหาสังฆวิชเถระ ๆ ได้ทรงผ้าแล้วก็มารวมกันอยู่ที่ข้าโพนภายนอก คืนนั้นมีความสุขยิ่งนัก ด้วยเหตุที่ได้ทรงผ้าที่ปัพพารนาคถวาย

ครั้งนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕ ซาบซึ้งในคาถา ๔ บท ซึ่งพระมหากัสสปเถระเจ้าแสดงไว้แต่ชาติก่อนนั้นว่า “คจฺฉนฺติ นรคจฺฉนฺติ” อธิบายว่า ผู้ประเสริฐเที่ยวทางมาพบกันเข้า ก็ซ้ำยิ่งประเสริฐกว่าเก่า ได้แก่มหารัตนพี่น้อง เมื่อครั้งเย็น พระยาสุวรรณภิงคาร และ พระยาคำแดง ตามบัญหาเทียบว่า เขื่อไป “โก เว นรโก เว” ผู้ฉลาดต่อผู้ฉลาดมาพบกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำฉลาดยิ่งกว่าเก่า ได้แก่มหาสุวรรณปาสาทพี่น้อง เมื่อครั้งเย็นพระยาจุลณีพรหมทัต และพระยาอินทปัฐนคร ตามบัญหาเทียบมาว่า ชามา “เญยฺยา นรเญยฺยา” ผู้รู้ต่อผู้รู้มาพบกันเข้า ก็ซ้ำรู้ยิ่งกว่าเก่า ได้แก่มหาสังฆวิชเถระ เมื่อเย็นพระยานันท

---

๑ “พระยาผ้า” ในที่นี้หมายถึง ผ้าสำคัญในประเภทผ้าครอง

เสน ได้มาพบกับพระยาติโคตรบูร ที่เมืองร้อยเอ็จประตู ซ้ำมาพบกันในชาตินี้ ปัญหาเทียบว่า ชาไป “สากนติ นรสากนติ” ได้แก่ พระยาติโคตรบูร และ นางรัตนเกสี พระยาจันทบุรี กับ นางอินทสว่างลงฮอด เคยเป็นสามีภรรยากันมาแล้วแต่ชาติก่อน เมื่อเทียวทางมาพบกันเข้า ก็ย่อมได้เป็นสามีภรรยากันโดยไม่ต้องสงสัย ตรงตามปัญหาเทียบว่าเชื่อมานั้นแล

ครั้งนั้น พระอรหันต์เจ้าทั้ง ๒ ข้าเหนือข้าใต้ รู้แจ้งในปุพเพสันนิวาสญาณ ของ พระยาจันทบุรี และพระราชเทวี ว่าเคยร่วมกันมาแต่ชาติก่อน พาดพิงไปถึงพระยาสุมิตตธรรมเมืองมรุกขนคร เพื่อได้ฐูปนาพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าที่ภูกำพร้า

พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงได้พากันไปสู่เมืองมรุกขนคร เข้าไปบิณฑบาตตามริมแม่น้ำ ที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานรอยบาทไว้ให้แก่พญาปลา พระอรหันต์ทั้ง ๕ ครั้นออกจากพระนครมา ได้เอาข้าวให้ทานแก่ปลาทั้งหลายณที่นั้น แล้วกล่าวว่า “ทิฆายุโก โหตุ” ปลาทั้งหลายจงมีอายุยืนเทอญ คนทั้งหลายได้ยินถ้อยคำของพระอรหันต์ดังนั้น จึงให้ชื่อบ้านที่นั้นว่า “บ้านเชียงยืน” แต่นั้นมา

แล้ว พระอรหันต์ทั้งหลาย จึงได้กลับข้ามแม่น้ำไป ฉันข้าวที่พราหมณ์ทั้ง ๕ ว่าเมืองมรุกขนครจะย้ายขึ้นมาตั้งอยู่ณที่นี้ เมื่อพระอรหันต์กระทำภัตตกิจเสร็จแล้ว จึงพากันไปสู่ภูกำพร้า ปฏิสันถารซึ่งกันและกัน ครั้นรุ่งแจ้งมา มหารัตนเถระพี่น้องจึงเข้าไปบิณฑบาตใน

เมืองอินทปัฐนคร โปรดพระยาอาวุธเย็นจุลบิดาของเธอทั้ง ๒

ส่วนมหาสุวรรณปาสาทพี่น้องนั้น ไปบิณฑบาตในเมืองที่ตนเกิด เพื่อโปรดพระยาปุตตจุลณีพรหมทัต และนางปัจจิมเทวี ที่พระบิดา และพระมารดา เพื่อจะให้มาช่วยฐปนาพระอุรังคธาตุ กับด้วยพระยาสุมิตตธรรม ส่วนพระสังฆวิชเถระ เข้ามาบิณฑบาตในพระราชฐาน พระยาสุมิตตธรรมมรุกขนคร พระยาและนางเทวีแก้วทอดพระเนตรเห็นพระสังฆวิชเถระ ห่มผ้ามีสีประดุจดังสีดอกคำที่พญานาคถวายนั้น ทรงพระปีติเลื่อมใสซาบซึ้งไปในพระขันธสันดาน ประดุจดังลูกราชสีห์ที่พลัดจากพ่อแม่มานาน แล้วจึงได้มาพบกันเข้า และมีความกระสันด้วยกัน ฉันนั้น

พระยาสุมิตตธรรมพร้อมด้วยพระราชเทวี ยังมิอาจทรงพระองค์อยู่ได้ มีพระทัยหวั่นไหวเหมือนดังช่อธงที่กวัดแกว่งด้วยลมฉะนั้น จึงได้เสด็จลงมาจากปราสาท อุ้มพระมหาเถระขึ้นไปสถิตในปรางคปราสาท แล้วถวายภัตตาหารอันปราณีต แล้วพระองค์พร้อมด้วยพระราชเทวีจึงตรัสถามพระมหาเถระว่า เจ้ากูมีอินทรีย์อันหมดจดสะอาดแล้ว และเย็นที่เจริญตาเจริญใจของโยมยิ่งนัก เจ้ากูลุกแต่ที่ใดมาโปรดโยมเล่า

ขณะนั้น มหาสังฆวิชเถระจึงทูลว่า อาตมาลุกแต่เมืองร้อยเอ็ดประตูโพ้น มาเที่ยวแสวงหาบิดามารดา พระยาสุมิตตธรรม พร้อมด้วยพระราชเทวี จึงตรัสว่า บิดามารดาเจ้ากูอยู่ณที่ใดเล่า พระ

มหาเถรจึงทูลตอบว่า บิดามารดาของอาตมาอยู่เมืองศรีโคตรบองนี้ และ ซ้ำทูลต่อไปอีกว่า บิดามารดาของอาตมาภาพหนีจากเมืองศรีโคตรบองไปมีภรรยาอยู่ที่เมืองร้อยเอ็จประตู เมื่ออาตมาภาพคลอดออกมา ท่านทั้ง ๒ ได้ละทิ้งอาตมาภาพเสีย หนีมาอยู่ที่เมืองนี้

ขณะนั้น พระยาสุมิตตธรรมและพระราชเทวี ไม่ทรงทราบในถ้อยคำนั้น ๆ ทรงนึกหัวเราะอยู่แต่ในพระทัยว่า มหาเถรหลงพ่อแม่เธอประกอบไปด้วยความทุกข์ ทันใดนั้น มหาเถระเจ้าจึงทูลถามว่า มหาราชทั้ง ๒ เสด็จจากที่ใดมาประทับอยู่ที่นี้ พระราชาจึงไห้ว่า โยมทั้ง ๒ มิได้จากที่ใดมา โยมหากเกิดแต่ตระกูลวงศาในที่นี้เอง มหาเถระเจ้าจึงทูลว่า อาตมภาพมิได้ทูลถามหาเชื้อพระวงศ์ อาตมภาพทูลถามถึงชาติก่อนนั้น พระยาและพระราชเทวีจึงตรัสว่า เจ้ากูเย็นอรหันต์มิใช่หรือ มหาเถระถวายพระพรว่า ถูกแล้ว

ในขณะนั้น อัศจรรย์ก็บังเกิดขึ้น เทพดาที่อยู่รักษาภูมิฉัตรของพระองค์ และเทวดาที่รักษาภูกำพร้าทั้งสิ้น จึงพร้อมกันเป่ายังหอยสังข์ขึ้นประโคมทั่วในพระราชฐาน และในที่นั้น ๆ เย็นที่สนุกสนานยิ่งนัก คนทั้งหลายได้ยินแต่เสียงสังข์ หาได้เห็นเทวดาไม่ จึงพร้อมกันให้เสียงสาธุการเซ็งแซ่ทั่วไปทั้งพระนคร

แล้วเจ้าสังฆวิชเถระจึงถวายพระธรรมเทศนาแด่พระยาสุมิตตธรรมและพระราชเทวีว่า ดูรามหาราช อาตมานี้มาแต่เมืองพระยาจันทบุรี เพื่อโปรดมหาบพิตรทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อชาติก่อนโพ้น

มหาราชได้เป็นพระยาติโคตรบูร ครั้งเมื่อพระศาสดายังมีพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาประทับแรมที่ภูกำพร้า พระศาสดาทรงทราบในพุทธวิสัย ครั้นรุ่งเช้าทรงผ้ากาสาวพัต อุ้มเอายังบาตรเสด็จไปยังต้นรังใต้เมือง เพื่อโปรดมหาราชให้ถึงสุข แล้วพระพุทธองค์จึงได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองศรีโคตรบอง มหาราชได้ถวายบิณฑบาต แล้วทรงปรารถนาค้ำชูพระพุทธศาสนา ฉะเพาะพระพักตรพระศาสดา พระศาสดามิได้ทรงรับเอาซึ่งบาตรจากมหาบพิตร เสด็จลีลาคืนสู่ที่ประทับใต้ต้นรัง มหาราชทรงยินดี อุ้มเอายังบาตรนำไปถวายพระศาสดาถึงต้นรัง

ครั้งนั้น อาตมาเป็นน้องของมหาบพิตร เมื่อมหาบพิตรจุติจากชาตินั้น จึงได้ไปเกิดในเมืองสาเกตนคร เป็นพระยาเสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็จประตู ส่วนนางศรีรัตนเทวี ก็เคยได้เป็นราชเทวีมาแต่ก่อน

ส่วนอาตมาภาพ ครั้งนั้นได้เป็นพระยานันทเสน เสวยราชสมบัติในเมืองศรีโคตรบองได้ ๑๓ ปี พระศาสดาจึงได้เสด็จเข้าสู่นิพพาน แล้วพระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน นำเอาพระบรมธาตุหัวอกของพระศาสดามาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า อาตมาภาพและพระยาทั้ง ๔ ได้พร้อมกันก่ออุโมงค์ที่ภูกำพร้า ประดิษฐานพระบรมธาตุหัวอกของพระศาสดา ครั้งนั้น พระยาทั้ง ๔ พร้อมด้วยตัวอาตมา ได้ปรารถนาให้ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่ออุป

สมยทแล้ว ขอให้ได้สำเร็จพระอรหันต์ ณะเพาะหน้าพระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน พระอรหันต์ทั้งหลายพร้อมกันอนุโมทนาในความปรารถนาทุกองค์ อาตมาภาพจึงได้มาบวช และได้สำเร็จพระอรหันต์ในชาตินั้น เมื่ออาตมาจุติจากชาตินั้นเป็นพระยานันทเสน ได้ไปเกิดในท้องแห่งนางศิริรัตนเทวี พระราชเทวีพระยาร้อยเอ็จประตู ก็คือ มหาราชเจ้า กับทั้งพระนางเทวีแก้วยัดนั้นแล

ครั้งนั้น เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย พร้อมใจกันอพยพหนีจากเมืองศิริโคตรบอง มาสร้างเมืองอยู่ที่ป่าไม้รวก แล้วจึงพร้อมกันราชาภิเษกโอรสแห่งนางเทวยุปผา ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระยามรุกขนคร เมื่อนางศิริรัตนเทวีประสูติอาตมาภาพออกมาได้ ๗ วัน นางก็จุติมาเกิดในวงศ์พระยามรุกขนคร แล้วพระยามรุกขนครขอเอานางมาเป็นพระราชธิดา เมื่อมหาราชเจ้าจุติจึงได้มายังเกิดเป็นพระราชโอรสพระยามรุกขนคร

แต่ชาติก่อนนั้น มหาราชเจ้าและนางเทวีแก้ว เป็นพระบิดาและพระมารดาของอาตมาแท้จริง ด้วยเหตุนี้อาตมาภาพจึงได้รับคำเรียกมหาราชเจ้าทั้ง ๒ ว่า เป็นพระบิดาและพระมารดาหลงมาอยู่ในที่นี้ทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาอดีตชาติจากมหาเถระวันนั้น มีพระทัยประดุจดังว่าระลึกได้ยังพระชาติหนหลัง มีน้ำพระเนตรตกลงมาณะเพาะหน้ามหาเถระ

ขณะนั้น อำมาตย์และข้าทาษบริวารในหัตถาศ ได้เห็นยังน้ำ

พระเนตรมหาราชทั้ง ๒ หยดย้อยตกลงมามิได้ขาด ก็ยังเกิดโทมนัสร่ำร้องไห้ไปตาม ๆ กัน มีเสียงอันมีนั้นทั่วทั้งท้องพระโรงหลวง ทันใดนั้น นางเทวีแก้วจึงไหว้พระมหาเถระเจ้าว่า เมื่อโยมจุติจิงเจ้ากูเสียแต่เมื่อยังเยาว์อยู่นั้น ใครผู้ใดเข็ญผู้อุปถัมภ์เจ้ากูนั้นเล่า มหาเถระเจ้าจึงทูลว่า น้าเลี้ยงพ่อนมพร้อมทั้งนางที่เข็นยาทยริจาพระยาร้อยเอ็จประตูได้เอามาเลี้ยงไว้

เมื่อบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญ ครั้งนั้นนางทั้งหลายเหล่านั้น ลางคนก็ตาย ลางคนก็หนีกลับคืนไปสู่บ้านเมืองเดิม น้าเลี้ยงพ่อนมจึงได้นำเอาอาตมภาพอพยพหนีมาอยู่เมืองสุวรรณภูมิ แต่ยังเล็กอยู่ เจ้าสังฆรักขิตเถระจึงได้นำเอาอาตมาไปบวช และสั่งสอนจนได้สำเร็จพระอรหันต์ ท่านจึงได้กลับไปสู่เมืองราชคฤห์ตามเดิน

ขณะนั้น พระยาสุมิตธรรม ทรงระลึกถึงพระยาจันทบุรีที่ได้ทำรูปแปน และปราสาทมุงด้วยผ้าสาฎก พร้อมทั้งดอกบุณฑริก มาถวาย ครั้งนั้น พระองค์จึงตรัสถามมหาเถระเจ้าว่า พระอรหันต์มีในเมืองสุวรรณภูมินั้นกี่องค์ มหาเถระเจ้าทูลว่า มี ๑๐ องค์ กลับไปสู่เมืองราชคฤห์แล้ว ๓ องค์ นิพพาน ๒ องค์ มากับด้วยอาตมานี้ ๔ องค์

ทันใดนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๔ มาจากเมืองอินทปัฐนคร และเมืองจุลณีพรหมทัต ก็เข้ามาสู่ปรางคปราสาทกับด้วยเจ้าสังฆวิชเถระนั้น จึงทูลว่า ดูรา มหาราช มหาบพิตรทรงปรารถนาค้ำชูพระพุทธศาสนา

ตราบเท่า ๕๐๐๐ พระวรรษา และพระยาทั้ง ๕ ที่มาก่ออุโมงค์ที่ภูกำพร้า ประดิษฐานพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าครั้งนั้น ก็คือเจ้าสังขวิชเถระ โอรสของมหาราชน้องค์หนึ่ง พระยาทั้ง ๔ นั้น ก็คืออาตมาภาพทั้ง ๔ ที่มาโปรดมหาราชเจ้าบัดนี้แล

ขณะนั้น นางเทวีได้ทอดพระเนตรเห็นพระอรหันต์ ทรงผ้าดอกคำ ที่พญานาคถวาย เข้านั่งเรียงกันโดยลำดับในปรางคปราสาท งดงามยิ่งนัก พร้อมทั้งได้ทรงสดับเสียงของพระอรหันต์มาถูกต้องโสตประสาท ก็ยิ่งเพิ่มความปีติขนพองสยองเกล้า ประดุจดังว่าจะลอยขึ้นไปบนอากาศ

ครั้งนั้น เทวดาทั้งหลายจึงพร้อมกันเป่าสังข์ประโคมขึ้นพร้อมกันทั่วพระราชฐานเย็นครั้งที่ ๒ พระยาสุมิตตธรรม และพระราชเทวีจึงตรัสสั่งให้พ่อครัวจัดโภชนาหารเข้ามาถวายพระเถระทั้ง ๕ ครั้นสำเร็จภัตตกิจแล้ว เสียงสังข์ที่ประโคมนั้นก็เงียบไป พระราชาจึงตรัสถามพระอรหันต์ทั้ง ๕ นั้นว่า พระยาทั้ง ๕ ได้มาบวชสำเร็จเย็นพระอรหันต์พร้อมกันบัดนี้ เจ้าอุงค์ใดที่เย็นพระยาเมืองใดแต่ก่อนเล่า มหารัตนเถระจึงทูลว่า อาตมานี้คือพระยาสุวรรณภิงคาร กินเมืองหนองหานหลวง ครั้งนั้นพระศาสดาได้เสด็จไปโปรดอาตมา ๆ ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐพระศาสดาโดยแท้

จุลรัตนเถระนี้ น้องของอาตมา คือ พระยาคำแดง ที่กินเมืองหนองหานน้อย มหาสุวรรณปาสาทเถระนั้น คือ พระยาจุลณีพรหม

ทัต ชุลสุวรรณปาสาทเถระองค์น้อง ก็คือ พระยาอินทย์ฐุนคร ส่วนเจ้าสังฆวิชเถระนั้นเล่า คือ พระยานันทเสน กินเมืองศิริโคตรบองแทนมหาราช เมื่อครั้งมหาราชเย็นพระยาติโคตรบูร ได้จุติไปเกิดในเมืองสาเกตนคร ทันใดนั้น พระยาสุมิตตธรรม พร้อมด้วยพระราชเทวี กับทั้งข้าทาษบริวาร ทรงยกและกระพุ่มแห่งมือขึ้นเหนือเศียร ให้เสียงสาธุการ เทวดาทั้งหลาย ก็ให้เสียงสาธุการขึ้นพร้อมกันว่า สาธุ สาธุ มีเสียงอันไพเราะยิ่งนัก แล้วพระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงนำเอาฉันทะว่า ภูกำพร้านั้นได้ชื่อว่าดอยกัปปนคิริ พระพุทธเจ้าฉะเพาะซึ่งมหาราช เพื่อจะให้ได้ฐูปนาพระอุรังคธาตุ พระยาสุมิตตธรรม ทรงเลื่อมใส จึงตรัสว่าโยมจะไปก่อสร้างฐูปนา พระอรหันต์ทั้ง ๕ ก็ถวายพระพรลาไปสู่ภูกำพร้า

ครั้งนั้น พระยาสุมิตตธรรม พระองค์ทรงตรัสสั่งกับด้วย พลเทวอำมาตย์ ผู้ฉลาดด้วยการตกแต่ง ให้เอากำลังรี้พลตามพระอรหันต์ไป และให้ สร้างวิหารไว้ด้านทิศตะวันตก ๒ หลัง นอกอาณาเขตต์ชั่ว ๑๐๐ วา ให้มหารัตนเถระเจ้าอยู่องค์ละหลัง ให้สร้างวิหารไว้ด้านใต้ ๒ หลัง ให้มหาสุวรรณปาสาทพี่น้องอยู่องค์ละหลัง และให้สร้างทางทิศด้านเหนือ หลังหนึ่ง ให้เจ้าสังฆวิชเถระอยู่

พลเทวอำมาตย์จึงให้คนทั้งหลายแผ้วถางภูกำพร้าเรียบร้อยแล้ว จึงสร้างยังราชสำนักพระยาสุมิตตธรรมไว้เสมอปากน้ำเซ และสร้างราชสำนักขึ้นอีก ๒ หลัง ไว้สำหรับพระยาปุตตจุลณีพรหมทัต และ

พระยาจุลอินทชัยชุนคร ภ้าใต้ปากน้ำก่ำ แห่งหนึ่ง ครั้นเสร็จแล้ว พลเทวอำมาตย์จึงกลับคืนไปคอย[๑]พระพระยาสุมิตตธรรม เมื่อพระองค์ทรงทราบ จึงตรัสสั่งให้จัดเครื่องสักการบูชาทุกสิ่งสรรพ์ และให้ตกแต่งเรือพระที่นั่งมงคลปราสาท ณท่ามกลาง ส่วนรี้พลช้างม้านั้น ให้ไปทางสถลมารคทั้งสิ้น ส่วนพระองค์เสด็จทางชลมารค มีกระบวนเสด็จเสมอ ๒ ส่วน ไปทางสถลมารค ๓ ส่วน ผู้ที่ไปในกระบวนให้แต่งตัวนุ่งขาวห่มขาวทั้งสิ้น

ครั้งนั้น ประตูโมงค์ก็ปรากฏเห็นว่าขัดเสียสิ้น เมื่อพระองค์เสด็จถึงแล้ว จึงตรัสสั่งให้ตั้งเครื่องสักการ และมีการมหรสพสมโภชบูชาที่ลานอุโมงค์ พอเวลาเที่ยงคืน พระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าก็กระทำปาฏิหาริย์ เยี่ยประดุจดังเมื่อครั้งอินทราธิราชลงมาบูชา วันนั้นประตูโมงค์ก็หากเปิดออกไว้ทั้ง ๔ ด้าน พระยาและนางเทวีแก้วพร้อมด้วยบริวาร มีความอัศจรรย์ยิ่งนัก เทวดาทั้งหลายที่อยู่รักษาในที่นั้น จึงพร้อมกันให้เสียงสาธุการ และประโคมด้วยเสียงสังข์กึกก้องตลอดไปในราวป่าที่นั้น เป็นวารอันถ้วน ๓

พระยาสุมิตตธรรม จึงตรัสสั่งแก่พลเทวอำมาตย์ ให้ไปบอกกล่าวแก่คนทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใด ยังพอใจในการพระราชศรัทธาเราจะให้รับราชการให้เป็นข้าอุปัฏฐากพระมหาธาตุ เราจะอภัยโทษเว้นเสียจากราชการบ้านเมือง และให้ยังที่ดินไร่นาไว้แก่เขาเหล่านั้น

---

๑ "คอย" บอกกล่าว, กราบทูล

ขณะนั้น คนทั้งหลายพวกหนึ่งจึงขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาทำซะทาย อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาหาเปลือกไม้เป็นต้นว่า เปลือกกระโดน และยางยง อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาทำสวนอ้อย อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาสานตะกร้าและเครื่องหายเครื่องหาม อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาขึ้นป่างเอาคำมาพอก อีกจำพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาขุดเอาแห่[๑]มาให้ถม อีกจำพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสารักษาต้นโพธิ์ห้อยยาตร และหาหนัง หาปูน[๒]มาเป็นเครื่องซะทาย[๓]

แล้วพลเทวอำมาตย์ กด[๔]เส้นเอาได้ ๓,๐๐๐ คน บริบูรณ์ ให้ล่ามรองเอาเส้น แล้วให้เป็นเจ้าเวียกจัดการ จึงนำเส้นเจ้าเวียกจัดการเข้าไป ถวาย พระยาสุมิตตธรรม ๆ พระองค์จึงให้เอา พระเนียน เงินคำ และเครื่องใช้ในการงานทั้งสิ้น ให้กับพลเทวอำมาตย์ ไปพระราชทานแก่คนทั้งหลาย พลเทวอำมาตย์รับเอาไปให้ล่ามนำไปแจกจ่ายแก่นายด้านนายกอง เงิน ๑๐,๐๐๐ คำ ๑,๐๐๐ เสื้อผ้า ส่วนคนทั้งหลายนอกนั้นได้รับพระราชทานเงิน ๑,๐๐๐ คำ ๑๐๐ เสื้อผ้าพร้อมทั้งเครื่องใช้ในการงาน เป็นต้นว่า มีด พร้า จอก[๕] เสียม ขวานเล็ก ขวานใหญ่ สิ่ว ชี[๖] ให้พร้อมสรรพ ควายคู่หนึ่ง เกวียน

---

๑ กรวด ๒ ปูนที่ผะสมน้ำเชื้อ ๓ จดเอาชื่อ

๔ ในที่นี้หมายความว่า ให้เสมียนจดเอารายชื่อผู้ที่เป็นหัวหน้า และตั้งให้เป็นนายด้านนายกองดูแลการงาน ๕ "จก" จอบ ๖ "ชี่" สว่าน

เล่มหนึ่ง เรือลำหนึ่ง เสมอกันทุก ๆ คน และให้เขาพาเอาลูกเมีย ญาติพี่น้องวงศ์วานเข้ามาตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ในที่นั้น

สรรพเงินทองข้าวของทั้งหลายที่จ่ายออกพระราชทานนี้ เย็นเครื่องราชบรรณาการ พระยาร้อยเอ็ดพระนครนำมาถวายแต่พระองค์ปีละ ๒ ครั้ง ด้วยกุศลบุญที่พระองค์ได้ใส่ยาตรแล้วอุ้มยาตรไปถวายพระศาสดา และปรารถนาค้ำชูพระพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นโพ้น เมื่อแจกจ่ายพระราชทานเสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับคืนสู่พระนคร พร้อมด้วยพระราชเทวีแก้ว คนทั้งหลายจึงได้ก่อสืบต่อตั้งแต่พลานอุโมงค์ขั้นต้นนั้น ขึ้นเย็นพลานชั้นถัวน ๒ เหลือไว้

ครั้งนั้น พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต พร้อมด้วยนางบัวฉิมราชเทวี พระยาจุลอินทบัฐนคร พร้อมด้วยพระราชเทวี เสด็จมาประทับที่ภูกำพร้า อมรฤษี และโยธิกฤษี ก็มาสู่ที่ภูกำพร้านั้น พลเทวอำมาตย์จึงให้ล่ามรอ่งเข้าไปกราบทูลพระยาสุมิตตธรรม เมื่อพระองค์ทรงทราบก็เสด็จออกมาประทับในพระราชสำนัก แล้วเสด็จไปสู่ภูกำพร้า เชิญพระอุรังคธาตุออกมาประดิษฐานบนพานทองคำ

พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต และพระยาจุลอินทบัฐนคร พร้อมด้วยฤษีทั้ง ๒ จึงเอาอุโมงค์หินยอดภูเพ็กนั้นขึ้นไปตั้ง พระยาสุมิตตธรรมจึงเชิญเอาพระอุรังคธาตุขึ้นไปสู่ปนาไว้ พลเทวอำมาตย์นำพระเต้าขึ้นไปถวาย พระยาสุมิตตธรรม ทรงรับเอาโสรจสรงพระอุรังคธาตุ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงได้นำเอาพระพุทธรูปเงิน และธาตุพระอรหันต์

ที่ตนได้ส่วนน้อย มาฐปนาไว้ตามมุมและริมอุโมงค์นั้น

พระยาทั้ง ๓ ก็เสด็จขึ้นไปบนยอดด้วยพระองค์เอง คนทั้งหลายลางพวกก็ขับร้อง ลางพวกก็ฟ้อนรำ ลางพวกก็ดีดสีตีเป่าดุริยดนตรี เทวดาทั้งหลายประโคมด้วยเสียงสังข์ และให้ฝนตกลงมา บุคคลจำพวกใดชอบชุ่มเย็น ฝนก็ตกลงมาถูกต้องบุคคลจำพวกนั้น บุคคลจำพวกที่ไม่ชอบ ฝนก็ไม่ตกลงมาถูกต้อง บุคคลที่เป็นพาธิ เป็นต้นว่า เจ็บไข้ หูหนวก ตาบอด ทุดเรื้อน เมื่อได้เข้าไปพร้อมในการกุศลนั้น ๆ พยาธินั้น ๆ ก็หายสิ้น เทวดาทั้งหลายก็โปรยปรายข้าวตอกดอกไม้ทิพย์ลงมาสักการบูชา ทั่วบริเวณภูกำพร้าที่นั้น

พระยาทั้ง ๓ มีพระยาสุมิตตธรรมเป็นประธาน พระองค์ทรงปรารถนาให้ได้เสวยราชสมบัติ ทั่วทุกพระนครที่มีในชมพูทวีป ทั้งสิ้น และให้ได้เป็นผู้ค้ำชูพระพุทธศาสนา ตลอด ๕๐๐๐ พระวรรษา ครั้นจุติให้ได้ไปเสวยสุขในชั้นดุสิต ลงมาพร้อมด้วยพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

ส่วนอมรฤษีจึงปรารถนาเป็นพระพุทธบิดาในภายหน้า พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต และพระยาจุลอินทปัฐนคร ว่าได้เสด็จก่ออุโมงค์ครั้งแรกนั้น มีพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา มิได้ปรารถนาแม้แต่อย่างใด พระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน ได้เห็นแจ้งแก่ตาแท้จริง

พระยาปุตตจุลณีพรหมทัต จึงได้ปรารถนาเป็นพระอัครสาวกฝ่าย

ซ้าย พระยาจุลอินทบัณฑูนคร ปรารถนาเป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวา เมื่อพระยาสุมิตตธรรมได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โยธิกะฤษี ปรารถนาบวชเป็นภิกษุในศาสนา และให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ องค์วิเศษพลเทวอำมาตย์ ปรารถนาไปเกิดในเมืองสาวัตถี สืบพระพุทธศาสนาตราบเท่าถึงเมืองสุวรรณภูมิ ครั้นจุติจากชาตินั้น ๆ ขอให้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต ลงมาพร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

ส่วนนางเทวีแก้ว ปรารถนาเป็นเทวีแก้วของพระยาสุมิตตธรรม ตราบเท่าจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเข้าสู่นิพพาน นางชัจจิมราชเทวี ปรารถนาเป็นมารดาพระยาสุมิตตธรรมทุก ๆ ชาติ ตราบเท่าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นางเทวีมารดามหารัตนเถระทั้ง ๒ ปรารถนาเป็นอัครสาวิกา องค์หนึ่ง

ครั้งนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕ พร้อมกันอนุโมทนาในพระราชกุศลนั้น ๆ ด้วยคำว่า ความปรารถนาของมหาราชทั้ง ๓ ขอของสำเร็จโดยพระราชประสงค์ของทุกประการ ขออย่าให้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากั้นกางความปรารถนาของมหาราชแม้แต่น้อยเทอญ ถึงแม้ว่าความปรารถนาของฤษีทั้ง ๒ ก็ดี พระนางทั้ง ๓ ก็ดี พลเทวอำมาตย์ก็ดี ขอให้ได้สัมฤทธิ์ดังความปรารถนาของทุกประการ ด้วยอานิสงส์ผลที่เราผู้อรหันต์นี้ก็ดี ของได้ค้ำชูญาติเผ่าพงศ์วงศาที่ได้กล่าวพระนามและนามมาแล้ว ของสัมฤทธิ์ทุกประการเทอญ

ทันใดนั้น พระยาสุมิตตธรรม พร้อมด้วยพระยาทั้ง ๒ ทรงพระ

โสมนัสยิ่ง จึงตรัสว่า สาธุ สาธุ แล้วพระองค์จึงให้แต่งเครื่องอุปัฏฐากพระอุรังคธาตุ เบื้องต้นว่า พานทองคำ ๒ ลูก พร้อมด้วยเครื่องมีเต้าปูน ซองพลู จอกหมาก อุบยำ[๑] อุบนวด[๒] มีดด้ามทองคำ รวมทั้งสิ้นหนัก ๗,๐๐๐ บาท พานทองตั้งรองอุบเมี่ยง[๓] คำ ลูกหนึ่ง พานนากตั้งรองน้ำเต้าทองคำ ลูกหนึ่ง หนักเสมอพานเงิน พานเงินตั้งรองพานทองคำใส่ซองผ้าเช็ดหน้า หนัก ๓,๐๐๐ ตำลึง

พลเทวอำมาตย์ นำเครื่องเหล่านี้เข้าไปตั้งไว้ในอุโมงค์ พระยาสุมิตตธรรม พร้อมด้วยพระราชเทวีแก้ว เสด็จเข้ามาทรงจัดเรียงลำดับพานทองคำจึงกะทบพานแก้ว พระยาสุมิตตธรรม และนางเทวีแก้ว พร้อมด้วย พลเทวอำมาตย์ เห็นเครื่องอุปัฏฐากพระอุรังคธาตุที่พระยาอินทร์ตกแต่งตั้งเรียงไว้งามสล้าง จึงพร้อมกันยกขึ้นเหนือเศียรเกล้า แล้วก็มิได้ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลาย ผู้มีบุญสมภาร เทวดาจึงให้เห็น พระยาและนางจึงได้เสด็จออกเวียนประทักษิณ ๓ รอบ แล้วจึงรับสั่งให้ก่อกำแพงล้อม และถวายเขตต์แดนไว้กับพระมหาธาตุเจ้า พระราชทานคนที่มีกำลัง ๓,๐๐๐ คน มีล่ามหลวงเป็นต้น อยู่เป็นข้าโอกาสหยาดน้ำ ตรายเท่า ๕๐๐๐ พระวรรษา แล้วพระองค์ทรงหลั่งน้ำไว้ฉะเพาะหน้าพระอรหันต์ทั้ง ๕ แล้วเสด็จมาประทับที่ราชสำนัก พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พร้อมด้วยฤษีทั้ง ๒ จึง

---

๑ "อุบยา" ตลับยา ๒ "อุบนวด" ตลับชี้ผึ้ง

๓ "อุบเมี่ยง" กล่องใส่เมี่ยง

พร้อมกันเข้าไปกราบทูลลาไปสู่พระนครและที่อยู่แห่งตน ๆ

ครั้งนั้น พระยาสุมิตตธรรม พร้อมด้วยรี้พลโยธา เสด็จไปทอดพระเนตรต้นรัง ที่ว่าพระองค์ได้อุ้มยาตรนำไปถวายพระพุทธเจ้า เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงเลื่อมใส จึงได้ก่ออุโมงค์มีสัณฐานเหมือนดังอุโมงค์ที่บรรจุพระอุรังคธาตุ พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงไปสู่เมืองราชคฤห์ นำเอาพระบรมธาตุสันหลังของพระศาสดามาฐปนาไว้ ณ ที่นั้น แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับคืนมาสู่เมืองมรุกขนคร

ครั้งนั้น พระยาสุมิตตธรรม จึงตรัสสั่งให้พลเทวอำมาตย์ไปตรวจดูเมืองร้อยเอ็จประตู จึงได้เห็นอาณาประชาราษฎรทั้งหลายที่มีเหลืออยู่ ๑๐๐,๐๐๐ คน ผ้าขาว ดาวบศ ๕,๐๐๐ คน พระสงฆ์ ๕,๐๐๐ องค์ สามเณร ๗๐๐ องค์ พลเทวอำมาตย์จึงกดเอามากราบทูลให้ทรงทราบ แล้วพระองค์ตรัสถามพลเทวอำมาตย์ว่า เมืองร้อยเอ็จประตูเดียวนี้เขาอาศัยซึ่งเมืองใดเล่า พลเทวอำมาตย์กราบทูลตอบว่า ทุกวันนี้เขาได้นำดอกไม้เงินทองและเครื่องยรรณาการไปถวายพระยาอัฒภายหน้า และพระยากุรุนทนคร ที่เขาได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายมหาราชเจ้าทุกปีนั้นแล

พระยาสุมิตตธรรม ละเสียจากเมืองมรุกขนคร ไปเสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็จประตู สั่งสอนพระพุทธศาสนา ครั้นจุติก็ได้ไปยังเกิดในเมืองพาราณสี แล้วออกบวชเป็นฤษี มีนามชื่อว่า "สุมิตตธรรมฤษี" อยู่ในป่าหิมพานต์ กล่าวอุรังคธาตุนิทาน ศาสนานครนิทาน

บาทลักษณนิทาน สิ้นข้อความแต่เท่านี้

นิทานอันนี้ พระอรหันต์ทั้ง ๕ แต่งไว้ในวัดเมืองร้อยเอ็ดประตู วิสสุกรรมเทวบุตร นำเอาไปจารึกใส่ลานทองไว้ในชั้นดาวดึงส์ ครั้นถึงสมัยพระยาจันทพานิช สร้างเมืองฟากหนองคันแทเสื่อน้ำนั้น พระยาอโศกได้เกิดมาโชตนาพระพุทธศาสนา พระยาอภัยทุฏฐคามณี สร้างโลหปราสาทในเมืองลังกาทวีป วิสสุกรรมเทวบุตรจึงได้นำเอาลานทองคำนั้นไปใส่ไว้ในโลหปราสาท มหาพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกา จึงได้จำลองเอามาไว้ในเมืองอินทปัฐนคร เยื้นอันนานมาแล้ว

ครั้นถึงสมัยพระยาโพธิสาราชเจ้า พระองค์เสด็จไปบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ และได้สร้างวิหารขึ้นหลังหนึ่ง มุงด้วยตะกั่วสิ้นทั้งหลัง แล้วทรงเลือกสรรค์หาเอาข้าโอกาสได้บ้างไม่ได้บ้าง แล้วพระองค์จึงได้บริจาคเพิ่มเติมเข้าให้ครบจำนวน ๓,๐๐๐ คน ครั้งนั้นยังมีลูกขา ๒ คน เมื่อก่อนได้นำเข้าไปถวายพระองค์ไว้แต่เล็ก ๆ พระองค์เลี้ยงไว้เยื้นข้าในหัตถบาศ ผู้พี่ชื่อว่า "ข้าชะเอง" ผู้น้องให้กินเรือนหิน ชื่อว่า "พันเรือนหิน" พระองค์สละโปรดให้เยื้นใหญ่ ดูแลปกปักรักษาข้าโอกาส พระราชทานจุ้ม[๑]ให้ และหลั่งน้ำไว้แล้วทรงสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ข้างทิศเหนือภูกำพร้า ให้ชื่อว่า "วัดสมสนุก" ถวายข้าโอกาสไว้ณที่นั้นด้วย และทรงเพิ่มเติมเขตต์แดน

๑ "จุ้ม" ตราตั้ง หรือสัญญาบัตร

ตั้งแต่ปากห้วยปลาเซื่อมนั้น ให้เป็นเขตต์แดนของพระมหาตุเจ้า จึงได้เสด็จกลับคืนมาสู่พระนคร

ครั้นอยู่ต่อมาถึงปีหนึ่ง พันเรือนหิน จึงได้หนีกลับขึ้นมา และเข้าไปเฝ้า พระยาโพธิสาราช จึงตรัสว่า กูได้ให้เขือพี่น้องเป็นข้าพระมหาธาตุเจ้าแล้ว กูจักใช้สอยมิ่งด้วยราชการอื่น ๆ ไม่ได้แล้ว เมื่อชอบมาอยู่ก็อยู่ตามเดิม แต่ว่าเมื่อออกพรรษาแล้ว ให้มิ่งนำเครื่องไทยทานธูปเทียนของกูไปบูชาให้เป็นปกติเทอญ

ข้าชะเองผู้พี่จึงได้แต่งคน ๓๐ คน มาอยู่ดูแลติดหน้าตามหลังพันเรือนหิน แต่พวกที่ส่งข้าวกกหมกปลา ๓๓๐ ขุนกินเมืองทั้งหลายมีความสงสัยแก่พันเรือนหิน จึงให้แต่งใส่เวียกชารึม ๓๐ เอาการ ก็ได้เฮ็ดชารึม ตั้งแต่นั้นมาแล

ครั้นมาถึงสมัย พระไชยเชษฐาธิราชเจ้า พระองค์ได้ทอดพระเนตรตำนาน จึงได้ทรงก่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่ โลมเจดีย์พระยาศรีธรรมาโศก ที่นั้น และทรงสร้างวัดบ้าฤษีสังหรขึ้นวัดหนึ่ง แล้วทรงอุโมงค์ โลมธาตุพระอรหันต์ที่บ้ามหาพุทธวงศาอีกแห่งหนึ่ง ทรงสร้างวัดขึ้นที่บ้ากันทองนั้นแห่งหนึ่ง และทรงสร้างวัดขึ้นที่หนองยางคำนั้นแห่งหนึ่ง แล้วจึงได้เสด็จไปทรงสร้างพระเจดีย์ โลมพระบรมธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง และทรงตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นในที่นั้นแห่งหนึ่ง ทรงสร้างพระอารามขึ้นที่โพนหนองกก แห่งหนึ่ง แล้วพระราชทาน

---

๑ "ปลาเซื่อม" ปลาเนื้ออ่อน

ข้าโอกาสและเขตต์แดนไว้ทุก ๆ แห่ง

แล้วพระองค์จึงได้เสด็จไปสู่เมืองมรุกขนคร ทรงสร้างพระเจดีย์ไว้ในที่นั้นองค์หนึ่ง พระองค์จึงได้เสด็จไปนมัสการพระบรมธาตุที่ภูกำพร้า และทรงบูรณปฏิสังขรณ์ แล้วพระราชทานจุ้มไว้ในพระพุทธศาสนา แล้วพระองค์จึงเสด็จไปสู่เมืองรามลัก ก็ครั้งนั้นแล เจ้าลานช้างได้ทรงทอดพระเนตรเห็นตำนานนั้น จึงเสด็จไปสร้างพระเจดีย์โลมพระธาตุผ่าต้นที่เมืองหนองคาย และสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งที่หน้าโฮง แทนที่ปราสาทซึ่งพญานาคเนรมิตให้บูรีจันอ้วยล้วยและอินทสว่างลงฮอด จึงได้ชื่อว่า "วัดมโนภิรมย์มาจันทบุรี" เพื่อเหตุนั้นแล

ข้าพระบาท พระยาศรีไชยชมพู ถวายอุรังคธาตุนิทาน และพระยาทลักษณนิทาน ศาสนานครนิทาน อันนี้ เพื่อให้เย็นมงคลวุฒิศรีสวัสดิ์ และอุโมงค์ที่ผู้ชายทั้งหลายก่อนั้นไปแล้ว อุโมงค์ที่ผู้หญิงทั้งหลายก่อนั้น ผู้ชายทั้งหลายพากันไปก่อช่วย จึงได้แล้วก่อนดาวประกายพฤกษ์ขึ้น แม้ว่า พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน ทอดพระเนตรเห็นโคมไฟที่จุดไว้บนยอดเขา ทรงเข้าพระทัยว่าเป็นดาวประกายพฤกษ์ขึ้นจริง ก็อย่าได้ละวางที่เขาก่ออารามหินไม่แล้วนั้นเสีย

พอเวลาใกล้รุ่งพระมหากัสสปเถระเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ นำเอาพระอุรังคธาตุขึ้นไปประดิษฐานไว้บนแท่นอุโมงค์ที่ยังไม่แล้วนั้นก่อน จึงได้เข้าไปยิณฑยาตในเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย

พระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแคง พร้อมด้วยชาวเมืองทั้งหลาย พร้อมกันใส่ยาตร แล้วจึงได้จัดเครื่องสักการบูชา เป็นต้นว่า ดอกไม้ธูปเทียนให้พร้อมสรรพ์ พระยาสุวรรณภิงคาร เสด็จพาเหล่ายริวาร ตามพระอรหันต์ขึ้นไปบนเขา นมัสการพระอุรังคธาตุ และปทักษิณเป็นวาร ๓ รอบ แล้วจึงได้สระสรงสุคันธรสพระอุรังคธาตุ ขณะนั้น พระองค์ทอดพระเนตรอุโมงค์เห็นไม่แล้ว ทรงกริ้วแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ล่วงเวียกเกียกกาย จึงทูลถวายเหตุการณ์นั้น ๆ ให้ทรงทราย ซ้ำกริ้วแก่พวกผู้หญิงทั้งหลาย ยิ่งขึ้น จึงตรัสว่าจะทรงกระทำโทษแก่หญิงทั้งหลาย

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า ทรงรำพึงถึงวิรุฑธปัญหาธรรม จึงได้นำมาเทศนาแด่พระยาสุวรรณภิงคารว่า “กิสุ อุณโห ชาโต อคฺคินา กิสุ มณินา อติโรจติ อสิโร จรติ อจิตฺตโก นโร ชามิ”

ดูกรมหาราช พระพุทธเจ้าทรงตรัสเทศนาธรรมวิรุฑธปัญหานี้ว่า อะไรร้อนไปยิ่งกว่าไฟ อะไรรุ่งเรืองสว่างยิ่งไปกว่าแก้วมณี อะไรไม่มีตัวตนรู้เดินเที่ยวไปมาได้ อะไรไม่มีจิตต์ใจรู้กินยังคนได้ นั้นเล่า มหาบพิตร

พระยาสุวรรณภิงคารทรงตอบปัญหาของพระมหากัสสปเถระเจ้าไม่ได้ จึงได้รับสั่งถามพระมหากัสสปเถระเจ้าว่า ปัญหานี้ของพระผู้เป็นเจ้าจงอธิบายให้โยมแจ้งด้วยเถอญ

พระมหากัสสปเถระเจ้า จึงอธิบายถวายเป็นข้อ ๆ ไปว่า สิ่งที่

ร้อนยิ่งไปกว่าไฟนั้น ได้แก่ราคะตัณหา สิ่งที่รุ่งเรืองสว่างยิ่งไปกว่าแก้วมณีนั้น ได้แก่สติปัญญา สิ่งที่ไม่มีตัวตนรู้เดินเที่ยวไปมาได้นั้น ได้แก่นามธรรม สิ่งที่ไม่มีจิตต์ใจรู้กินยังคนได้นั้น ได้แก่ความชรา ที่ว่าราคะตัณหาร้อนยิ่งกว่าไฟนั้น เมื่อยังเกิดขึ้นแล้ว จะเอาน้ำมาดับสักเท่าใด ก็ไม่สามารถจะดับได้ ส่วนไฟนั้น เมื่อยังเกิดลุกลามขึ้น สามารถจะเอาน้ำมาดับได้ พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกโพธิเจ้า พร้อมด้วยพระขีณาสพทั้งหลาย ประดุจดังตัวอาตมาทั้งหลายนี้ ได้ตัดเสียแล้วยังตัณหา ก็ยังมีผู้หญิงทั้งหลายเข้ามาคลุกคลีเย้าหยอกยังชายทั้งหลาย ๆ ยมีสังวรจิตต์ใจของตนด้วยดี อุโมงค์จึงไม่แล้วด้วยเหตุนี้แล

พระยาสุวรรณภิงคารได้ทรงสดับยังปัญหา ก็ทรงดับเสียได้ยังความกริ้วแก่คนทั้งหลาย พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงทูลต่อไปว่า อุโมงค์อันนี้ถึงแม้ก่อแล้ว ก็ไม่ได้ประดิษฐานยังพระอุรังคธาตุไว้ในที่นี้ พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาสถิตแท่นที่นี้ก็จริง แต่พระพุทธองค์ทรงรับสั่งอาตมาไว้ว่า ให้อาตมานำเอาพระอุรังคธาตุนี้ไปประดิษฐานที่ภูกำพร้า

ทันใดนั้น พระยาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะขอแบ่งเอาพระอุรังคธาตุไว้ครึ่งหนึ่ง แล้วโยมจะก่ออุโมงค์นี้ให้แล้วจะได้ชูปนาพระอุรังคธาตุไว้ในที่นี้ พระมหากัสสปเถระเจ้าทูลห้ามว่า ขอมหาบพิตรอย่าได้ม้างพุทธวจนะของพระศาสดาเลย ไม่เป็นมงคล

แก่บ้านเมืองดอก โบราณธรรม พุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า ท้าวพระยามหากษัตริย์องค์ใดม้างพุทธวจนะ ทรงเข้าพระทัยว่าเย็นการกุศลดังนี้ เทวดาทั้งหลายพร้อมด้วยมเหสักขอารักข์ที่รักษาภูมิสถานบ้านเมือง และรักษาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้า เทียรย่อมติเตียนและโกรธมากนัก ไม่ให้มีความเจริญแก่บ้านเมืองแท้จริง

ดูกรมหาราช ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่ากัสสป ใกล้จะเสด็จเข้าสู่นิพพาน ตรัสสั่งไว้กับพระอรหันต์องค์หนึ่งว่า ให้นำเอาพระบรมธาตุของพระองค์ไปประดิษฐานไว้ในคูหาแห่งหนึ่ง ไว้คอยท่าพระยาองค์หนึ่ง ที่จะเกิดมาในภายภาคหน้านั้น ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงทราบในพระญาณว่า พระยาองค์นั้นจะได้ฐาปนาโชตนาพระพุทธศาสนาของพระองค์

พระยาลังกาไม่ตั้งอยู่ในพระพุทธวจนะ ไปนำเอาพระบรมธาตุจากคูหามารักษาไว้เย็นที่สักการบูชา เพื่อประโยชน์ในการกุศล ครั้งนั้น เทวดาและมเหสักขอารักข์ที่รักษาภูมิสถานบ้านเมือง และเทวดาที่รักษาพระบรมธาตุที่คูหานั้น คอยดูอยู่เย็นนาน ก็ไม่เห็นเอานำมาประดิษฐานไว้ตามเดิม คูหานั้นก็เย็นเปล่าเศร้าศูนย์ ถึงแม้ว่าเทวดาทั้งหลายอื่น ๆ ที่เคยได้ไปสักการบูชา มาไม่เห็นพระบรมธาตุพระพุทธเจ้า จึงถามเทวดาที่รักษานั้น เทวดาที่รักษาจึงบอกว่า พระยาลังกานำเอาพระบรมธาตุไปไว้สักการบูชา เทวดาทั้งหลายเหล่านั้น จึงพร้อมกันกล่าวติเตียน และโกรธพระยาลังกาองค์นั้นเย็นอันมาก

จึงไปสมคบกันกับเทวดาที่อยู่รักษาเขตต์แดนท้าวพระยาร้อยเอ็ดให้เข้าไปบรรดลจิตต์ใจท้าวพระยาทั้งหลาย ให้พร้อมกันไปกระทำยุทธกรรมสงครามล้อมเมืองลังกาไว้ พระยาลังกาทรงทราบ จึงได้นำเอาพระบรมธาตุไปฐาปนาไว้ในหลุมแห่งหนึ่ง แต่งเป็นยนต์ง้าวกวัดแกว่งป้องกันไว้ในที่นั้นถึง ๙ ชั้น

ครั้งนั้น พระยาลังกา พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ จึงได้ยกพยุหโยธาออกไปสู้รบกับด้วยท้าวพระยาร้อยเอ็ดพระนคร ท้าวพระยาทั้งหลายล้อมจับเอาพระยาลังกาและเสนาอำมาตย์ได้ทั้งสิ้น เมืองลังกาก็พินาศฉิบหายไป ท้าวพระยาทั้งหลายเข้าค้นเก็บเอาทรัพย์สมบัติข้าวของ จึงได้เห็นหลุมยนต์ง้าว เข้าใจว่าเป็นหลุมฝังเงินทอง ลงไปดูก็ไม่ได้ เทวดาทั้งหลาย จึงเนรมิตเป็นหมู่พราหมณ์มาบอกว่าในหลุมนี้มีพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าอันประเสริฐยิ่งกว่าข้าวของทองเงินมากนัก

ครั้งนั้น บัณฑุกรรมพลศิลาอาศน์ของพระยาอินทร์ก็กระด้างแข็ง พระยาอินทร์ทรงทราบด้วยทิพเนตร จึงตรัสสั่งแก่เทวบุตรเทวดาทั้งหลาย มีเทวบุตรทั้ง ๙ เป็นประธาน เสด็จลงมาสู่ที่ชุมนุมท้าวพระยาทั้งหลายในเมืองลังกา พระยาอินทร์จึงตรัสสั่งให้เทวบุตรทั้ง ๙ มี สุริยเทวบุตร, จันทเทวบุตร เป็นประธาน ตลอดถึงราหูอสุรินทเทวบุตร ให้พร้อมกันไปปรายปรามทำลายยนต์ง้าวเสียให้สิ้น องค์ละชั้น พระยาร้อยเอ็ดพระนคร จึงเข้าไปนำเอาพระบรมธาตุพระกัสสปพุทธเจ้า

กลับคืนไปประดิษฐานไว้ในคูหาตามเดิม ครั้งนั้น เทวดาทั้งหลาย มีความยินดี มายอกเล่าแก่พระยารัชเจ็ดพระนคร ให้ไปนำเอาแก้ว แหวนเงินทองในถ้ำนั้นไม่รู้หมดรู้สิ้น

ดูกรมหาราช ถึงแม้พระพุทธเจ้าของเรานี้ก็ดี เมื่อครั้งพระองค์ทรงตรัสรู้สัพพัญญูครั้งแรกนั้น ได้ทรงประทานพระเกศาธาตุแก่ตปุสสภัลลิก ๘ เส้น ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสสั่งว่าให้เอาไปไว้ในดอนสิงคุตร พระยาเชษฐุนคร แย่งเอาหนึ่งลงสำเภาไปเสีย ๒ เส้น พญานาค ลักเอาหนึ่งไปเสียอีก ๒ เส้น

ครั้งนั้น เทวดามเหสักขะ บ่นแก่พระยาเชษฐุนคร และพญานาค ว่า ม้างพุทธวจนะทำให้เกิดอันตรายแก่บ้านเมือง พระศาสดาทรงรู้แจ้ง จึงโปรดให้เทวดาไปนำเอาพระเกศาธาตุมาจากพระยาเชษฐุนคร และพญานาค นำเอาไปไว้ในผะอบให้ครบจำนวน ๘ เส้น ตามเดิม ด้วยความอธิษฐานของพระยาอุปลนคร ๆ จึงเปิดยังผะอบออกดู เห็นพระเกศาธาตุยังครบบริบูรณ์ แต่พระองค์ไม่ทรงทรายว่าดอยสิงคุตรอยู่ที่ไหน พรหม และวิสสุกรรม เทวบุตร เทวดา มีความยินดียิ่งนัก จึงมายอกที่ดอยสิงคุตร และช่วยก่อพระเจดีย์ ฐูปนาพระเกศาธาตุพระพุทธเจ้าไว้ในที่นั้น แต่นั้นมา พระองค์ก็มิได้ละพุทธวจนะอันใดแท้จริง

พระยาสุวรรณภิงคาร ทรงทรายในพระธรรมเทศนาว่า ม้างพุทธวจนะไม่ชอบด้วยพระพุทธโอวาทของพระศาสดา จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์แต่งเครื่องสักการะคารวะ และให้คนทั้งหลาย เอาหินยอด

อุโมงค์ที่สร้างไม่แล้วนั้น มาโสรจสรงอบรม นำเอาพระอุรังคธาตุทั้งสิ้นที่หุ้มห่อและปกปิดด้วยผ้ากำพลนั้น ตั้งไว้ท่ามกลางปราสาท แล้วให้เลือกสรรค์เอาแต่บุคคลที่ดี ให้นุ่งผ้าขาว สวมเสื้อขาว สำหรับห่มพระอุรังคธาตุไปสู่ภูกำพร้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ แล้วทรงประกาศแก่คนทั้งหลายให้ทราบว่า ห้ามไม่ให้พูดถึงการแข่งขันพะนันกัน แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งดังแต่ก่อน ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะเอาตัวทำโทษ

อนึ่ง ห้ามไม่ให้นำเอาผู้หญิงไปสู่ภูกำพร้าแม้แต่คนเดียว หญิงเหล่านั้นย่อมกระทำให้เย็นเหตุแก่การกุศล ถ้าผู้ใดนำเอาหญิงไป เราจะกระทำทัณฑกรรมแก่บุคคลคนนั้นเบื้องอันเด็ดขาด

ขณะนั้น หญิงทั้งหลายได้ทราบในคำประกาศ ก็พากันเข้าไปไหว้พระมหากัสสปเถระเจ้าว่า ผู้ข้าทั้งหลายนี้ได้พร้อมใจกันก่ออุโมงค์สำเร็จบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ผู้ข้าทั้งหลายพร้อมกันเข้ามาไหว้พระผู้เบื้องเจ้า ขอเอาพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าไปฐาปนาไว้ณที่นั้น

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า จึงให้พระอรหันต์กลับคืนไปสู่ที่ถวายพระเพลิง นำเอาพระองคารพระพุทธเจ้ามา ๓ ทะนาน ด้วยอิทธิฤทธิ ให้แก่หญิงทั้งหลายนำไปฐาปนาไว้ณที่นั้น สถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า “ธาตุนารายน์” ตามคำหญิงทั้งหลายกล่าวเมื่อแรกจะก่อนั้นว่า ใครจะมีกำลังเสมอด้วยพระนารายน์นั้นเล่า ผู้ชายก็มีมือข้างละ ๕ นิ้วเหมือนกันนั้นแหละ อุโมงค์นี้ผู้เฒ่าคนแก่ทั้งหลายจึงให้ชื่อว่า “อุโมงค์อิตถีมายา” พระยาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ท่าน

ทั้งหลายอย่าได้ม้างคำพระอรหันต์เลย ให้เรียก "พระธาตุนารายน์" ตามคำของพระอรหันต์นั้นเทอญ ส่วนอุโมงค์ที่ผู้ชายก่อไม่สำเร็จนั้น ให้ชื่อว่า "ภูเพ็กมุสา" ตามเหตุอันนั้น

ครั้งนั้น พระยาคำแดงเจ้าเมืองหนองหานน้อย ให้ก่ออุโมงค์เป็นรูปพรหม ๔ หน้าไว้ที่บัวหลวงแห่งหนึ่ง ที่บัวกุ่มน้อยแห่งหนึ่ง ที่ก่อไกลกันบ่มิได้ปรากฏ แต่พระองค์ทรงทรายช่าวว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้ณที่นั้น และนำเอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า พระองค์จึงได้นำเอาข้าวของเงินทองอันบรรทุกบนหลังช้างหลังม้า แล้วพระองค์เสด็จขึ้นทรงช้างมงคล พาบริวารเสด็จมาสู่เมืองหนองหานหลวง เพื่อจะนำเอาพระอุรังคธาตุไปสู่พระนคร

ชาวเมืองหนองหานหลวงเห็นดังนั้น ก็พากันแตกตื่นเข้าใจว่าข้าศึกยกเข้ามารบกวน จึงได้นำความเข้าไปกราบทูลพระยาสุวรรณภิงคาร ๆ จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ผู้ฉลาดออกไปตรวจตราดู ก็รู้ว่าพระยาคำแดง ซึ่งเป็นพระอนุชาข้างฝ่ายพระมารดาของพระองค์ นำเครื่องไทยทานเสด็จมา อำมาตย์จึงได้นำความเข้ามากราบทูล เมื่อพระองค์ทรงทรายว่าพระอนุชาเสด็จมา ทรงยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ผู้ใหญ่ออกไปต้อนรับเชิญเสด็จเข้ามาให้ทันในเพลานั้น จะเสด็จไปสู่ภูกำพร้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย ทันใดนั้น พระยาคำแดง พร้อมด้วยอำมาตย์ เสด็จและมาถึง พระยาสุวรรณภิงคารเสด็จออกไปต้อนรับ และทรงปฏิสันถารกับด้วยพระอนุชา แล้วพระ

ราชาทั้ง ๒ ก็เสด็จไปสู่ภูกำพร้า

ครั้งนั้น พระยาอินทปัฐนคร พระยาจุลณีพรหมทัต พระยานันทเสน ทรงทราบ จึงได้ทรงตระเตรียมไพร่พลโยธาไว้ริมแม่น้ำเสมอปากเซ พระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง ได้ทอดพระเนตรเครื่องสาตราวุธยุทธภัณฑ์และไพร่พลโยธาของพระยาทั้ง ๓ ก็บังเกิดความสงสัย ด้วยเหตุว่าพระยาทั้ง ๒ พี่น้อง มิได้ตระเตรียมไพร่พลโยธา และมิได้นำเอาเครื่องสาตราวุธยุทธภัณฑ์ไปด้วย

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า จึงได้แกวดกดหมายด้วยเหตุที่พรรผู้เย็นเจ้ารู้ในน้ำพระทัยของพระราชาทั้ง ๒ พระมหากัสสปเถระเจ้าก็มีความยินดีที่จะมิให้น้ำพระทัยของพระราชาทั้งหลายกระด้างกระเดื่องต่อกัน พระมหาเถระเจ้ามีความปรารถนาอยู่แต่จะให้พระราชาทั้ง ๕ มีน้ำพระทัยอันเยือกยาน จึงได้ออกไปเชิญท้าวพระยาทั้ง ๕ เข้ามาประทับสนทนาซึ่งกันและกัน ณท่ามกลางพระอรหันต์ทั้งหลาย แล้วพระมหากัสสปเถระเจ้าจึงถวายพระพรตามปัญหาพระยาธรรมว่า “เขือไป ขามา ขาไป เขือมา” ดังนี้ แล้วพระผู้เย็นเจ้าเอาปัญหาพระยาธรรมผูกเข้ากับปัญหาธรรม เพื่อเล้าโลมน้ำพระทัยพระยาทั้ง ๕ ว่า “คจฺฉนฺติ นรคจฺฉนฺติ โกเว นรโกเว เฌยฺยา นรเฌยฺยา สากนฺติ นรสากนฺติ โจรำ นรโจรำ เฌโน นรเฌโน นรา นุเร นุเร” ดังนี้ พระมหากัสสปเถระเจ้ากระทำให้พระยาทั้ง ๕ เข้าใกล้กัน และให้ได้วิสสาสะคุ้นเคยชอบในพระอัธยาศัยซึ่งกันและกัน

พระมหาเถระเจ้ามองเห็นอนาคตว่า พระยาสุวรรณภิงคารและพระยาคำแดง จักจุติไปเกิดในเมืองอินทปัฐนคร ร่วมพระราชบิดาและพระราชมารดาเดียวกัน จึงได้นำเอาปัญหาพระยาธรรมเข้ามาแทรงแซงว่า "เขือไป" เพื่อเหตุนี้

บทว่า "ขามา" ได้แก่ พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร ทั้ง ๒ จักจุติมาเกิดในเมืองจุลณีพรหมทัต ร่วมพระราชบิดาและพระราชมารดาเดียวกัน

บทว่า "ขาไป" นั้น ได้แก่ พระยาติโลตรปูร จุติแล้วจักได้ไปบังเกิดเป็นพระยาสุริยวงศา ในเมืองสาเกตนคร พระยานันทเสน ผู้เป็นพระอนุชา จักได้เสวยราชสมบัติแทน ๑๓ ปี จึงจะได้เสด็จมาสู่ภูกำพร้า แล้วจึงได้จุติไปเกิดในครรภ์แห่งนางศิริรัตนเทวี พระราชเทวีของพระยาสุริยวงศา

บทว่า "เขือมา" นั้น ได้แก่ นางศิริรัตนเทวี จะได้จุติมาเกิดในวงศ์พระยานันทเสน พระยาสุริยวงศาก็จักได้จุติมาเกิดเป็นโอรสพระยามรุกขนคร ได้นางศิริรัตนเทวีมาเป็นราชเทวี

อนึ่ง พระมหากัสสปเถระเจ้า มองเห็นว่า ท้าวพระยาทั้งหลายจักได้เป็นพระยาธรรม ค้ำชูพระพุทธศาสนาในเมืองศิริสัตตนาค ทิดอยนันทกังรี และเมืองจันทบุรีศิริสัตตนาค ด้วยเหตุอดีตชาติที่ได้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นพระยาศิริโคตรบูร มิอมรฤษีเป็นต้น

พระมหากัสสปเถระเจ้ารู้แจ้งดังนี้ จึงได้นำเอาปัญหาพระยา

ธรรม มาเปรียบเทียบด้วยพระยาทั้ง ๕ พระมหาเถระรำพึงดังนี้ จึงกล่าวว่า "เชื่อไป ชามา" ดังนี้ ผู้มีปัญญาเป็นบุรุษอาชาไนยหากจักรู้แจ้งต่อภายหน้า อรรถกถาต่อไป เป็นปัจจุบันชาติเห็นฉะเพาะหน้า "คจฺฉนฺติ นรคจฺฉนฺติ" ผู้ประเสริฐต่อผู้ประเสริฐ เทียวทางมาเจอะกันเข้า ยิ่งซ้ำประเสริฐกว่าก่อน บทนี้ พระมหาเถระเจ้ามองเห็นในท้าวพระยาทั้ง ๕ ได้สร้างสมบุญสมภารมาแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์ ซ้ำได้มาเจอะกัน ยิ่งซ้ำประเสริฐยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่าแต่ก่อน

บทว่า "โกเว นรโกเว" นี้ แปลว่า ผู้ฉลาดต่อผู้ฉลาด เทียวทางมาเจอะกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำฉลาดรู้คิดงามยิ่งกว่าแต่ก่อน

บทว่า "เญยฺยา นรเญยฺยา" นี้ แปลว่า ผู้รู้ต่อผู้รู้ เทียวทางมาเจอะกันเข้า ก็ยิ่งรู้หลักนักปราชญ์เพิ่มเติมขึ้นไปยิ่งกว่าเก่า

บทว่า "สากนฺติ นรสากนฺติ" นี้ แปลว่า ผู้รักต่อผู้รัก เทียวทางมาเจอะกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำรักกันยิ่งกว่าเก่า

อธิบายคาถาบทนี้ว่า ต่างคนต่างเป็นท้าวพระยา มีบุญสมภารเกิดแต่ธรรมชาติ ว่าเป็นผู้ฉลาดรู้หลักรักตน กลัวแต่สังสารทุกขภัย มีหัวใจเป็นมงคล และรักในแก้วทั้ง ๓ เพื่อเป็นที่ไต่ตามเข้าไปสู่พระนิพพาน ไม่มีความคดเลี้ยวด้วยการสงคราม

บทว่า "โจรา นรโจรา" นี้ แปลว่า ผู้เป็นโจรต่อผู้เป็นโจร เทียวทางมาเจอะกันเข้า ยิ่งซ้ำชวนกันประพฤติเป็นโจร เทียวฆ่าฟันแย่งชิงยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

บทว่า “เฉโน นรเฉโน” นี้ แปลว่า ผู้ชำนาญในการลักขะโมย เที่ยวทางมาเจอะกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำซวนกันไปเที่ยวลักขะโมยยิ่งกว่าแต่ก่อน

บทว่า “นรา นุเร นุเร” นี้ แปลว่า คนทั้งหลายผู้เป็นสัปบุรุษมีความเพียร เที่ยวทางมาเจอะกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำซวนกันกระทำความเพียรยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน อธิบายว่า พระยาทั้ง ๓ ที่มานี้ ถึงแม้จะมีเครื่องสาตราวุธกระทำยุทธสงครามมาด้วยก็จริง ก็หาใช่พระราชาทั้ง ๓ มีพระราชประสงค์เช่นนั้นดอก พระราชาทั้ง ๓ หากเป็นสัปบุรุษผู้มีความเพียรเสมอกัน

พระราชาทั้ง ๓ ทรงทราบข่าวสาส์นว่า พระอรหันต์ ๕๐๐ จะนำเอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานณที่นี้ พระองค์แสวงหายังพระนิพพานเสมอด้วยพระยาทั้ง ๒ พระมหากัสสปเถระเจ้ารู้แจ้งในพุทธวิสัยที่พระศาสดาทรงพยากรณ์ไว้นั้นว่า “กปฺปนคิริ” แปลว่า ดอยเข็ญใจเป็นกำพร้า พระพุทธเจ้าอาศัยซึ่งพระยาติโคตรบูรพระองค์นั้นเมื่อชาติหนหลัง พระยาได้นำเอา ลูกนก ไข่เต่า และไข่ตะกวด มากินและขายเลี้ยงชีวิต ครั้นเกิดมาจึงได้เป็นคนเข็ญใจ และปราศจากบิดา มารดา บุตร ภรรยา และเสนาอำมาตย์ที่พึ่งใจ พระองค์จักได้เป็นผู้ชูปนาพระอุรังคธาตุไว้ในดอยอันนี้ ๆ จึงได้ชื่อว่า ดอยเข็ญใจภูกำพร้า ก็เพราะเหตุอันนั้น

อนึ่ง พระพุทธเจ้าสั่งให้เอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานเป็นภาษา

บาลีว่า “อุรุงคธาตุ” ในคอยเข็ญใจ ตามที่พระศาสดาตรัสว่า พระยาติโคตรบูรเสมออก พระยาเย็นเชื้อเนื้อหน่อพุทธวงศา ท้าวพระยาทั้ง ๕ ที่มา ก็เย็นเนื้อหน่อพระอรหันต์ และเย็นพระยาธรรมสืบพระพุทธศาสนา พระมหากัสสปเถระเจ้ามองเห็นเหตุดังนี้ จึงเทศนาให้พระยาทั้ง ๕ ทรงทราบแต่เล็กน้อย

เมื่อพระยาทั้ง ๕ พุทธ ได้มาเย็นพระอรหันต์ จึงแจ้งด้วยปุพเพนิวาสญาณและปรสัญญิตญาณ ในปัญหาที่ว่า เขือไป ขามา ขาไป เขือมา และแจ้งในบทคาถาที่ผูกไว้ให้พระมหากัสสปเถระเจ้า แจ้งในคุณพระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงได้กล่าวไว้ในนิทานอันนี้ เพื่อให้นักปราชญ์ทั้งหลายรู้ต่อไปภายหน้า เมื่อใดยังมีสาวกบารมีญาณและโพธิญาณนั้นไม่กล่าว เหตุท่านเหล่านี้รู้แจ้งในธรรมทั้งสิ้นอยู่แล้ว

ครั้งนั้น พระยาสุวรรณภิงคาร พระยาคำแดง พระยาขุลณพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พระยานันทเสน ได้ทรงสดับพระมหากัสสปเถระเจ้าอธิบายในคาถานั้น ๆ มีพระทัยชื่นชมยินดี และมีความเสนหาซึ่งกันและกัน พระราชาทั้ง ๕ จึงตรัสสั่งให้บริวารแห่งตน ๆ ไปขนเอาหินเหล่านั้น มาก่ออุโมงค์ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ

พระมหากัสสปเถระเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงทูลว่าหินเหล่านั้นได้ก่อแล้วแต่ก่อน ไม่แล้ว ละทิ้งเสีย ไม่เย็นมงคล ให้ขนดินดิบก่อเย็นอุโมงค์ แล้วเอาไฟเผาเอาเทอญ ไม่ยิ่งไม่หย่อนในพระพุทธศาสนาภายหน้าดอก พระอรหันต์ทั้งหลายว่าดังนี้

ท้าวพระยาทั้ง ๔ จึงตรัสสั่งให้คนทั้งหลายขุดดินดิบ และให้ทำแม่พิมพ์เท่าฝ่ามือพระมหากัสสปเถระเจ้า เป็นแบบตัวอย่างขุดดินดิบนั้น เมื่อขุดได้พอแล้ว พระยาสุวรรณภิงคาร พระองค์เริ่มชุดหลุมด้วยพระองค์เองก่อน พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร และพระยานันทเสน จึงชุดเป็นลำดับไป เสนาอำมาตย์และอาณาประชาราษฎรทั้งหลาย จึงได้ชุดต่อไป หลุมนั้น ลึก ๒ ศอก ของ พระมหากัสสปเถระเจ้า กว้าง ๒ วา ของพระมหากัสสปเถระเจ้า เท่ากันทั้ง ๔ ด้าน ท้าวพระยาทั้ง ๔ จึงแบ่งปันกันก่อ องค์ละด้าน

พระยาจุลณีพรหมทัต ทรงก่อด้านตะวันออก และทรงบริจาคพระราชทรัพย์และวัตถุสิ่งอื่นรองบูชาไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ทรงก่อนั้น เงินแน่น ๕,๕๕๐ แน่น ๆ หนึ่ง มีกำหนด ๔๐๐[๑] ทองคำ ๕๕๐ แน่น แน่นหนึ่งหนัก ๓๐๐ ฆ้อง ๑๙ กำ ๙ ลูก ๑๗ กำ ๗ ลูก

พระยาอินทปัฐนคร ทรงก่อด้านใต้ และทรงบริจาคพระราชทรัพย์บูชาไว้ เงิน ๕,๙๙๙,๙๐๐ ปลอกมงกุฎทองคำ มี ๓๓,๓๓๐ ทรงหล่อเบี้นรูปเรือรองไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ก่อ

พระยาคำแดง ทรงก่อด้านตะวันตก และทรงบริจาคพระราชทรัพย์บูชา เบื้นต้นว่า กระโถนทองคำลูกหนึ่ง หนัก ๖๐,๐๐๐ แล้วเอาแหวนใส่ในกระโถนนั้นให้เต็ม เงิน ๓๐๐,๐๐๐ มงกุฎแก้วมรกตคู่หนึ่ง ขันทองคำคู่หนึ่ง พานทองคำ ๗,๐๐๐ ลูก แล้วเอาหินมุกด์

๑ หนัก ๔๐๐ จะเป็นบาทหรือตำลึงไม่ทราบแน่

มาทำเย็นหิ้ยใส่ข้าวของนั้น ๆ เอาลงไปรองไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ก่อ

พระยานันทเสน ทรงก่อด้านเหนือ พระองค์ทรงบริจาควัตถุข้าวของ เบื้นต้นว่า ขันทองคำลูกหนึ่ง หนัก ๗,๐๐๐ แล้วเอาแหวนทองคำบรรจุลงในขันนั้นให้เต็มบริบูรณ์ ขันเงินลูกหนึ่ง หนัก ๙,๐๐๐ แล้วเอาขี่นทองคำบรรจุลงในนั้นให้เต็มบริบูรณ์ ไตเงิน ๒ ลูก หนัก ๑๙,๐๐๐ แล้วเอาม้าว บรรจุลงในไตเงินให้เต็มทั้ง ๒ ลูก ๆ ละ ๕๐ คู่ ๆ หนึ่งหนัก ๒๐ เงิน ๙๐,๐๐๐ บรรจุลงในฆ้อง ๑๗ กำ ๗ ลูก ๑๕ กำ ๕ ลูก ๑๓ กำ ๓ ลูก บูชารองไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ก่อ

พระยาสุวรรณภิงคารพระองค์ทรงบริจาควัตถุข้าวของถวายบูชา เบื้นต้นว่า มงกุฎทองคำคู่หนึ่ง หนักมงกุฎละ ๓๐,๐๐๐ สังวาลย์ทองคำคู่หนึ่ง หนักสังวาลย์ละ ๓๐๐,๐๐๐ กระโถนทองคำลูกหนึ่ง หนัก ๙๐,๐๐๐ แล้วเอาแหวนทองคำ และกระจอนหู บรรจุลงในกระโถนให้เต็ม พานทองคำลูกหนึ่ง หนัก ๗๐,๐๐๐ เอาวันละคัง บรรจุลงในพานนั้นให้เต็ม โอทองคำ ๙ ลูก ๆ หนึ่ง หนัก ๒,๐๐๐ โอเงิน ๙ ลูก หนักลูกละ ๕,๐๐๐ โอนาก ๗ ลูก หนักลูกละ ๕,๐๐๐ รองไว้ณภายใต้อุโมงค์ ท่ามกลางท้าวพระยาทั้งหลาย

เมื่อพระยาทั้ง ๔ จะทรงก่ออุโมงค์นั้น พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงบอกให้เอาไหน้ำใหม่มาตั้งไว้ด้านละลูก จารึกคาถามงคลโลกใส่

ลงไว้ในไหทุกลูก แล้วสวดราหุลปริตตสูตร ให้ท้าวพระยาทั้ง ๕ มี พระยาสุวรรณภิงคารเป็นประธาน ทรงตักน้ำในไหนั้นประพรมอุโมงค์ให้ตลอดทั้ง ๔ ด้าน แล้วประทักษิณเวียนขวา ๓ รอบ พระยาจุลณีพรหมทัต ทรงตักเอาน้ำในไหประพรมด้านตะวันออก แล้วจึงให้ก่อขึ้น พระยาอินทปัฐนคร พระยาคำแดง และพระยานันทเสน ก็ทรงกระทำเหมือนดังพระยาจุลณีพรหมทัตนั้น เมื่อทรงก่อด้านใดก็เอาน้ำประพรมด้านนั้น แล้วจึงให้ก่อขึ้นไป ท้าวพระยาทั้ง ๕ พร้อมกันก่ออุโมงค์เป็นรูปเตาขึ้นไปแต่พื้นดิน เป็นสี่เหลี่ยม สูงขึ้นไปวาหนึ่งแล้วหยุดไว้ ต่อแต่นั้นขึ้นไป พระยาสุวรรณภิงคาร ทรงก่อเป็นรูปฝาระมิดลอดขึ้นไปจนถึงที่สุดยอด ได้วาหนึ่งของพระมหากัสสปเถระเจ้า วัดแต่ฐานขึ้นไปถึงยอดสุดได้ ๒ วา ของมหากัสสปเถระเจ้า แล้วทำประตูเตาหางไว้ทั้ง ๔ ด้าน จึงให้เอา ไม้ขวง ไม้จันทน์ ไม้กลัมพัก ไม้คันธรส ไม้ชมภู ไม้นิโครธ และไม้รัง มาทำเป็นฟืนเผา ๓ วัน ๓ คืน สุกดีแล้ว ให้ขนเอาหินหมากคอมกลางโคกที่เป็นมงคลมากลบลงในหลุมนั้น

พระมหากัสสปเถระเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์กับทั้งท้าวพระยาทั้ง ๕ จึงไปนำเอาพระอุรังคธาตุเข้าไปฐปนาไว้ในอุโมงค์นั้น แล้วให้ปิดประตูไว้ทั้ง ๔ ด้าน

ขณะนั้น พระอุรังคธาตุที่หุ้มห่อไว้ด้วยผ้ากัมพล ทรงกระทำปาฏิหาริย์เสด็จออกมาประดิษฐานอยู่บนฝ่ามือก้ำขวา ของพระมหา

กัสสปเถระเจ้า ผู้อัครสาวก พระอรหันต์ พร้อมด้วยท้าวพระยาทั้ง ๕ กับทั้งเสนาอำมาตย์ เห็นเป็นอัศจรรย์ดังนั้น ก็เปล่งออกยังเสียงสาธุการขึ้นพร้อมกัน

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า ระลึกถึงพระพุทธวจนะที่พระศาสดาตรัสสั่งไว้ว่า ให้นำเอาพระอุรังคธาตุไปประดิษฐานที่ภูกำพร้า พระศาสดามิได้ทรงสั่งให้ฐาปนาไว้ พระมหากัสสปเถระเจ้ารู้แจ้งแล้วแสร้งกล่าวว่า ชะรอยว่าพระพุทธวิสัยทรงมองเห็นว่า จักมีบุคคลทั้งหลายที่เป็นเชื้อเนื้อหน่อพุทธวงศา และเชื้อเนื้อหน่อพระอรหันต์ จักเกิดมีในกาลภายหน้านั้น จะได้มาบูรณปฏิสังขรณ์ต่อไป ยังดีกว่าเราทั้งหลาย อย่าได้ฐาปนาไว้ตามพระพุทธวจนะนั้นเลย

ทันใดนั้น พระอุรังคธาตุก็กระทำปาฏิหาริย์เสด็จกลับไปประดิษฐานในอุโมงค์ ผ้ากัมพลก็คลี่คลายขยายออกรองรับ พระอุรังคธาตุก็เสด็จเข้าไปประดิษฐานอยู่ดังเก่า

พระยาสุวรรณภิงคาร ทอดพระเนตรเห็นเป็นอัศจรรย์ ทรงระลึกถึงถ้อยคำของพระมหากัสสปเถระเจ้าห้ามไว้แต่ก่อน พระองค์ทรงสะดุ้งพระทัย ท้าวพระยาทั้ง ๕ จึงได้พร้อมกันสร้างบานประตูอุโมงค์ด้วยไม้ประดู่ใส่ดานยึดไว้ แล้วทรงแต่งให้คนทั้งหลายไปนำเอาหินที่เมืองกุสินาราย มาก้อนหนึ่ง ทำเป็นรูปอัจฉมุขีไว้ที่กก ฝั่งไว้ทิศเหนือหมายเมืองมงคลในชมพูทวีป แล้วให้ไปนำเอาหินมาแต่เมืองพาราณสีก้อนหนึ่ง ทำเป็นรูปไว้กก ฝั่งไว้ทิศใต้หมายเมืองมงคล แล้ว

ให้ไปนำเอาหินมาแต่เมืองลังกา ก้อนหนึ่ง ฝังไว้ด้านตะวันออก มุมใต้ เอามาแต่เมืองตักกสิลา ก้อนหนึ่ง ฝังไว้ด้านตะวันตก มุมเหนือ จึงให้สร้างเป็นรูปม้าอาชาไนยไว้หมายด้านเหนือว่า พระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกมากระทำปาฏิหาริย์ รู้ในคำพระพุทธวจนะ ทรงพยากรณ์ไว้ในศาสนานครนิทาน อยู่ทิศเหนือ เจ็ดไปทิศใต้ ให้เอาข้างหางม้าอาชาไนยหันไปทางเหนือ เพื่อเหตุนั้น

อนึ่ง พระยาสุวรรณภิงคาร พระองค์ได้ทรายในที่พระศาสดาตรัสเทศนาในนิทาน จึงให้สร้างไว้ พระมหากัสสปเถระเจ้าให้สร้างรูปม้าพลาหกตัวหนึ่ง ผินหางมาทางเหนือ เรียงอยู่กับม้าอาชาไนยนั้น หมายว่าเป็นพระยาติโคตรบูรนั้น จักได้ชูปนาพระอุรังคธาตุไว้ค้ำชูพระพุทธศาสนาตลอด ๕๐๐๐ พระวรรษา เกิดก้ำฝ่ายใต้ขึ้นไปเหนือเป็นประดุจดังม้าพลาหกตัวประเสริฐนี้แล ม้าอาชาไนย และม้าพลาหกนี้ พระอรหันต์ทั้ง ๕ รู้แจ้งในปัญหายุพเพนิวาสญาณและปรสัญญิตญาณ จึงได้ประพันธ์เข้าไว้ในนิทานอันนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายดูแล้วให้พิจารณาไปในปรมัตถธรรมนั้นเทอญ

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ จึงกระทำปทักษิณสันวาร ๓ รอบ ท้าวพระยาทั้งหลายจึงได้พร้อมกันอธิษฐาน เวนข้าวของเงินทอง พร้อมด้วยเครื่องอุปโภคทั้งสิ้น ประดิษฐานสักการบูชารองไว้ภายใต้พื้นอุโมงค์นั้น ด้วยคำว่า “ข้าวของทั้งหลายนี้เป็นพุทธสันตกะ ตรายต่อเท่า ๕๐๐๐ พระวรรษา นั้นเทอญ”

ขณะนั้น พระยาสุวรรณภิงคารและพระยาคำแดง ทั้ง ๒ พระองค์ทรงปรารถนาว่า ขอให้ได้บวชในพระพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และขอให้ข้าพเจ้าทั้ง ๒ พี่น้องนี้ จงอย่าได้พลัดพลากจากกันไปได้เทอญ

พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร ทรงได้ยินในความปรารถนาของพระยาทั้ง ๒ ดังนั้น ก็ทรงพระสรวลและเย้าหยอกว่า เมื่อทรงก่ออุโมงค์นั้น พระยาเจ้าพี่น้องและข่อยทั้งหลายก็ยังพร้อมกันก่อ และยังหาได้ปรารถนาเอาสิ่งใดไม่ พระองค์ทั้ง ๒ ทำไมจึงไม่ชักชวนข่อยทั้งหลายด้วยเล่า

พระยาสุวรรณภิงคารจึงทูลว่า ความปรารถนานี้มีต่าง ๆ กัน ข่อยบ่ได้ชวนเพื่อเหตุนั้น มีคำโบราณว่า "ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่" เมื่อว่าจะเที่ยวทางด้วยกัน ก็ปรารถนาตามกันเทอญ

ขณะนั้น พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พร้อมกันทรงปรารถนาไปเกิดร่วมพระมิคามารดาเดียวกัน และให้ได้บวชในพระพุทธศาสนา สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ประดุจดังพระยาเจ้าพี่น้องทั้ง ๒ พระองค์นั้นเทอญ พระยานันทเสน ทรงปรารถนาว่า สาธุ สาธุ ผู้ข้าได้ก่ออุโมงค์ด้านหนึ่ง เป็นส่วนของผู้ข้า ขอให้ผู้ข้าได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์ที่ ๕ นั้นเทอญ

ครั้งนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน พร้อมกันอนุโมทนาในความปรารถนาของพระราชาทั้ง ๕ ว่า ขอให้ความปรารถนานั้น ๆ จงสัมฤทธิ์ตามพระราชประสงค์ทุก

ประการเทอญ

แล้วพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ ก็เสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์โดยทางอากาศ เพื่อจักได้กระทำปฐมสังคายนาย

ท้าวพระยาทั้งหลาย พร้อมด้วยพระอนุชาและพระราชบุตร ชุมนุมสั่งทูลลาซึ่งกันและกัน ขณะนั้น พระยานันทเสน จึงปฏิสันฐานถึงพระยาสาเกตนคร และ พระยากุรุนทนคร ว่า ทำไมพระราชาทั้ง ๒ จึงไม่เสด็จมาก่ออุโมงค์กับด้วยเราทั้งหลายเล่า พระยาคำแดงจึงทูลว่า พระอรหันต์ไม่ได้นำพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าเสด็จมาทางนั้น พระอรหันต์ท่านนำพระอุรังคธาตุเสด็จมาทางเมืองหนองหานหลวง ผู้ข้ารู้ข่าวจากพระอรหันต์ที่เข้าไปบิณฑบาตในเมืองหนองหานน้อย ผู้ข้าจึงได้รีบลัดตัดมาซ้ำไปทัน

พระยาสุวรรณภิงคาร ตรัสว่า พระยาจุลณีพรหมทัต อยู่ฟากฝั่งแม่น้ำนั้นเท่านั้น พระยาอินทปัฐนครนั้นอยู่ไกล พระองค์ก็ยังรู้ข่าวได้เสด็จมาทันพระอรหันต์ทั้งหลายก่ออุโมงค์

บุคคลทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้ ได้บำเพ็ญบุญสมภารกตาธิการแต่ชาติก่อนไว้มามาก จึงได้มาพบปะสิ่งที่ประเสริฐยิ่งกว่าประเสริฐ เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จเข้าสู่พระนิพพานครั้งนั้น พระองค์เสด็จมาสุมรอยพระบาทไว้ที่ริมหนองหานหลวง ทรงเทศนาแก่ผู้ข้าว่า

“กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ กิจฺฉํ มจฺจาชีวิตํ
กิจฺฉํ ธมฺมสฺสวนํ กิจฺโฉ พุทฺธานํ อุปฺปาโท” ดังนี้

อธิบายว่า บุคคลทั้งหลายที่เกิดมาในวัฏฏสงสารนี้ จักได้เป็นมนุษย์ยากนัก อนึ่ง จักให้มีชีวิตและเลี้ยงชีวิตโดยชอบยากนัก อนึ่ง จักได้ฟังพระสัทธรรมเทศนาและรู้ในธรรมนั้นยากนัก อนึ่ง จักได้มาพบพระพุทธบาทศาสนานี้ก็ยากนัก ด้วยเหตุว่าอุปนิสสัยแต่หนหลังมิได้มี

บัดนี้เราเจ้าข่อยทั้งหลาย ได้มาพบพระอรหันต์ ๕๐๐ และได้พร้อมกันก่ออุโมงค์ประดิษฐานพระอุรังคธาตุพระศาสดาครั้งนี้ เราเจ้าข่อยพี่น้อง ก็จะได้พ้นจากทุกข์ในวัฏฏสงสาร จะได้ถึงซึ่งความสุข คือพระนิพพานในภายหน้านั้นบ่สงสัยแท้จริง

พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร พระยานันทเสน และพระยาคำแดง ได้ทรงสดับพระคาถาที่พระยาสุวรรณภิงคารทรงแสดงมีพระทัยชื่นชมประดุจดังบุคคลนำเอาน้ำอมฤตมาโสรจสรง ฉะนั้น พระยาจุลณีพรหมทัต ทรงนำเอาทองคำ ๕๐๐ แน่น ๆ หนึ่งหนัก ๓๐๐ พระยาอินทปัฐนคร ทรงนำเอาเงินแป ๓๐๐,๐๐๐ พระยานันทเสน ทรงนำเอาพาน ๓ ลูก ๆ หนึ่งหนัก ๓๐,๐๐๐ พระยาคำแดง ทรงนำเอาเงินด้วง ๓๐๐,๐๐๐ ท้าวพระยาทั้ง ๔ น้อมนำเอามายังเครื่องบรรณาการทั้งหลายนี้ เพื่อถวายบูชาพระคาถาที่พระองค์ทรงนำเอามาแสดงวันนั้น

ขณะนั้น พระยาสุวรรณภิงคาร ทรงจุงพระหัตถ์พระยาทั้ง ๔ เบื้องต้นว่า พระยาคำแดง พระยาจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนคร

และพระยานันทเสน แล้วต่างทูลลาซึ่งกันและกัน เสด็จจากภูกำพร้า คืนสู่พระนครแห่งตน ๆ กล่าวตอนที่พระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน พร้อมด้วยพระยาทั้ง ๕ ก่ออุโมงค์ประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูกำพร้า ก็เสร็จสิ้นความแต่เท่านี้

เมื่อท้าวพระยาทั้ง ๕ เสด็จจากกันไปแล้ว พระยาอินทาธิราช พร้อมด้วยวิสสุกรรมเทวบุตร ก็เสด็จมากระทำสักการบูชาพระอุรังคธาตุ พระพุทธเจ้า วิสสุกรรมเทวบุตรจึงทันมายังเทวบุตรเทวดาทั้งหลาย ที่มีชื่อบัญญัติตามสกุลวงศา เทวดาที่มีชื่อข่มิได้ปรากฏให้มาชุมนุมกัน แล้วสั่งให้ถือเครื่องสักการบูชาและเครื่องอุปัฏฐากพร้อมกันสิ้น ส่วนจตุรังคเทวบุตรทั้ง ๔ มีบริวาร ๑,๐๐๐ ให้เป่าหอยสังข์นำหน้า

ฉับนั้น เทวดาทั้งหลาย เป็นต้นว่า ถือธง ๑,๐๐๐ ตน ถือดอกสังกา ๑,๐๐๐ ตน ถือดอกโกมุท ๑,๐๐๐ ตน ถือดอกโกสุม ๑,๐๐๐ ตน ถือทานตะวัน ๔๐ ตน ถือเสวตรฉัตร ๔๐ ตน ถือพัดโบก ๔๐ ตน ถือจามร ๔๐ ตน เทวดาทั้งหลายนี้ เมื่อเสด็จมาถึงภูกำพร้าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระยาอินทร์ ๆ จึงให้บุปผาเทวบุตรนำไปบูชาอุโมงค์พระอุรังคธาตุ ทุก ๆ ด้าน

ส่วนเทวดาทั้งหลายอีกพวกหนึ่ง ถือประทีปทองคำ ๔๐๐ ตน ถือพานเงินรองเทียนทองคำ ๔,๐๐๐ ตน ถือพานนากรองเทียนทองคำ ๔๐๐ ตน ถือพานทองคำรองเทียนทองคำ ๔๐๐ ตน ถือพานทองคำ

รชงชูป ๔๐๐ ตน ถือพานข้าวตอกทองคำ ๔๐๐ ตน ถือโคมไฟ ๔๐๐ ตน เครื่องทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อเทวดาทั้งหลายแห่ห้อมมาถึงภูกำพร้า แล้วก็นำไปถวายพระยาอินทร์ ๆ ตรัสสั่งให้อัคคิหุตเทวบุตร นำไปตั้งเรียงรายบูชาให้เสมอกันทุก ๆ ด้าน

ส่วน อัสสวลาหกเทวบุตร มีบริวาร ๑,๐๐๐ ถือหางนกยูงทอง นรคันธรรพเทวบุตร มีบริวาร ๑,๐๐๐ ถือเครื่องประโคม ปัญจสิกขเทวบุตร มีบริวาร ๑,๐๐๐ ถือพิณทองคำ อังกุรเทวบุตร มีบริวาร ๑,๐๐๐ ถือติบ สุมิตตเทวบุตร ถือน้ำเต้าแก้วมณีฝาทองคำประดับเพ็ชร์ สุวรเทวบุตร ถือพานทองคำรองอยู่เมี่ยงแก้ว บริวารอากาศสัจจารินีเทวบุตร ถือพานหมากแก้วมรกต มีเต้าปูน ซองพลู ขอกหมากอยู่ยา อยู่นวด มีดด้ามแก้วชีรเพ็ชร์ พร้อมสรรพ์ มีหมากจีบ พลูพันไปรู้เหี่ยว ตลอด ๕๐๐๐ พระวรรษา นางสุชาดาเป็นผู้ทรงตกแต่ง

ถัดนั้น อุทกเทวบุตร ถือน้ำเต้าแก้วเขียวมีฝาปิด เต้ามีลวดลาย สุภัททเทวบุตร ถือพานทองคำรองอยู่เมี่ยงแก้วผลึก สุปติฏฐิตเทวบุตร ถือพานแก้วไพฑูรย์รองพานแก้วมหานิล นางสุจิตรา เป็นผู้ทรงตกแต่ง

ถัดนั้น โชตนาคเทวบุตร ถือพานทองคำรองน้ำเต้าทองคำประดับเพ็ชร์ อุชชกเทวบุตร ถือพานทองคำรองอยู่เมี่ยงทองคำ สุเทพเทวบุตร ถือพานทองคำเครื่องแก้วผลึก นางสุนันทา เป็นผู้ตกแต่ง

ถัดนั้น มัณฑกเทวบุตร ถือพานเงินรองน้ำแก้ววรรณคำ อุสุก

เทวบุตร ถือพานทองคำ รองอุบทองคำประดับแก้วมุกดาหาร มัฏฐกุณฑลีเทวบุตร ถือ พาน หมากทองคำไข่รู้เหี่ยว เท่า ๕๐๐๐ พระวรรยา เครื่องเหล่านั้น นางสุธรรมา เข็นผู้ตกแต่ง สุขียเทวบุตร ถือพานทองคำรองน้ำอบน้ำหอม มาตลิเทวบุตร ถือพานทองคำรองข่ายดอกมะลิเทศ

ถัดนั้น จตุรังคเทวบุตร ๔ ตน ถือขรรค์ไชยศรี ด้ามแก้ววชิรเพ็ชร์ ฝักทองคำ เดินตาม ๒ ตรายช้างพระยาอินทร์ ถัดนั้น อินทจิตตเทวบุตร ถือแส้แก้ววชิรแข่วคาจัดเคียงพระยาอินทร์ พระหัตถ์ขวาถือดอกมะลิทองคำ ๑๕ ดอก จตุรังคาวุฒเทวบุตร ๔ ตน ถือดายด้ามแก้วมรกต เดินตามทางขวาพระอินทร์ จตุรังคาวุทธเทวบุตร ๔ ตน ถือดายด้ามแก้วไพฑูร เดินตามทางซ้ายพระอินทร์

ถัดนั้น นางโรหิณี ถือพานเทียนแก้วมหานิล นางสารวัตติเกสี ถือพานธูปทองคำ นางปติพุปผา ถือพานดอกมะลิกาทองคำ นางคันธาลวดี ถือพานขวดจันทน์ทองคำ นางสุชาดา ถือดอกบัวทองคำ ๑๕ ดอก นางสุจิตรา ถือดอกบุณฑริก ๑๕ ดอก นางสุนันทา ถือดอกนิลยล ๑๕ ดอก นางสุธรรมา ถือดอกจงกลณี ๑๕๐ ดอก จตุรังคาวุทธเทวบุตร ๔ ตน ถือดายด้ามแก้วผลึกฝักทองคำ หมอบอยู่ข้างหลัง

ถัดนั้น นางเทวดาทั้งหลาย ๓๐๐,๐๐๐ ตน ถือช่อธงดอกไม้และธูปเทียน ตามปรารถนา ถัดนั้น เทวทูต เทวบุตร และ เทวทูต

เทวดา มากกว่าชุมโถงและช่วงใช้เหล่านี้ ๓๐๐,๐๐๐ ตน ถือทวนดอก กางของต่างร่ม กางกั้นเทวบุตรและเทวดาทั้งหลายสิ้น

ถัดนั้น มาตลิเทวบุตร และอนุมาเทวบุตร นั่งคสารถี แนบราชรถประคือไยย ถัดนั้น เทวดาทั้งหลาย ถือเทียน ๑๐๐,๐๐๐ ถือธง ๑๐๐,๐๐๐ ถือดอกไม้ ๑๐๐,๐๐๐ ถัดนั้น พระยาทั้ง ๔ ถือระฆังทองคำ บริวาร ๑๐๐,๐๐๐ ถือช่อธงเทียนดอกไม้ ถัดนั้น สุริยเทวบุตร และจันทรเทวบุตร พระหัตถ์ซ้ายถือดอกเองเทศ พระหัตถ์ขวาถือสังข์ เทวดาทั้งหลาย ๓๐๐,๐๐๐ ถือดอกมัทวรี และธงเทียนตามความปรารถนา หมอบอยู่ข้างหลังทั้งสิ้น วิสสุกรรมเทวบุตรเป็นผู้ดูแลตกแต่ง

แล้วจึงให้สุนทเทวบุตร และสมหามายาเทวบุตร วิสาขาเทวบุตร พร้อมด้วยบริวาร ๑๐๐,๐๐๐ ลงมาชำระกวาดแผ้วเช็ดประดูโมงค์ไว้คอยท่า วิสสุกรรมเทวบุตร พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว พระหัตถ์ขวาถือมีดควัด[๒] ด้ามแก้วมรกต ยาว ๙ วา ธรรมกถึกเทวบุตร พระหัตถ์ซ้าย ถือดอกบัวทองคำ พระหัตถ์ขวาถือขวดแก้วน้ำมันทิพย์ลงมาสู่ภูกำพร้า ตั้งแต่เวลาเที่ยงไปถึงค่ำ วิสสุกรรมเทวบุตร กระทำสักการบูชากรายไหว้และปทักษิณ ๓ รอบ แล้วจึงเอามีดด้ามแก้วมรกตยาว ๙ วาควัด ส่วนธรรมกถึกเทวบุตรนั้น ก็กระทำสักการบูชา

---

๑ “โถง” ในที่นี้หมายถึง โสด

๒ “มีดควัด” ในที่นี้ หมายถึงมีดสำหรับสลักหรือแกะลวดลายต่าง ๆ

กรายไหว้และปทักษิณ ๓ รอยแล้ว จึงควัดลายดินสุกเบื้องทิศตะวันออกเวียนไปเบื้องขวา แล้วกล่าวคาถามงคลโลกไว้ว่า “พุทฺธสฺส มงฺคลโลเก” ดังนี้ แล้วจึงควัดรูปพระยาติโคตรบูร ทรงม้าพลาหก รูปพระยาสุวรรณภิงคาร ทรงม้าอาชาไนย เสด็จไปทางอากาศ ควัดรูปพระยา ๒ องค์นี้ก่อน ธรรมกถึกเทวบุตร จึงเอาน้ำมันให้กับสิสุนันทเทวบุตร สิมหามายาเทวบุตร และวิสาขาเทวบุตร ทาลวดลาย แล้วจึงได้ควัดรูปพระยาจุลณีพรหมทัต ทรงช้าง รูปราชบุตร ทรงม้า และรูปเสนาอำมาตย์ เจือปนไปด้วยลายดอกไม้

ส่วนด้านใต้นั้น ควัดรูปพระยาอินทปัฐนคร ทรงช้าง รูปพระอนุชา ทรงม้า รูปเสนาอำมาตย์และบริวาร เจือปนไปด้วยลายดอกไม้ ด้านตะวันตก ควัดด้วยรูปพระยาคำแดง ทรงช้าง รูปเสนาอำมาตย์ขี่ม้า รูปบริวาร เจือปนไปด้วยลายดอกมัทวริ ด้านเหนือ ควัดรูปพระยานันทเสน ทรงช้าง รูปพระอนุชา ทรงม้า รูปบริวาร เจือปนไปด้วยลายดอกไม้ ส่วนรูปพระยาสุวรรณภิงคารนั้น ควัดไว้ทุก ๆ ด้าน ส่วนบน ควัดรูปสิสุนันทเทวบุตร สิมหามายาเทวบุตร และวิสาขาเทวบุตร เรียงรายไว้ทุกด้าน

แล้วจึงให้วิสสุกรรมเทวบุตร เข้าไปในอุโมงค์ ควัดรูปพระยาอินทร ผินพระพักตรไปทางเหนือ พระหัตถ์ขวาถือดอกมะลิทองคำร่วงพระหัตถ์ซ้ายถือพัด แล้วควัดรูปนางสุชาดา พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม พระหัตถ์ขวาถือดอกบัว รูปนางสุจิตรา พระหัตถ์ขวายกขึ้น

ประณม พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบุณฑริก รูปนางสุนันทา พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม พระหัตถ์ขวาถือดอกนิลยล รูปนางสุธรรมา พระหัตถ์ขวายกขึ้นประณม พระหัตถ์ซ้ายถือดอกจงกลณี รูปนางโรหิณี พระหัตถ์ขวาถือพานทองคำ พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม รูปนางสารวัตติเกสี นางปติบูปผา และนางคันธาลวดี พระหัตถ์ขวาถือพานทองคำ หัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม รูปทั้งหลายเหล่านี้ ควัดไว้ด้านตะวันออกทั้งสิ้น

แล้วจึงควัดรูปวิสสุกรรมเทวบุตร พระหัตถ์ขวายกขึ้นประณม พระหัตถ์ซ้ายถือมีดสำหรับควัด รูปธรรมกถึกเทวบุตรนั้น พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม พระหัตถ์ขวาถือขวดน้ำมัน รูปสุนันทเทวบุตร และรูปสมหามายาเทวบุตรทั้ง ๒ นี้ ยกพระหัตถ์ขึ้นประณมเหมือนกัน ควัดไว้ด้านใต้

แล้วจึงควัดรูปพระยาทั้ง ๖ ทรงจูงพระหัตถ์กัน เบื้องต้นว่ารูปพระยาสุวรรณภิงคาร ทรงจูงพระหัตถ์พระยาคำแดง รูปพระยาจุลณีพรหมทัต ทรงจูงพระหัตถ์พระยาอินทปัฐนคร รูปพระยาติโคตรบูร ทรงจูงพระหัตถ์พระยานันทเสน ผินพระพักตรไปทิศตะวันตก จึงควัดรูปนางศิริรัตนเทวี เสด็จออกหน้า ผินพระพักตรคืนหลัง แล้วควัดรูปพระยาติโคตรบูร ทรงดำเนินตามหลังนาง ผินพระพักตรสู่ทิศตะวันตก

ส่วนรูปพระมหากัสสปเถระเจ้านั้น มือซ้ายถือไม้เท้า มือขวา

แบไว้ รูปพระอรหันต์ทั้ง ๕ นั้น สะพายบาตร ยกมือทั้ง ๒ ขึ้นประณม รูปทั้งหลายเหล่านี้ ควัดไว้เบื้องขนรูปท้าวพระยาทั้ง ๖ มีพระยาสุวรรณภิงคาร เป็นต้น อยู่ทิศตะวันตกด้านเหนือ

รูปอินทจิตตเทวบุตร ปัญจสิกขเทวบุตร อังกุรเทวบุตร สุปิยเทวบุตร และ มาตลิเทวบุตร แล้วจึงควัดรูปเทวบุตรทั้งหลาย ถือเครื่องอุปัฏฐาก มีรูป บุปผเทวบุตร อัคคิหุตเทวบุตร และเทวบุตรที่มีนามปรากฏตามตระกูลวงศาทั้งสิ้น จึงได้ควัดเป็นดาวขึ้นไว้ แล้วจึงควัดรูปท้าวจตุโลกบาล รูปสุริยนันทเทวบุตร และรูปนางเทวดาทั้งหลาย ยกพระหัตถ์ขึ้นประณมตามกันโดยลำดับ วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาสู่ภูกำพร้า ควัดรูปและลวดลายนั้น ๆ ไว้ที่อุโมงค์พระอุรังคธาตุครั้งนั้น เดือน ๑๒ เพ็ญวันอังคาร ตั้งแต่เวลาเที่ยงวันไปจนถึงเวลาเที่ยงคืน จึงเสร็จบริบูรณ์

ครั้งนั้น จตุรังคเทวบุตร เข้าสังข์นำหน้าพระยาอินทร์ เสด็จจากชั้นดาวดึงส์ ลงสู่ริมแม่น้ำอนนันที ทิศตะวันตก วิสสุกรรมเทวบุตรจึงเข้าไปรับเอาดอกมะลิทองคำร่วง พระยาอินทร์ พร้อมด้วยนางทั้งหลาย เสด็จเข้าไปแทบใกล้อุโมงค์พระอุรังคธาตุ แล้วคุกเข่าลงเหนืออาศนะทิพย์ สักการคารวะพร้อม ๆ กัน เทวบุตร เทวดาทั้งหลายก็กระทำฉันเดียวกัน แล้วก็เสด็จออกไปประทับอยู่ในที่ควร เทวดาทั้งหลายจึงได้นำเครื่องสักการเข้าไปถวายโดยลำดับ จึงตรัสสั่งให้อัคคิหุตเทวบุตร และบุปผเทวบุตร รับเอาเครื่องสักการนั้น ๆ ไปตั้ง

เรียงรายสักการบูชาไว้ ๔ ด้าน

วิสสุกรรมเทวบุตร จึงเข้าไปในอุโมงค์ เปิดพระอุรังคธาตุไว้ พระยาอินทร์เสด็จเข้าไปในอุโมงค์พร้อมด้วยนางทั้งหลาย ประทับในที่อันสมควร เทวบุตรที่เชิญเครื่องอุปัฏฐาก ก็ตามเสด็จเข้าไปด้วย จตุรงคเทวบุตรทั้ง ๔ ถือดาบหมอยอยู่ข้างหลัง จตุรงคเทวบุตรทั้ง ๔ ที่ถือขรรค์ไชยศรีนั้น อยู่รักษาประตูทุกด้าน อินทจิตตเทวบุตรถือแส้แก้วเดินไปมา คอยตรวจตราดูแลตักเตือนเทวบุตรทั้งหลายอยู่ทุกด้าน นรคันธรรพทั้งหลาย ประโคมด้วยเครื่องประโคม ปัญจสิกขเทวบุตร ดีดพิณทองคำ

ขณะนั้น พระยาอินทร์เสด็จทอดพระเนตรรูป และลวดลายทิศตะวันออก ทอดพระเนตรเห็นรูปของพระองค์ และรูปนางทั้งหลาย ทรงยิ้ม นางทั้งหลายก็ยิ้มด้วย เทวดาทั้งหลายที่เชิญเครื่องสักการ จึงนำเครื่องสักการนั้น ๆ เข้าไปตั้ง มีพานหมาก น้ำเต้า และอุบเมี่ยง ตั้งเรียงไว้โดยลำดับ พระยาอินทร์ทรงจบ ๗ ครั้ง แล้วทรงรับเอาเทียนจากนางคันธาลวดี และนางโรหิณีบูชา แล้วทรงรับเอาธูปจากนางสารวัตติเกสี ขึ้นจบแล้วตั้งบูชาไว้ ทรงรับเอาพานดอกไม้จากนางปติบูปผา ขึ้นจบแล้วตั้งสักการบูชาไว้ ตลอด ๕๐๐๐ พระวรรษา แล้วพระองค์ทรงรับเอาขวดไม้จันทน์จากนางคันธาลวดี โสรจสรงพระอุรังคธาตุเสร็จแล้ว รับสั่งให้ปิดไว้ดังเก่า แล้วเสด็จออกมาภายนอก ทรงรับขันน้ำอบน้ำหอมจากนางสุยิเทวบุตร โสรจสรงอุโมงค์ภายนอก

จึงทรงรับเอาช่ายดอกมะลิเทศจากมาตลิเทวบุตร ปกคลุมอุโมงค์พระธุรังคธาตุเสร็จแล้ว ทรงจบ ๗ ครั้ง นางทั้งหลายก็กระทำตามโดยลำดับ จึงรับสั่งให้นางสุธรรมา เรียงรายดอกจงกลณี ๑๕๐ ดอก บูชาไว้ตามมุมอุโมงค์ให้เท่ากันทุก ๆ มุม

อธิบายความว่า ดอกจงกลณีทิพย์นั้น เมื่อนางนำไปบูชาไว้ตามมุม ยังเหลืออยู่ในพระหัตถ์นางเท่าใด ก็ยังเกิดขึ้นมาอีกเท่านั้น ไม่รู้สิ้น เมื่อว่านำไปเรียงรายบูชาถูกต้องแต่ที่แรกแล้ว ดอกจงกลณีนั้นก็จะหมดจากพระหัตถ์ในครั้งสุดท้าย เมื่อนำไปเรียงรายบูชาไว้ไม่ถูก ดอกจงกลณีนั้นก็เกิดมีอยู่ในพระหัตถ์ไม่รู้สิ้น ลางทีดอกจงกลณีนั้นก็จะไม่พอเรียงรายบูชาไว้ตามมุมนั้น ๆ เสียซ้ำอีก นางสุธรรมานำเอาดอกจงกลณีไปเรียงรายอยู่ถึง ๓ ครั้งไม่ถูกต้อง นำเอากลับคืนมาไว้ก็ยังเท่าเก่าอยู่

พระยาอินทร์จึงเสด็จไปเรียงรายดอกมะลิทองคำร่วง ๑๔ ดอก เอาบูชาไว้มุมแรก ๘ ดอก ยังเหลืออยู่กับพระอรหันต์ ๗ ดอก ก็ยังเกิดขึ้นมาเป็น ๑๔ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ที่มุมถัวนสอง ๘ ดอก ยังเหลืออยู่ที่ผ้าพระหัตถ์อีก ๖ ดอก เกิดมาเพิ่มอีกเป็น ๑๒ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ที่มุมถัวนสาม ๘ ดอก ยังเหลืออยู่ที่ผ้าพระหัตถ์ ๔ ดอก แล้วยังเกิดขึ้นเพิ่มอีกเป็น ๘ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ที่มุมถัวนสี่นั้นทั้ง ๘ ดอก พอดีหมด ก็ไม่ยังเกิดขึ้นมาอีก ดอกมะลิทองคำร่วง ๑๕ ดอก ที่พระยาอินทร์นำไปสักการบูชาไว้ตามมุม ๆ ละ ๘ ดอก ทั้งเก่าใหม่

รวมเป็น ๓๒ ดอก

นางสุชาดา นางสุจิตรา และนางสุนันทา ได้อุบายจากพระยาอินทร์แล้ว จึงได้นำเอาดอกบัวทองคำ ดอกบุณฑริก และดอกนิลบล ไปบูชาไว้ตามมุมโดยลำดับ ถูกต้องตามอย่างพระยาอินทร์ทรงกระทำนั้น ทั้ง ๓ นาง ส่วนนางสุธรรมานั้น จึงได้นำเอาดอกบงกลณีออกไปบูชาไว้ตามมุมด้วยอุบาย ทั้ง ๑๕๐ ดอก เอาบูชาไว้ที่มุมแรก ๘๐ ดอก ยังคงเหลืออยู่ในพระหัตถ์ ๗๐ ดอก เกิดขึ้นมาครบเป็น ๑๔๐ ดอก แล้วเอาบูชามุมถัวนสอง ๘๐ ดอก ยังเหลืออยู่ในพระหัตถ์อีก ๖๐ ดอก ซ้ำเกิดมาเพิ่มอีก รวมเป็น ๑๒๐ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ในมุมถัวนสาม ๘๐ ดอก ยังเหลืออยู่อีก ๔๐ ดอก แล้วเกิดขึ้นมาอีก ๔๐ ดอก รวมเป็น ๘๐ ดอก แล้วจึงเอามาบูชาไว้ที่มุมถัวนสี่นั้นทั้ง ๘๐ ดอก ครบถัวนพอดี

พระยาอินทร์ทรงเห็นว่ากระทำถูกต้อง จึงตรัสว่า "โยคา ภวิสฺสติ โย" ดูกร นางทั้งหลาย เทวบุตร เทวดา และคนทั้งหลายก็ดี มีความเพียร สติปัญญาก็บังเกิดมีขึ้นตามกัน เมื่อว่ามีความเกียจคร้าน สติปัญญาก็ย่อมหดหู่สิ้นไป ยังคน นางสุธรรมา กระทำความเพียร รำพึงดูแต่ก่อนได้นำดอกบงกลณีออกไปบูชาไว้ตามมุม ถึง ๓ ครั้งไม่ถูกต้อง จึงได้มาคิดกระทำความเพียรต่อภายหลังอีก นางสุธรรมา ทรงยิ้มแล้วยกพระหัตถ์ขึ้นประณม

พระยาอินทร์ทอดพระเนตรรูปและลวดลายทุกด้าน ทรงระลึกถึง

ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่ภูกำพร้า จึงตรัสสั่งให้วิสสุกรรมเทวบุตร ควัดรูปและลวดลายพระพุทธเจ้า ประทับยืนอยู่ใต้ต้นรัง ไว้เบื้องบนทิศตะวันตก เสมอรูปพระมหากัสสปเถระเจ้า แล้วให้ควัดรูปพระยาติโคตรบูรยกยาตรโน้มพระเศียรลงถวายแด่พระศาสดา แล้วให้ควัดรูปภูกำพร้า และพระรูปพระศาสดา ประทับฉันข้าวในบาตร แล้วจึงควัดรูปพระอานนทเถระ กำลังฉันข้าว และรูปของพระองค์เอง พระหัตถ์ขวายกน้ำเต้าถวาย พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม ไว้เหนือรูปภูกำพร้านั้น

เมื่อควัดสำเร็จแล้ว วิสสุกรรมเทวบุตรจึงเข้าไปกราบทูลพระยาอินทร์ว่า พระองค์ทรงรับสั่งให้ข้าพเจ้าควัดรูปทั้งหลายเหล่านี้ด้วยเหตุใดหรือ พระยาอินทร์จึงตรัสว่า ดูกร วิสสุกรรมเทวบุตร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับในที่นั้น ราตรีหนึ่ง พระศาสดาทรงฉันข้าวที่นั้น เราได้อุปัฏฐาก แม้ว่าตัวท่านก็ได้ลงมาถวายอาศนะและเพดาน ครั้งนั้นเหมือนกัน วิสสุกรรมเทวบุตรยิ้ม แล้วทูลว่าถูกแล้ว พระองค์ทรงพระเมตตาแก่ข้าพเจ้า แต่ทว่าข้าพเจ้าไม่เห็นพระองค์ พระยาอินทร์จึงตรัสว่า ท่านลงมาเมื่อตอนหัวค่ำ ครั้นรุ่งแล้ว ท่านก็กลับไปเสีย และในวันรุ่งเช้าวันนั้น เราได้ลงมาอุปัฏฐากพระศาสดาด้วยไม้สีฟันและน้ำ ตลอดถึงพระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาต แล้วกลับมาฉัน พระองค์ฉันเสร็จแล้ว เราจึงได้กลับ วิสสุกรรมเทวบุตรจึงทูลว่า สาธุ สาธุ

พระยาอินทร์จึงตรัสว่า ดูกร วิสสุกรรมเทวบุตร พระยาติโคตรบูรณ์ เย็นเชื้อโคตรวงศาพระโคดมเรานี้ แต่ในกาลเมื่อก่อนพระองค์ทรงคำนึงแต่ในพระทัย ใคร่เย็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งปรารถนาค้ำชูพระพุทธศาสนา พระศาสดาทรงทรายว่าหาอันตรายมิได้ จึงฉะเพาะซึ่งพระยาเพื่อชูบำพระอุรังคธาตุเมื่อสิ้นสุด เพื่อเหตุนั้นแล

ถึงแม้ว่าพระยาได้ให้ทานรักษาศีล ก็ไม่ได้ไปเกิดในเมืองฟ้า พระองค์ยังจะได้ท่องเที่ยวค้ำชูพระพุทธศาสนาในเมืองทั่ว ๆ ไปในชมพูทวีป ตลอด ๕๐๐๐ พระวรรษา เมืองที่พระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ก่อนนั้น อยู่ริมแม่น้ำเซ เราทั้งหลายเรียกว่า “เมืองศรีโคตโม” เหตุพระโคตมะให้คำวุฒิสวัสดิ์แต่พระยาติโคตรบูร และบัดนี้คนทั้งหลายชาวเมืองหลุ่ม เรียกว่า เมืองศรีโคตรบอง ด้วยเหตุว่าผู้เย็นใหญ่นั้น เย็นเชื้อโคตร และมิตรสหายกันกับเมืองสุวรรณภูมิ จึงควรกินและมีสมบัติมากนัก เราผู้เย็นอินทร์เห็นแจ้งดังกล่าวแล้วจึงได้ให้ท่านวิสสุกรรมเทวบุตร ควัดลวดลายและรูปทั้งนี้ ให้เย็นมงคลค้ำชูพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้แล

บัดนี้ พระยาติโคตรบูร พระองค์มาเกิดในเมืองสาเกตนครนั้น ถึงแม้ว่าพระองค์ได้ไปเกิดในที่ใด ๆ ก็ดี ท่านผู้เย็นวิสสุกรรมเทวบุตร จงตามรักษาพระองค์ให้ได้รับความสวัสดี จงทุกประการเทอญ พระยาอินทร์ทรงปฏิสันฐานดังนี้ วิสสุกรรมเทวบุตรจึงได้จดจำเอาไว้

แล้วจึงทันยังเทวดาทั้งหลายที่อยู่ภูกำพร้าทั้งสิ้น ให้มากดเอาเครื่องอุปัฏฐากบูชาไว้ พร้อมทั้งข้าวของทองเงิน และเครื่องอุปโภคที่พระยาทั้ง ๕ บูชารองไว้เบื้องล่างนั้น กำหนดซึ่งกันและกันรักษาไว้ให้เป็นปกติ

และยังมีเทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า วนปคุมพ มีบริวาร ๑,๐๐๐ รักษาอยู่ด้านเหนือ เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า ภูมปติรุกขา มีบริวาร ๕๐๐ รักษาอยู่ด้านใต้ เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า สรุทธกา มีบริวาร ๕๐๐ รักษาอยู่ด้านตะวันออก เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า โพธิรุกขปัตตะ มีบริวาร ๕๐๐ รักษาอยู่ด้านตะวันตก เทวดาทั้งหลายเหล่านี้ ให้รักษาเครื่องที่พระยาอินทร์ตกแต่งไว้สักการบูชาทั้งสิ้น

เทวดาตนหนึ่ง ชื่อ สุนทริณี มีบริวาร ๕๐๐ อยู่ในพื้นภูกำพร้าทั้งสิ้น เป็นผู้รักษาข้าวของทองเงินที่พระยาทั้ง ๕ บูชาไว้สิ้นเบื้องล่างนั้น เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า วิจิตตเลขา มีบริวาร ๑,๐๐๐ อยู่วิมานอากาศให้ถือเส้นจัดเตือน เทวดาทั้งหลายเหล่านี้มีอายุยืนตลอดกัลป์ทุกตน

พระยาอินทร์จึงตรัสสั่งให้วิสสุกรรมเทวบุตร กำหนดไว้ดังนี้ แล้วจึงเสด็จออกจากอุโมงค์เวียนวัฏปทักษิณ ๓ รอบ สถิตอยู่ในที่อันสมควร

ครั้งนั้น พระอุรังคธาตุเสด็จออกกระทำปาฏิหาริย์ แต่ละด้านเสด็จออกมาถึง ๖ องค์ รวกเวียนเสด็จขึ้นมารวมอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ตั้งอยู่บนอากาศ เสมอยอดอุโมงค์ ระยะ ๑๐๐ วา แล้วเสด็จออก

จากยอดอุโมงค์ ๒ องค์ เสด็จขึ้นไปเบื้องบน แล้วเสด็จลงมารวมเข้ากันเป็นองค์เดียว โตเท่าลูกมะพร้าว แล้วปทักษิณไปทางขวา ๓ รอบ ประดิษฐานอยู่ที่ประตูทิศตะวันออก ฉะเพาะพระพักตรพระยาอินทร์ เทวบุตร เทวดาทั้งหลาย มีความชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงให้เสียงสาธุการขึ้นอึงมี่ตลอดไปทั่วบริเวณ นรคนธรรพทั้งหลาย ประโคมด้วยเครื่องดุริยดนตรี

วัสสวลาหกเทวบุตร พาบริวารนำเอาหางนกยูงเข้าไปพ้อนถวายบูชา เทวดาทั้งหลายลางหมู่ขับ ลางหมู่ดีดสีตีเป่าถวายบูชา นางเทวดาทั้งหลาย ถือหางนกยูงพ้อนและขับร้องถวายบูชา ปัญจสิกขเทวบุตร คิดพิณทองคำถวายบูชา อุรังคเทวบุตร ปรบมือถวายบูชา พระอุรังคธาตุเสด็จเข้าไปประดิษฐานในอุโมงค์ทางประตูด้านตะวันออก ประตูก็ปิดเข้าไปพร้อมกัน มีเสียงดังยิ่งนัก เทวบุตร เทวดาทั้งหลาย สะดุ้งตกใจ ถึงกับหยุดการประโคม

ครั้งนั้น เทวดา นาค ครุฬ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ ยักษ์ ทั้งหลาย ที่อยู่ขอบจักรวาฬ ได้ยินเสียงพิณทองคำที่ปัญจสิกขเทวบุตรคิด จึงพร้อมกันมา ครั้นถึงเวลาเที่ยงคืน พระยาอินทร์พร้อมด้วยเทวบุตร เทวดาทั้งหลาย เวียนวัฏปทักษิณสันวาร ๓ รอบ จึงกระทำสักการคารวะ แล้วจึงเสด็จออกไปสู่ริมแม่น้ำอนนทา ขึ้นสู่ปราสาท ๓,๓๓๗ ยอด วิจิตรแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ตั้งอยู่ที่ท่ามกลางราชรถ เบื้องชั้นเชิงลดเลี้ยวเข้าไป ระโหฐารยิ่งนัก บุคคลเข้าไปในที่นั้น

เกือบหลง

นางสุชาดา นางสุจิตรา นั่งอยู่ฝ่ายขวาโดยลำดับ นางสุนันทา นางสุธรรมา นั่งอยู่ฝ่ายซ้ายโดยลำดับ นางโรหิณี นางสารวัตถิเกสี นางปติปุปผา และ นางคันธาลวดี ทั้ง ๔ นี้ นั่งอยู่ฝ่ายหลังโดยลำดับ อินทจิตตเทวบุตร วิสสุกรรมเทวบุตร และธรรมกถิกเทวบุตร นั่งอยู่ณะเพาะพระพักตรพระยาอินทร์โดยลำดับ

ถัดนั้น เทวบุตรที่มีนามปรากฏฝ่ายขวา มีปัญจสิกขเทวบุตร เป็นต้น ฝ่ายซ้าย มี อุรังคเทวบุตร เป็นต้น นั่งอยู่โดยลำดับ

ถัดนั้น จตุรังคาวุธเทวบุตร ถือขรรค์ไชยศรีออกคุแลรักษาอยู่ชั้นหนึ่ง ตลอดไปทั้ง ๔ ด้าน จตุรังคาวุธเทวบุตร ถือดาบออกคุแลรักษาอยู่ชั้นหนึ่ง ตลอดไปทั้ง ๔ ด้าน เทวดาทั้งหลาย อยู่ด้านละ ๑,๐๐๐ คน ทุก ๆ ชั้น นางเทวดาทั้งหลาย อยู่ด้านละ ๑,๐๐๐ นาง ทุก ๆ ชั้น มาตลิเทวบุตร ถือสายขนัน ม้าอาชาไนย พลาหก อนุมาเทวบุตร ถือประคือไชย ๙,๐๐๐ หาง นังครสารถี อยู่ท้ายราชรถ ถือประคือไชยทองคำ ๗ หาง กวัดแกว่ง

เทวบุตร เทวดา ทั้งหลายนอกนั้น เดิน ๒ ข้างราชรถ สีสุนันทเทวบุตร สีมหามายาเทวบุตร และสาขาเทวบุตร พายริวารของตน ๆ หมอบอยู่ข้างหลัง สุริยจันทเทวบุตร พายริวารอยู่ฝ่ายซ้าย ท้าว

• บังเหียน

ทุโลก พายริวารเดินตามราชรถ พระยาอินทร์ฝ่ายขวา เมื่อเสด็จกลับถึงชั้นดาวดึงส์แล้ว ก็เสด็จลงไปเวียนวัฏปทักษิณพระจุลามณีเจดีย์แล้วจึงเสด็จไปสู่ที่ประทับและที่อยู่ของตน ๆ

ในกาลนั้น เทวดา นาค ครุฬ กุมภัณฑ์ คนธรรพ และยักษ์ทั้งหลาย ที่อยู่ขอบจักรวาฬ มาถึงภูกำพร้า ก็พากันปฏิสันฐารกับด้วยเทวดาทั้งหลายที่เป็นใหญ่อยู่ในสถานที่นั้น จึงพร้อมกันมีการมหรสพสมโภชสักการบูชา เทวดาทั้งหลาย ลางพวกตีฆ้อง ลางพวกตีฉิ่ง ลางพวกตีกลอง ลางพวกตีกังสดาน ลางพวกเป่าสังข์ ลางพวกเป่าลิลา ลางพวกเป่าเพง ลางพวกดีด ลางพวกสี

นาคทั้งหลาย ลางพวกขับ ลางพวกฟ้อน ครุฬทั้งหลาย ลางพวกประยักยินเวียนไปทางขวา ๓ รอบ แล้วจึงกระทำสักการะส่วนคนธรรพและยักษ์ทั้งหลายนั้น ตีดุริยดนตรี ลางพวกเต้นไต่ละเม็ง ลางพวกยินกระโดด ลางพวกบูชาตะไลไฟดอก ลางพวกจุดบูชา ลางพวกจุดเทียนบูชา รุ่งเรืองตลอดไปในบริเวณพระอุรังคธาตุ แล้วเขาทั้งหลายเหล่านั้นจึงได้ลาพลากจากกันไปที่อยู่แห่งตน ๆ ก็มีในวันนั้นแล

กล่าวอัน พระยาอินทร์ และ เทวดา กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ นาค ครุฬ เสด็จมาและมากระทำสักการบูชาพระอุรังคธาตุ ก็สิ้นข้อความลงแต่เท่านี้

หนังสือฉะบับนี้ อาชญาเจ้าพระอุปราช พร้อมด้วยบุตร ภรรยา สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ตรงกับ จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ปีจอ จัตวาศก เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วัน พฤหัสบดี

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไทยเฮษม หน้าวัดราชบพิธ ถนนเฟื่องนคร พระนคร
นายบำรุงราชบทมาลย์ ผู้พิมพ์โฆษณา

๒๔๘๓